

Харківська обл.
Ш24

В. Шаповал

Державний лад
КРАЇН СВІТУ

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ФУНДАЦІЯ
UKRAINIAN LEGAL FOUNDATION

Володимир ШАПОВАЛ

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КРАЇН СВІТУ

Довідник

КИЇВ 1999

Шаповал В. М. Державний лад країн світу — К.: Український Центр Правничих Студій, 1999. — 320 с.

ISBN 966-7630-00-5

Довідник такого змісту в Україні видається вперше. Тут розглянуто засади державного ладу 74 країн, що складають приблизно третину від їх кількості в світі. Цінність цього видання полягає в тому, що в ньому враховано найостанніші зміни в конституціях так званих постсоціалістичних, пострадянських та інших держав.

Як і багато інших праць відомого фахівця з конституційного права, доктора юридичних наук, професора Володимира Шаповала, цей довідник розраховано не лише на науковців, студентів та політиків, а й на учителів і старшокласників, усіх, хто цікавиться геополітикою.

© В. М. Шаповал, 1999

© Українська Правнича Фундація, 1999

© Український Центр Правничих Студій, 1999

ISBN 966-7630-00-5

І. Бенгам

Вступне слово

Вихід нашої країни на міжнародну арену, розширення її зв'язків з іншими країнами обумовлюють зростання інтересу українців до спрямованості, змісту, організації і принципів діяльності державної влади у порівнянні. Цей інтерес пов'язаний з низкою факторів, серед яких не останнє місце посідає потреба використання світового досвіду в процесі реформування різних площин суспільного й державного життя України. Очевидно, що, спираючись на власний досвід, треба водночас поглиблювати рівень загальних знань про суспільство і державу.

Важливим елементом цих знань є ознайомлення з державним ладом зарубіжних країн. Це обумовлює своєчасність видання довідника «Державний лад країн світу», автором якого є В. М. Шаповал — відомий фахівець у галузі конституційного права, суддя Конституційного Суду України, член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор. Довідник не має аналогів у сучасній суспільно-політичній і юридичній літературі. Завдяки доступності викладених у ньому матеріалів, він може бути використаний як депутатами, державними службовцями, науковцями та студентами, так і широким загалом тих, хто цікавиться вченням про державу і право.

Довідник містить концентроване, логічно-послідовне наукове викладення форм державного правління і державного устрою понад сімдесяти країн світу, в тому числі нарис про державний лад нашої країни. Розглядаючи державно-правові інститути різних країн, автор зосереджує увагу на питаннях, що можуть становити інтерес для державної практики в Україні. Неабияке зацікавлення викликає заключна стаття «Форма держави в кількох «іпостасях», де формулюється наукове бачення автора поліваріантності реалізації принципу поділу влади. Автор розглядає історію розвитку різноманітних форм державного правління, зокрема парламентарної монархії і

республіки, президентської, парламентсько-президентської і президентсько-парламентської республіки тощо, аналізує різні форми державного устрою, роль територіальної автономії в унітарній державі. Логічним продовженням попереднього викладу є заключний розділ довідника, присвячений тлумаченню державно-правових термінів і понять, що є додатковим чинником сприйняття його широким колом читачів.

Впевнений, що цей довідник є своєчасним і добрим дарунком читачам України.

В. Я. Тацій,

Президент Академії правових наук України, академік

АВСТРАЛІЯ

(Австралійська Співдружність)

Країна, територію якої складають материк Австралія і ряд островів.

Територія — 7.713,4 тис. кв. км.

Населення — 18,6 млн. чол.

Державний лад Австралії визначений Конституцією від 9 липня 1900 р. (вступила в силу 1 січня 1901 р.). Прийняття Конституції засвідчило об'єднання шести колишніх британських колоній і створення на цій основі союзна держава. Конституція була введена актом британського парламенту. Проте до цього її проект був розроблений національним конвентом, до складу якого входили представники австралійських колоній, ухвалений на конференції їх прем'єр-міністрів і затверджений на референдумі.

За Конституцією Австралія є парламентарною монархією. Однак форма державного правління країни є нетрадиційною. Її особливості зумовлені збереженням конституційно-правових зв'язків з колишньою метрополією — Великобританією. Історично держави, що мали такі зв'язки, звалися домініонами. Сьогодні серед них залишилися й такі розвинуті країни, як Канада і Нова Зеландія, а також ряд острівних країн — колишніх колоній Великобританії.

Законодавча влада в Австралії здійснюється двопалатним парламентом. За Конституцією чисельність нижньої палати має бути приблизно вдвоє більшою, ніж верхньої. Склад нижньої палати — Палати Представників — формується за результатами загальних і прямих виборів. У такий же спосіб формується і верхня палата — Сенат. Вибори до Палати Представників проводяться за мажоритарною (мажоритарно-преференційною), а до Сенату — за пропорційною системами. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права в обох випадках однаковий і становить відповідно 18 і 21 рік.

На сьогодні у складі Палати Представників 148 членів, а Сенату — 76. Сенаторів обирають від штатів (по дванадцять від кожного) і від територій, що

не мають такого статусу (по два). Строк повноважень Палати Представників — три роки. Сенатори від штатів обираються на шість років з переобранням половини складу палати через три роки. Строк мандата сенаторів від територій — також три роки.

Палати парламенту в цілому рівноправні. У разі виникнення між ними розбіжностей у законодавчому процесі застосовується процедура узгодження. Разом з тим так звані фінансові законопроекти спочатку вносяться до нижньої палати. Сенат може відхилити їх у цілому, але не наділений правом вносити поправки. До того ж уряд (Кабінет) несе політичну відповідальність (колективну і індивідуальну) перед Палатою Представників.

Фактичним главою держави є Генерал-губернатор, хоча номінально ця роль належить британському монархові: Генерал-губернатор вважається представником корони в Австралії. Його призначає саме британський монарх, але за поданням австралійського Кабінету. Строк повноважень Генерал-губернатора — п'ять років.

Формально Генерал-губернатор наділений широкими повноваженнями: правом розпуску нижньої палати парламенту «за порадою Прем'єр-міністра», правом розпуску обох палат у разі конфлікту між ними, правом вето на закони, прийняті парламентом та деякими іншими. Проте практично всі його рішення мають бути контрасигновані урядом. Водночас слід зауважити, що це правило часом ігнорувалося: Генерал-губернатор діяв самостійно і на власний розсуд, реалізуючи свої конституційні повноваження. Зокрема, це мало місце щодо розпуску палат парламенту.

Генерал-губернатор очолює Федеральну виконавчу раду, яка має за мету надавати йому «допомогу в управлінні державними справами» (ст. 62 Конституції). До складу Ради входять у повному складі міністри та інші особи, призначувані Генерал-губернатором. Однак на практиці виконавчу владу здійснює Кабінет, який засідає за головуванням Прем'єр-міністра і без участі Генерал-губернатора. Засідання Кабінету і його рішення вважаються неформальними. Найважливіші з цих рішень набувають офіційної форми як рішення Федеральної виконавчої ради і видаються як акти Генерал-губернатора в раді.

У Конституції не визначений порядок формування уряду і не врегламентовані інші відповідні питання. Встановлена тільки вимога до міністрів, котрі водночас мають бути членами однієї з палат парламенту. Відповідна

сфера, як і у Великобританії, регулюється так званими конституційними угодами, тобто політичними нормами неписаного характеру.

Система судів складається з федеральних судів, судів штатів, а також кількох спеціальних судів з обмеженою юрисдикцією. Серед федеральних судів слід виділити Високий суд, якому, зокрема, надано право тлумачити Конституцію і здійснювати конституційний контроль.

За формою державного устрою Австралія є федерацією. До її складу входять шість штатів і дві території, що не мають статусу штату. В усіх штатах прийняті конституції, причому в деяких ще до введення федеральної Конституції. Законодавчу владу в штатах здійснюють їх однопалатні чи двопалатні парламенти, виконавчу — місцеві уряди, котрі несуть політичну відповідальність перед парламентами штатів. У кожному штаті є губернатори, які представляють тут британського монарха і формально очолюють виконавчу владу. Владарювання в територіях здійснюється федеральним урядом або під його контролем.

Федеральна Конституція встановила принципи розмежування компетенції між самою федерацією і штатами. В ній визначені повноваження органів федерації («перелічені повноваження»), а всі інші, за деякими винятками, віднесені до органів штатів («залишкові повноваження»). Для цілей врядування територія штатів поділена на графства, а також на графства і муніципалітети. Населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць обирає представницькі органи місцевого самоврядування — ради, які, в свою чергу, створюють виконавчі комітети.

АВСТРІЯ

(Австрійська Республіка)

Центральноевропейська країна. Межує з Швейцарією, Ліхтенштейном, ФРН, Чехією, Словаччиною, Угорщиною, Словенією та Італією.

Територія — 83,9 тис. кв. км.

Населення — 7,6 млн. чол.

Своєрідною передісторією сучасного державного ладу Австрії є той, що був встановлений за так званим компромісом 1867 р. Саме тоді утворилася двоєдина конституційна монархія — Австро-Угорська імперія. Після краху цієї імперії в жовтні 1918 р. утворилася незалежна австрійська держава, де того ж року був скинутий імператор і проголошена республіка. 10 листопада 1920 р. парламент прийняв Федеральний конституційний закон. У 1929 р. цей закон зазнав суттєвих змін, і сьогодні він, незважаючи на наступні зміни і доповнення, офіційно зветься Федеральним конституційним законом 1920 р. у редакції 1929 р.

За конституцією, прийнятою 1934 р., фактично був зліквідований традиційний парламентаризм і запроваджене так зване корпоративне представництво. Однак у 1938 р. у результаті «аншлюса» (приєднання) до Німеччини австрійська державність тимчасово припинила існування.

Після звільнення від окупації в 1945 р. була поновлена дія Федерального конституційного закону 1920 р. 26 жовтня 1955 р. австрійський парламент прийняв Федеральний конституційний закон про нейтралітет Австрії, який також вважається складовою частиною її Конституції. До складу Конституції включають і деякі акти, прийняті в минулому столітті, зокрема Основний Закон держави про загальні права громадян королівств і земель, що мають представництво в імперській раді, від 21 грудня 1867 р.

За чинною Конституцією Австрія є по суті республікою зі змішаною формою правління, або парламентарно-президентською республікою.

Законодавча влада здійснюється двопалатним парламентом. Нижня палата — Національна Рада (Націоналрат) — формується за результатами загальних і прямих виборів. На сьогодні до її складу входять 183 депутати. Строк повноважень Національної Ради — чотири роки. Вибори проводяться за пропорційною системою, а віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначений відповідно у 18 і 19 років.

Верхня палата — Федеральна Рада (Бундесрат) — є органом представництва суб'єктів федерації — земель. У її складі 63 представники, яких обирають законодавчі органи земель — ландтаги. Кількість їх залежить від чисельності населення в різних суб'єктах федерації і варіюється від трьох до дванадцяти. При цьому члени Федеральної Ради обираються на строк повноважень відповідних ландтагів. Характерно, що головують у Федеральній Раді по черзі представники від різних земель, а ротація відбувається кожні півроку.

Спільні засідання обох палат утворюють Федеральні Збори. Засідання можуть відбуватися лише з приводу приведення до присяги Федерального Президента або прийняття рішення про проголошення стану війни.

Палати парламенту є нерівноправними. У разі виникнення розбіжностей між ними у законодавчому процесі, остаточний варіант закону приймає Національна Рада більшістю голосів у присутності половини її складу. Парламентський контроль за діяльністю уряду у вигляді запиту здійснює лише нижня палата.

Главою держави є Федеральний Президент, статус якого визначений у розділі конституційного закону 1920 р., присвяченому виконавчій владі. Президента обирають шляхом загальних і прямих виборів. Строк повноважень Президента — шість років. Повторне обрання однієї і тієї ж особи припускається лише один раз. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років. Президент може бути усунений за результатами референдуму, ініційованого Національною Радою.

Федеральний Президент наділений обмеженими повноваженнями, що подібні повноваженням глави держави у парламентарних республіках. Свої функції він здійснює на основі пропозицій Федерального Уряду або його окремих членів. Федеральний Президент не наділений правом вето або правом повернення прийнятого парламентом закону на повторний розгляд. До того ж оприлюднення законів здійснює Федеральний Канцлер.

Федеральний Уряд є реально вищим органом виконавчої влади. Його очолює Федеральний Канцлер. Він і за його поданням інші члени Федерального Уряду призначаються Федеральним Президентом. Члени уряду не можуть входити до складу Національної Ради. Уряд і його члени несуть колективну і індивідуальну політичну відповідальність перед нижньою палатою парламенту. Федеральний Президент може розпустити Національну Раду, однак з однієї і тієї ж причини він може зробити це лише один раз протягом одного скликання.

За Конституцією судова влада належить загальним судам. Систему загальних судів очолює Верховний Суд. Адміністративний Суд має забезпечувати законність у сфері державного управління. Функціонує також Конституційний Суд, до складу якого входять голова, його заступник, дванадцять інших суддів і шість так званих запасних членів. Усі судді Конституційного Суду призначаються Федеральним Президентом за поданням уряду і палат парламенту.

За формою державного устрою Австрія є федерацією. До її складу входять дев'ять суб'єктів — земель. Організацію державної влади в землях визначають Федеральний конституційний закон 1920 р. і конституції земель. Закон 1920 р. встановив принципи розмежування компетенції між федерацією і землями явно на користь першої. Законодавчу владу в землях здійснюють ландтаги. Будь-який ландтаг може бути розпущений Президентом за поданням уряду і за згодою Федеральної Ради. Виконавчу владу в землях здійснюють земельні уряди, які формуються ландтагами і несуть перед ними політичну відповідальність.

З метою врядування територія земель поділена на округи і общини. В округах головні владні повноваження належать губернаторам, яких призначають земельні уряди. В общинах населення обирає місцеві представницькі органи — ради. Строк повноважень рад — від чотирьох до шести років. Ради, як правило, зі свого складу обирають бургомістрів і їх заступників, котрі разом з деякими іншими обраними посадовими особами складають правління — виконавчі органи місцевого самоврядування.

АЗЕРБАЙДЖАН

(Азербайджанська Республіка)

Країна, розташована у Закавказзі з виходом до Каспійського моря.

Межує з Грузією, Росією, Іраном і Вірменією.

Територія — 86,6 тис. кв. км.

Населення — 8,3 млн. чол.

Витоками сучасної азербайджанської державності є події, пов'язані з розпадом самодержавної Російської імперії. У травні 1918 р. закавказький сейм, до складу якого входили депутати всеросійських установчих зборів, обрані в межах відповідного краю, прийняв рішення про поділ території Закавказзя на три республіки — Азербайджан, Вірменію і Грузію. Проте новоутворена Азербайджанська Республіка була проголошена в умовах, що не сприяли її становленню. В 1917–1918 рр. у країні, по суті, існувало двовладдя: паралельно з національною за характером владою функціонували різні радянські структури. Водночас економічні інтереси притягували до Азербайджану активну увагу і привели до втручання з боку іноземних держав, що також відіграло роль дестабілізуючого чинника у державотворенні.

У квітні 1920 р. у країні була встановлена радянська влада і проголошена Азербайджанська Радянська Соціалістична Республіка. 1921 р. була прийнята конституція цієї республіки. Наступного року після укладання радянськими Азербайджаном, Вірменією і Грузією так званого союзного договору було утворено Закавказьку Соціалістичну Федеративну Радянську Республіку і введено федеральну конституцію. Майже водночас новоутворена федерація ввійшла на правах одного із засновників до складу СРСР.

Наступна конституція радянського Азербайджану була введена 1937 р. Вона, зокрема, засвідчила ліквідацію згаданої федерації і формально самостійне входження Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки вже як окремого суб'єкта до складу СРСР. Нарешті, 1978 р. було введено останню радянську конституцію Азербайджану, в якій, за стандартом, проголошувалась «соціалістична загальнонародна держава».

Принципово новий етап державотворення почався після розпаду Радянського Союзу. Проте відповідні процеси відбувалися в умовах гострої внутріполітичної кризи, яка супроводжувалася не менш гострою і, по суті, перманентною кризою в сфері відносин з сусідньою Вірменією. Тому не дивно, що нова Конституція Азербайджанської Республіки була прийнята за результатами референдуму лише 12 листопада 1995 р.

За змістом Конституції прийнятою є змішана республіканська форма державного управління.

Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент — Міллі Меджліс, до складу якого входять 125 депутатів. Строк повноважень Міллі Меджлісу — п'ять років. Вибори, що мають характер загальних та прямих і проводяться за змішаною системою, відбуваються кожних п'ять років у першу неділю листопада. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права встановлено відповідно у 18 і 25 років. У Конституції визначено принцип неможливості балотування на парламентських виборах тих, хто «працює в системі виконавчої і судової влади» (ст. 85). Серед обставин, що зумовлюють позбавлення або втрату депутатського мандата, названа ліквідація політичної партії, до якої належав відповідний парламентарій.

Основною сферою повноважень Міллі Меджлісу є законотворчість. Правом законодавчої ініціативи у парламенті наділені депутати, Президент, Верховний Суд і законодавчий (представницький) орган Нахічеванської Автономної Республіки. При цьому зміни у законопроекти, ініційовані зазначеними органами, можуть вноситися лише за їх згодою. Ці ж органи можуть визначити законопроекти терміновими, що спричиняє їх обов'язковий розгляд у парламенті протягом двадцяти днів. Президент підписує ухвалені Міллі Меджлісом закони протягом 56 днів. Водночас він має право вето, яке долається за рішенням парламенту, прийнятим на основі кваліфікованої більшості у дві третини від його складу.

До традиційних парламентських повноважень Міллі Меджлісу слід віднести затвердження за поданням Президента державного бюджету, а також ратифікацію і денонсацію міжнародних договорів. Водночас у Конституції практично не передбачено механізмів парламентського контролю за діяльністю уряду, хоча в ст. 95 зазначено, що Міллі Меджліс «вирішує питання про довіру Кабінету Міністрів Азербайджанської Республіки».

Серед інших повноважень Міллі Меджлісу можна виділити його право за поданням Президента затверджувати воєнну доктрину і давати згоду на використання збройних сил для «виконання завдань, непов'язаних з їх призначенням». За поданням Президента парламент здійснює цілий ряд призначень на державні посади.

Ключову роль у державному механізмі відіграє глава держави — Президент. Про це свідчить і той факт, що його статус у загальному вигляді визначено у другій главі Конституції, поіменованій «Основи держави». Тут, зокрема, записано, що «Президент Азербайджанської Республіки втілює єдність народу Азербайджану, забезпечує наступництво азербайджанської державності. Президент Азербайджанської Республіки є гарантом незалежності і територіальної цілісності Азербайджанської держави, виконання міжнародних договорів» (ст. 8). До того ж Президент визнаний «гарантом незалежності судової влади».

Президента обирають шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Припускається тільки одне переобрання однієї і тієї ж особи. Віковий ценз для кандидатів у Президенти визначений у 35 років. При цьому вони повинні постійно проживати на території Азербайджану протягом десяти років перед виборами.

Президент може бути достроково усунутий з поста у разі вчинення тяжкого злочину за дуже складною процедурою. Відповідне питання ініціюється Конституційним Судом на основі висновку Верховного Суду і розглядається Міллі Меджлісом. Постанова парламенту про усунення Президента має бути прийнята голосами 95 депутатів (тобто більшістю у три чверті). Ця постанова протягом тижня повинна бути схвалена Конституційним Судом, без чого вона не вступає в силу. До сказаного слід додати, що постанова про усунення Президента має бути прийнята і схвалена протягом двох місяців від дня ініціювання Конституційним Судом парламентського розгляду відповідного питання. Це, взагалі, зумовлює малореальність можливостей дострокового усунення Президента з поста.

За Конституцією «виконавча влада належить Президенту» (ст. 99). Президент за згодою Міллі Меджлісу призначає Прем'єр-міністра і на свій розсуд звільняє його з посади, призначає і звільняє інших членів уряду, в «необхідних випадках» головує на засіданнях уряду, приймає рішення про відставку уряду, утворює центральні і місцеві органи виконавчої влади у межах відповідних бюджетних видатків, скасовує акти Кабінету Міністрів, а

також акти уряду автономії тощо. Серед інших повноважень Президента можна виділити його право затверджувати державні програми, а також право призначати і звільняти вищий командний склад збройних сил. Конституція не передбачає контрасигнування будь-яких актів Президента з боку уряду.

Статус уряду — Кабінету Міністрів — у загальній формі визначений в ст. 114 Конституції: «з метою організації здійснення виконавчих повноважень Президент Азербайджанської Республіки утворює Кабінет Міністрів Азербайджанської Республіки». У цій же статті записано, що Кабінет Міністрів є «вищим органом виконавчої влади Президента Азербайджанської Республіки». Уряд підпорядкований і підзвітний Президентові, котрий, в свою чергу, визначає порядок його діяльності. Формальний глава Кабінету Міністрів — Прем'єр-міністр — за Конституцією користується недоторканністю, яку він може втратити лише за рішенням Президента, прийнятим за поданням Генерального прокурора.

Систему судів загальної юрисдикції очолює Верховний Суд. Суддів Верховного Суду призначає Міллі Меджліс за поданням Президента. Суддів усіх інших загальних судів призначає сам глава держави. У подібний спосіб формується система спеціалізованих судів, очолювана Економічним Судом, а також система органів прокуратури.

До складу Конституційного Суду входить дев'ять суддів, яких призначає Міллі Меджліс за поданням Президента.

За формою державного устрою Азербайджан є унітарною державою, в складі якого є автономне територіальне утворення — Нахичеванська Автономна Республіка. У Конституції визначено коло питань, з яких органи автономії (представницький орган — алі меджліс — і місцевий уряд) уповноважені приймати рішення.

У спеціальній главі Конституції визначено засади місцевого самоврядування, яке в Азербайджані знаходиться в стадії становлення.

АЛБАНИЯ

*(Республіка Албанія)
 Країна, розташована
 у Південно-Східній Європі,
 у західній частині Балканського
 півострова. Межує з Югославією,
 Македонією і Грецією.
 Територія — 28,7 тис. кв. км.
 Населення — 3,7 млн. чол.*

Сучасна албанська державність має за передісторію результати так званої другої балканської війни 1913 р., коли за рішенням міжнародної конференції була створена нова держава. Проте під час Першої світової війни Албанія, територія якої перетворилася на театр військових дій, фактично припинила існування як держава. Після закінчення війни в 1920 р. незалежність Албанії була підтверджена на міжнародному рівні. Однак, незважаючи на прийняття у 1925 р. республіканської конституції, країна перебувала у стані, по суті, напівколоніальної залежності від, насамперед, Італії.

У 1928 р. було введено нову конституцію, за якою в Албанії запроваджувався монархічний лад. Королем став А. Зогу, котрий ще раніше здійснив державний переворот, самочинно проголосивши себе президентом. Під час Другої світової війни режим А. Зогу був зліквідований. 1944 р. був скликаний антифашистський національно-визвольний конгрес, за рішенням якого були утворені органи так званої народно-демократичної держави. У 1946 р. монархія навіть формально була скасована, і Албанія була проголошена народною республікою.

Того ж 1946 р. після так званого всенародного обговорення установчими зборами прийнято нову конституцію. 1950 р. до неї були внесені суттєві доповнення, за якими Народна Республіка Албанія проголосувалася «державою робітників і трудящих селян». Водночас правляча партія (партія праці) визначалася як «організований, передовий загін робітничого класу і усіх трудящих мас в їх боротьбі за побудову основ соціалізму», а також як «керівне ядро усіх організацій трудящих».

Останню соціалістичну конституцію було введено 1976 р. Її прийняттю передувала відповідна ініціатива з боку правлячої партії і всенародне обговорення конституційного проекту. Конституція змінила офіційну назву держави, яка проголошувалась Народною Соціалістичною Республікою Албанією. Така назва мала засвідчувати намір досягнути визначену в самій конституції мету — «забезпечити остаточну перемогу соціалістичного шляху... досягнути повної побудови соціалізму і комунізму».

Наприкінці 1990 р., коли крах комуністичних режимів в Європі став майже абсолютним фактом, правляча партія проголосила курс на ринкову економіку. 1991 р. Народні Збори — вищий орган державної влади, що почав виконувати деякі парламентські функції, — прийняли закон про основні положення конституції. У його тексті було зазначено, що він діє протягом року. Саме за такий строк правлячі кола сподівалися прийняти нову конституцію.

Однак у наступні два роки ситуація в країні загострилася. Численні внутрішні чинники призвели до кризи у відносинах між органами, створеними на основі закону про основні положення конституції, зокрема між главою держави і парламентом. Проект конституції, винесений на референдум у листопаді 1994 р., не одержав необхідної підтримки з боку виборців. Проте на цьому спроби ухвалити основний закон не закінчилися. Спеціальна конституційна комісія, до складу якої входили політики і фахівці-юристи, продовжувала свою роботу навіть в умовах жорсткої внутріполітичної кризи 1998 р. Нарешті, за результатами референдуму, що відбувся 22 листопада 1998 р., було прийнято нову, чинну Конституцію Республіки Албанія. За цією Конституцією Албанія є парламентарною республікою.

Органом законодавчої влади є однопалатний парламент — Збори, до складу якого входить не менше 140 депутатів, обраних шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. При цьому 100 депутатів обираються за принципами мажоритарної системи, а усі інші — за принципами пропорційної. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 18 і 21 рік. Конституцією встановлено, що депутатський мандат є сумісним з посадою члена уряду.

Головною функцією Зборів є законотворчість. Право законодавчої ініціативи у парламенті надане депутатам і Раді Міністрів. Передбачена також народна законодавча ініціатива: законопроект може бути внесений до парламенту за умов підтримки (у вигляді підписів у відповідних петиціях) 20

тис. виборців, і Збори зобов'язані його розглянути. Президент наділений правом повернути закон до парламенту для повторного розгляду. Якщо Збори приймуть його абсолютною більшістю, тобто більшістю від їх складу, Президент зобов'язаний підписати закон. Однак закон вважається промульгованим, навіть якщо Президент не вчинив відповідні дії у визначений Конституцією строк.

До повноважень Зборів віднесено ратифікацію найважливіших міжнародних договорів. Водночас глава уряду повинен повідомляти парламент про усі міжнародні угоди, укладені Радою Міністрів.

Конституцією передбачено, що за певних умов Збори можуть бути розпущені Президентом. Він може це зробити, якщо парламент відхилить запропонований Прем'єр-міністром вотум недовіри і у визначений строк не обере нового главу уряду. З іншого боку, глава держави може розпустити парламент, якщо останній ухвалить рішення щодо недовіри і буде неспроможний у відповідний строк обрати нового Прем'єр-міністра.

Главою держави є Президент, який водночас визнаний таким, що «представляє єдність народу» (ст. 86 Конституції). Президент обирається на засіданні Зборів кваліфікованою більшістю у три п'ятих від їх складу. Строк повноважень Президента — п'ять років. При цьому одна й та сама особа може бути переобрана лише один раз. Віковий ценз для кандидатів у президенти визначено у 40 років. До того ж вони мають бути громадянами за народженням і постійно проживати в країні останні десять років перед виборами. Передбачена можливість проведення п'яти турів голосувань щодо відповідних кандидатур. Якщо у такий спосіб Президент не буде обраний, Збори саморозпускаються і проводяться парламентські вибори. Новоутворений парламент обирає Президента абсолютною більшістю голосів його членів.

Президент може бути достроково усунений з поста у разі грубого порушення Конституції. Розгляд питання ініціюється членами парламенту, що складають четверту частину складу Зборів. Пропозиція про усунення Президента повинна бути підтримана двома третинами членів Зборів. Остаточне рішення за цією пропозицією приймає Конституційний Суд, який засвідчує наявність вини глави держави.

Повноваження Президента є традиційними для глав держав за умов парламентарно-республіканської форми правління. Ці повноваження, в цілому

визначаються як представницькі. Водночас треба зауважити, що Конституцією не передбачено контрасигнування актів глави держави Прем'єр-міністром або іншими членами уряду.

Вищим органом виконавчої влади є Рада Міністрів, яка «здійснює усі державні функції, не віднесені до інших органів державної влади або до місцевого самоврядування» (ст. 95 Конституції). Таке формулювання може трактуватися як позначення найширшої урядової компетенції.

Процедура формування уряду починається з того, що Президент пропонує кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра. Ця кандидатура повинна представляти політичну партію чи коаліцію партій, яким належить більшість місць у парламенті. Якщо відповідна кандидатура не буде затверджена, Збори самостійно здійснюють одну або дві спроби у визначені строки і на основі абсолютної більшості голосів обрати главу уряду. Обраний у такий спосіб Прем'єр-міністр формально призначається на посаду главою держави. У разі, якщо парламент буде неспроможний обрати Прем'єр-міністра, Президент уповноважений його розпустити.

Призначений Прем'єр-міністр протягом десяти днів має одержати інвеституру: у відповідний строк він подає до парламенту урядову програму і пропонує склад уряду. Проте ця процедура не потребує відповідного голосування у Зборах. Членів уряду призначає на посади і звільняє з посад Президент виключно за пропозицією Прем'єр-міністра, а декрети про такі призначення або звільнення мають бути затверджені Зборами. Ключову роль в уряді відіграє саме Прем'єр-міністр, який за Конституцією «пропонує Раді Міністрів основні напрями загальної політики і є відповідальним за їх здійснення» (ст. 101).

Конституцією визначено механізми парламентського контролю за діяльністю уряду та його окремими членами. Зокрема, встановлено, що Прем'єр-міністр та інші члени Ради Міністрів зобов'язані у триденний строк давати відповіді на інтерпеляції та депутатські запити. З іншого боку, припускається можливість у випадках крайньої необхідності і за умов надзвичайності прийняття урядових актів, що мають силу закону. Такі акти втрачають силу з моменту їх прийняття, якщо вони протягом сорока п'яти днів не будуть передані до парламенту для затвердження.

Вищим судом загальної юрисдикції є Касаційний Суд. Його голову та інших суддів призначає Президент за згодою Зборів. Строк повноважень

суддів Касаційного Суду — сім років. При цьому вони не можуть бути призначені повторно. Суддів інших судів (апеляційних і першої інстанції) призначає Президент за пропозиціями спеціального органу — Вищої ради юстиції. Органом конституційного контролю є Конституційний Суд, до складу якого входять дев'ять суддів. Усіх суддів Конституційного Суду призначає Президент за згодою парламенту. Строк повноважень суддів Конституційного Суду — дев'ять років, однак, кожні три роки його склад має оновлюватися на третину. Голову Конституційного Суду з числа його суддів за згодою Зборів призначає Президент на трирічний строк.

За формою державного устрою Албанія є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на регіони (рети) та міські або сільські місцевості (муніципії та комуни, або локалітети). Населення місцевостей шляхом виборів формує представницькі органи місцевого самоврядування — місцеві ради. Строк повноважень місцевих рад — три роки. На такий же строк обирають голову, що виконує функції виконавчого органу місцевого самоврядування. На рівні регіонів формуються регіональні ради, членами яких є голови і делегати від місцевих рад.

У кожному регіоні діє призначуваний Радою Міністрів представник виконавчої влади — префект. Водночас Рада Міністрів може припинити повноваження будь-якої місцевої ради чи голови, пославшись на серйозне або неодноразове порушення ними Конституції або законів. У зв'язку з цим місцеві ради і голови уповноважені звернутися зі скаргою до Конституційного Суду. Якщо останній підтвердить рішення Ради Міністрів, Президент оголошує дострокові місцеві вибори у відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

АНДОРРА

(Принципат Андорра)

Країна, що розташована у Піренеях.

Межує з Іспанією та Францією.

Територія — 453 кв. км.

Населення — 63 тис. чол.

Передісторія сучасної андоррської державності бере початок у IX ст. з часів існування самостійної общини. З XIII ст. було встановлено режим спільного правління з боку Іспанії та Франції, який припинив своє існування тільки на період революційних подій кінця XVIII — початку XIX ст. Довгий час в Андоррі не було писаної, систематизованої конституції. Питання державного ладу регламентувалися низкою законодавчих актів. Зокрема, в 1971 р. був прийнятий акт, яким активне виборче право було надане жінкам. Перша, чинна Конституція Андорри від 28 квітня 1993 р. була прийнята парламентом і затверджена за результатами референдуму. За цією Конституцією були збережені засади державного ладу, що існували раніше, нормативно фіксувалась офіційна назва держави — Принципат (Князівство) Андорра. Водночас, Конституція вперше закріпила демократичні права і свободи особи, що мають фундаментальний характер, а також певні гарантії їх реалізації.

За Конституцією, «політичною системою Андорри визначено парламентарний Співпринципат» (ст. 1). Фактично тут існує версія парламентарної форми державного правління, для якої характерні значні особливості.

Функції глави держави виконують спільно співпринцепси (співправителі). Співпринцепсами прямо визначено єпископа Урхельського і Президента Франції. При цьому наголошено, що інститут співправління є історичним і розвивався еволюційно. Повноваження співпринцепсів, що впливають виключно з Конституції, визнано рівними. Вони пов'язані із «здійсненням арбітражу між публічною владою та інститутами і стримуванням їх діяльності» (ст. 44). Вказані повноваження за змістом є дещо ширшими, ніж повноваження глав держав за умов традиційних парламентарних форм правління. Значна частина з них може бути реалізована співправителями лише

після контрасигнації відповідних актів главою уряду. Кожний із співправителів призначає постійного представника в Андоррі, котрий здійснює значну частину їх конституційних повноважень.

Законодавчу владу здійснює Генеральна Рада, яка формується шляхом загальних і прямих виборів. Конституцією визначено склад парламенту: мінімальний — 28, максимальний — 42 члени (генеральні радники). Половина членів Генеральної Ради обирається у рівній кількості від кожної із семи адміністративно-територіальних одиниць — парафій, половина — від загальнонаціонального виборчого округу. Строк повноважень Генеральної Ради — чотири роки. Генеральна Рада може бути достроково розпущена за рішенням співправителів. Відповідне рішення вони приймають на вимогу глави уряду. Більше того, це рішення потребує контрасигнації з його боку.

Правом законодавчої ініціативи наділені члени Генеральної Ради та Уряд. Передбачена народна законодавча ініціатива: законопроект може бути запропонований на розгляд парламенту від імені десятої частини виборчого корпусу. Відповідна ініціатива визнається і за трьома (спільно) представницькими органами місцевого самоврядування. Парламент уповноважений делегувати законодавчі повноваження Уряду, для чого він має прийняти спеціальний закон.

Важливими парламентськими функціями є прийняття державного бюджету і контроль за діяльністю уряду. Генеральна Рада здійснює також затвердження (ратифікацію) міжнародних договорів Андорри. З метою здійснення окремих парламентських функцій і повноважень у період між скликаннями і сесіями Генеральної Ради, остання формує постійну комісію на чолі зі своїм головою (сіндіком).

Вищим органом виконавчої влади є Уряд, в якому найважливішу роль відіграє його глава. Главу уряду обирає Генеральна Рада з наступним формальним його призначенням на посаду співправителями. Одна й та сама особа не може обіймати посаду глави уряду протягом більше, ніж двох повних строків, тобто двох скликань парламенту. Глава уряду, за умов підтримки більшості членів Генеральної Ради, може вимагати у співправителів призначити загальнонаціональний референдум з «політичних питань». Посади глави та інших членів Уряду несумісні з депутатським мандатом. Проте усі вони мають статус, рівний статусу членів Генеральної Ради. Зокрема, вони користуються імунітетом (недоторканністю).

Уряд несе політичну відповідальність перед Генеральною Радою. Механізмом реалізації такої відповідальності є конституційна процедура вотуму недовіри главі уряду. Рішення щодо недовіри главі уряду має бути прийняте абсолютною більшістю у парламенті. Таке рішення має наслідком відставку всього складу уряду.

Вищим судом загальної юрисдикції є Вищий Суд юстиції. Конституція містить можливість призначення на суддівські посади громадян Іспанії та Франції. Усі відповідні призначення здійснює спеціальний орган — Верховна рада юстиції, склад якої формується за рішеннями співправителів, а також законодавчої, виконавчої та судової влади. Конституційну юрисдикцію здійснює Конституційний Суд у складі чотирьох суддів. Половину його складу призначають нарівно співправителі, половину — Генеральна Рада. Судді Конституційного Суду обіймають посади протягом восьми років з правом повторного призначення.

З метою врядування територія Андорри поділена на парафії. У кожній парафії шляхом прямих виборів формується представницький орган місцевого самоврядування, котрий здійснює і виконавчі функції.

АРГЕНТИНА

(Республіка Аргентина)

Країна, розташована у південній частині Південної Америки. Межує з Чилі, Болівією, Парагваєм, Бразилією і Уругваєм. Територія — 2780,1 тис. кв. км. Населення — 35,7 млн. чол.

Спірною територією з Великобританією є Мальвінські (Фолклендські) острови.

За результатами багаторічної боротьби за національну незалежність у 1816 р. утворилася аргентинська держава під назвою Сполучені Провінції Ла-Плати. Ця назва, що певною мірою відбивала колоніальне минуле, зберігалася до 1826 р. Перша конституція Аргентини була прийнята так званим Тукуманським конгресом у 1819 р. Нею передбачувався централізований державний устрій.

Проте вся перша половина XIX ст. була позначена жорстким протистоянням прибічників централізації (унітаристів) і децентралізації (федералістів), які відображали політичні інтереси різних суспільних сил. У 30–40 роки в країні існувала диктатура, що закінчилася громадянською війною. Разом з диктаторським режимом стали історією друга конституція, яка була введена у 1826 р. і проголошувала федеративний державний устрій Аргентини, а також ряд інших актів — угод між різними провінціями.

Новий етап у державному житті розпочався після прийняття у 1853 р. Конституції Аргентини, яка сприяла завершенню федеративних процесів. Вона формально залишається чинною і сьогодні, хоча протягом часу, що минув з моменту введення, Конституція неодноразово змінювалася і доповнювалася. 24 серпня 1994 р. спеціально обраною конституційною асамблеєю була прийнята нова редакція Конституції, що містить цілий ряд нових розділів і статей і лише частково зберігає первісний текст.

За сучасною редакцією Конституції Аргентини прийнято форму президентської республіки. Однак вона досить відмінна від тієї, що існує в США і вважається класичною. В основу побудови державного механізму покладений принцип поділу влад, про що прямо записано в Конституції.

Законодавча влада належить Конгресу, до складу якого входять дві палати. Нижня — Палата Депутатів — формується шляхом загальних виборів. При цьому Конституцією встановлене різне кількісне представництво у нижній палаті від кожної з провінцій. Для кандидатів у депутати встановлено віковий ценз у 25 років. Верхня палата — Сенат — також утворюється за результатами загальних виборів, але за принципом рівного (по три) представництва від провінцій і столиці. Для кандидатів у сенатори встановлено віковий ценз у 30 років. Палати Конгресу рівноправні у законодавчому процесі.

Строк повноважень депутатів — чотири роки, але половина складу нижньої палати оновлюється кожні два роки. Строк повноважень сенаторів — шість років, проте кожних два роки оновлюється третина складу палати.

Виконавча влада належить обраному за результатами загальних виборів Президенту, строк повноважень якого визначений у чотири роки. На такий же строк обирається віце-президент, який заміщує Президента у разі його хвороби, відсутності в країні, відмови від поста або усунення з нього. Президент і віце-президент можуть бути переобрані лише через чотири роки після закінчення першого строку повноважень. Конституційно визначено процедуру імпічменту щодо Президента і віце-президента, що її здійснюють обидві палати Конгресу. Віковий ценз для кандидатів у Президенти і віце-президенти 30 років.

За Конституцією Президент є «верховним главою держави і несе політичну відповідальність за загальне державне управління» (ст. 99). Разом з тим, у Конституції є спеціальна глава, присвячена Кабінету Міністрів, очолюваному Президентом. Останній призначає і звільняє усіх членів Кабінету. Водночас визначено, що Кабінет Міністрів за свою діяльність несе політичну відповідальність перед Конгресом. Фактично сфера виконавчої влади поділена між Кабінетом Міністрів і Президентом, хоча за останнім залишається пріоритет. Вважається, що члени Кабінету Міністрів діють виключно за повноваженнями, делегованими ним Президентом. З іншого боку, передбачене контрастигнування актів Президента міністрами (секретарями), без чого ці акти не дійсні.

Серед повноважень Президента треба виділити його право вибіркового вето щодо законів, прийнятих Конгресом. Таке вето долається за рішенням обох палат, прийнятим кваліфікованою більшістю у дві третини від складу кожної. Президент має право законодавчої ініціативи у палатах Конгресу.

Кабінету Міністрів можуть бути делеговані Конгресом повноваження на прийняття актів, що мають силу закону. Контроль за такими актами — декретами — здійснює спеціальна постійна комісія, створювана на паритетних засадах обома палатами Конгресу. Саме перед цією комісією несуть індивідуальну політичну відповідальність члени Кабінету Міністрів. Вона є єдиною визначеною Конституцією формою політичної відповідальності органів виконавчої влади перед парламентом.

Судова влада належить Верховному Суду юстиції та іншим судам. Суддів Верховного Суду юстиції призначає Президент за згодою Сенату. Верховний Суд юстиції є вищим судом загальної юрисдикції і водночас виконує функції органу конституційного контролю.

За формою державного устрою Аргентина є федерацією. До її складу входять: 22 провінції, дві національні території і один федеральний округ, яким є столиця. У кожній провінції введена конституція, за якою визначений механізм державної влади, подібний за своїми засадами до федерального. Федеральна Конституція встановила принцип розмежування компетенції між федерацією та провінціями, за яким визначено дві сфери повноважень. Перша — сфера виключної компетенції федерації, котра визначена у федеральній Конституції. Друга — сфера залишкових повноважень, віднесена до провінцій.

З метою врядування територія держави поділена на департаменти, де утворюються органи місцевого самоврядування і функціонують представники виконавчої влади.

БЕЛЬГІЯ

(Королівство Бельгія)

Країна у Західній Європі.

*Межує з Нідерландами, ФРН,
Люксембургом
і Францією.*

Територія — 30,5 тис. кв. км.

Населення — 10 млн. чол.

Самостійна бельгійська держава виникла 1830 р. після поділу Нідерландів. Такий поділ був наслідком складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, зокрема, політичного компромісу, що досягли з цього приводу тогочасні великі європейські держави, і визвольної боротьби населення самої країни.

7 лютого 1831 р. установчими зборами була прийнята Конституція Бельгії, котра з багатьма змінами і доповненнями, а також після кількох кардинальних ревізій діє й дотепер. Серед таких змін, доповнень і ревізій слід вказати, зокрема, на ті, що мали місце 1893, 1920, 1921 рр.

Проте найбільш суттєвими треба визнати конституційні зміни, які відбулися 1970, 1980 і 1988 рр. Цими змінами було започатковано і розвинуто процес федералізації Бельгії. Кінцевим етапом такого процесу було прийняття парламентом нової редакції Конституції (так звана скоординована Конституція) 17 лютого 1994 р.

Згідно з цією Конституцією, Бельгія за формою державного правління є парламентарною монархією.

Законодавчу владу, за Конституцією, «здійснює Король, Палата Депутатів і Сенат» (ст. 36). Проте реально органом законодавчої влади є двопалатний парламент. До складу нижньої палати — Палати Депутатів — входить 150 членів, обраних за результатами загальних і прямих виборів. Строк повноважень Палати Депутатів, як і Сенату, — чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права в обох випадках однаковий і становить

відповідно 18 і 21 рік. Вибори проводяться за пропорційною виборчою системою.

До складу верхньої палати — Сенату — входить 71 член. Сорок сенаторів обирають шляхом прямих виборів. 25 з них обираються колегією виборців, що їй визначено як нідерландську (фламандську), а п'ятнадцять — французькою (валонською) колегією виборців. 21 сенатор призначається радами, представницькими органами общин: десять призначаються радою фламандської общини, десять — радою французької общини і один — радою германофонської общини.

Нарешті, десять сенаторів кооптуються, тобто у даному випадку шість визначаються тими сенаторами, котрі обрані нідерландською колегією виборців і призначені радою фламандської общини, чотири — сенаторами, обраними і призначеними відповідно французькою колегією виборців і радою французької общини. Розглянутий порядок формування Сенату відбиває складну природу бельгійського федералізму.

Палати парламенту Бельгії в цілому рівноправні. Зокрема, це стосується законодавчого процесу. Разом з тим кожна з них має власні повноваження. Так, нижня палата домінує при прийнятті бюджету. Процедура формування уряду передбачає так звану інвеституру, що здійснюється лише у нижній палаті парламенту. Саме перед цією палатою уряд і несе політичну відповідальність. Глава держави може розпустити нижню палату. Однак її розпуск спричиняє і розпуск верхньої палати.

Главою держави є Король, якому формально належить і виконавча влада. Усі акти Короля контрасигнуються відповідними членами уряду. Особливістю державного ладу Бельгії є те, що спадкоємець престолу є за власним правом членом верхньої палати парламенту з моменту повноліття.

Вищим органом виконавчої влади реально є уряд — Рада Міністрів. У Конституції відсутнє визначення уряду, хоча й міститься спеціальний розділ, поіменований «Федеральний уряд» (ст. 96–104). Від 1980 р. при формуванні уряду застосовується національно-представницький принцип, за яким встановлене співвідношення між міністрами валонського і фламандського походження. Повноваження уряду в Конституції врегульовані у загальному плані, що є, по суті, традицією для багатьох розвинутих країн.

Вищим судом загальної юрисдикції є Касаційний Суд. У систему загальних судів інтегровані спеціальні суди — трибунали з трудових спорів і ко-

мерційні трибунали. Створений і функціонує Конституційний (Арбітражний) Суд, до компетенції якого, окрім традиційних повноважень, віднесений контроль за дотриманням прав національних общин і меншин.

За формою державного устрою Бельгія є федерацією. Згідно зі ст. 1 Конституції, «Бельгія — федеративна держава, що складається з общин і регіонів». Визначено три общини — французьку, фламандську і германофонську. За принцип конструювання общин узятя етнічна належність населення. Існує також три регіони — валонський, фламандський і брюссельський.

У зв'язку з тим, що поділ на общини і регіони територіально не збігається і не відображає всіх особливостей етно-політичної карти країни та деяких інших обставин федералізації Бельгії, утворено також чотири так звані лінгвістичних регіони — франкомовний, нідерландський, двомовний (Брюссель — столиця) і німецькомовний.

Зазначена складність федеративного державного устрою спричинила визначення Бельгії як «асиметричної федерації».

Асиметричний характер бельгійської федерації підтверджує і порядок формування рад — представницьких органів в общинах і регіонах. Кожна община має свою раду. Разом з тим шляхом прямих виборів формуються й ради двох регіонів — валонського і брюссельського. Ці дві ради беруть участь у створенні ради французької общини. При цьому рада валонського регіону у повному складі входить до ради французької общини, а рада брюссельського регіону делегує туди частину своїх членів. Склад ради фламандської общини формується шляхом прямих виборів і, частково, шляхом делегування з боку ради брюссельського регіону. Нарешті, члени ради германофонської общини визначаються за результатами прямих виборів, участь у яких беруть громадяни, віднесені до відповідної общини.

Для цілей урядування територія держави поділена на провінції, округи (кантони) і комуни. На рівні провінцій і комун населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць обираються представницькі органи місцевого самоврядування — ради. Строк повноважень рад провінцій — чотири роки, а комунальних рад — шість років. Представником виконавчої влади в провінції є губернатор, а в комуні — мер. Вони певною мірою інтегровані до структури місцевого самоврядування і, разом з тим, здійснюють відповідні контрольні функції.

БІЛОРУСЬ

(Республіка Білорусь)

Країна, розташована

у Східній Європі.

*Межує з Литвою, Латвією, Росією,
Україною і Польщею.*

Територія — 207,6 тис. кв. км.

Населення — 10,9 млн. чол.

Виникненню самостійної білоруської держави передувало існування відповідної радянської республіки (з 1922 р. — у складі СРСР). Протягом відповідного періоду було прийнято чотири радянських конституції Білорусі: у 1919, 1927, 1937 і 1978 рр. Кожна з цих конституцій була типовою для того або іншого етапу розвитку радянської державності. Зокрема, остання конституція Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки майже нічим не відрізнялася від інших республіканських конституцій періоду «розвинутого соціалізму», прийнятих у тому ж 1978 р. Знаменно, що всі ці конституції були ухвалені протягом десяти днів у квітні вказаного року, що засвідчує формальність підходів до їх прийняття, а звідси і до їх змісту.

Сучасна білоруська держава виникла у зв'язку з розпадом СРСР. Певний час її функціонування забезпечувалось конституцією 1978 р. зі змінами і доповненнями. Проте 15 березня 1994 р. Верховною Радою Республіки Білорусь була прийнята нова Конституція. З часом, після загострення конфлікту або навіть протистояння між главою держави і парламентом, на референдумі, що відбувся з 9 по 24 листопада 1996 р., був затверджений запропонований главою держави проект нової редакції Конституції Республіки Білорусь.

За юридичними ознаками прийняту у Білорусі форму державного правління можна визначити як змішану республіканську. При цьому слід вказати на широкий обсяг владних повноважень глави держави, на його домінуючу роль у державному механізмі.

Главою держави є Президент. У ст. 79 Конституції, де у загальному вигляді визначений його статус, також записано, що Президент є «гарантом Конституції Республіки Білорусь, прав і свобод людини і громадянина». До

того ж він «уособлює єдність народу, гарантує реалізацію основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики,.. забезпечує політичну та економічну стабільність, наступництво і взаємодію органів державної влади, здійснює посередництво між органами державної влади» (та ж сама стаття). Тим самим, у Конституції знайшла свій відбиток досить абстрактна концепція, відома в теорії і практиці як концепція «президента-арбітра». Ця концепція зазвичай прислуговує обґрунтуванню надання главі держави максимально широких владних повноважень.

Президентом може бути обраний громадянин Білорусі за народженням, віком не молодший 35 років, який постійно проживає на території держави протягом не менше десяти років безпосередньо перед виборами. Вибори мають загальний і прямий характер. Строк повноважень Президента — п'ять років. Одна і та ж сама особа не може бути обрана більш, ніж на два строки. Президент може бути усунений з поста в разі державної зради або вчинення іншого тяжкого злочину. Рішення про звинувачення приймається Палатою Представників на основі абсолютної більшості голосів. Розслідування проводиться Радою Республіки. Президент вважається усуненим з поста, якщо за відповідне рішення проголосувало дві третини членів кожної палати парламенту.

До найбільш значущих повноважень Президента слід віднести його право призначати референдуми, за певних умов розпускати палати парламенту, визначати структуру Уряду, за згодою Палати Представників призначати Прем'єр-міністра, призначати інших членів Уряду та приймати рішення про відставку Уряду в цілому або його окремих членів, головувати на засіданнях Уряду, скасовувати його акти, звертатися з посланнями до народу та деякі інші. Усі ці та інші повноваження Президент реалізує без будь-якої санкції (контрасигнування) з боку Уряду.

Парламент має назву Національних Зборів. У ст. 90 Конституції він визначений як «представницький і законодавчий орган Республіки Білорусь». Складається парламент з двох палат: Палати Представників і Ради Республіки.

До складу Палати Представників входить 110 депутатів, обраних шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Відповідні вибори проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості. Віковий ценз для активного і пасивного права визначено у 18 і 21 рік відповідно. Рада Республіки є «палатою територіального представництва» і формується за ре-

зультатами непрямих виборів: згідно зі ст. 91 Конституції від кожної області і столиці на засіданнях депутатів «місцевих Рад депутатів базового рівня кожної області та міста Мінська» обирають по вісім членів Ради Республіки. Ще вісім її членів призначає Президент. Строк повноважень Ради Республіки — чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права встановлений відповідно у 18 і 30 років.

За Конституцією повноваження Палати Представників можуть бути достроково припинені Президентом у разі відмови у довірі Уряду, висловлення йому вотуму недовіри, або якщо Палата Представників двічі відмовить дати згоду на призначення Прем'єр-міністра. Повноваження Палати Представників або Ради Республіки можуть бути також достроково припинені на основі висновку Конституційного Суду у випадку «систематичного або грубого порушення палатами парламенту Конституції» (ст. 94). Характерно, що у разі припинення за визначених обставин повноважень однієї з палат, за рішенням Президента можуть бути водночас припинені повноваження й іншої.

Право законодавчої ініціативи належить Президенту, членам Палати Представників, Раді Республіки, Уряду, а також громадянам, які мають виборче право, у числі не менше 50 тис. осіб. У законодавчому процесі палати парламенту не рівноправні. Практично усі законопроекти спочатку розглядаються у Палаті Представників і лише після цього передаються до Ради Республіки. У разі виникнення розбіжностей між палатами щодо конкретного законопроекту, він розглядається узгоджувальною комісією. Якщо нею не ухвалений узгоджений текст законопроекту, Президент, або за його дорученням — Уряд може вимагати, щоб Палата Представників прийняла остаточне рішення щодо закону. Таке рішення потребує підтримки з боку депутатів, що складають кваліфіковану більшість у дві третини від складу палати.

Президент наділений правом вето на закони, прийняті парламентом, яке долається за рішенням кожної з палат, прийнятим на основі кваліфікованої більшості від їх складу. При цьому Президент може накладати вето не на увесь закон, а на його окремі положення (так зване вибіркове вето). У цьому випадку до прийняття відповідних рішень палатами парламенту Президент може промудувати закон, що спричиняє набуття ним чинності за винятком тих положень, щодо яких глава держави заперечує.

Конституцією передбачається можливість широкого делегування законодавчих повноважень Президенту на основі спеціального закону, прийнятого

парламентом. Такі повноваження Президент реалізуватиме шляхом видання декретів. Більше того, — припускається можливість «у разі особливої необхідності» видання Президентом тимчасових декретів, що мають силу закону. Такі декрети у триденний строк мають бути передані до Національних Зборів для затвердження. Вони зберігають силу, якщо парламент їх не скасував більшістю у дві третини від складу кожної палати.

Як записано в ст. 106 Конституції, «виконавчу владу в Республіці Білорусь здійснює Уряд — Рада Міністрів Республіки Білорусь — центральний орган державного управління». Уряд підзвітний Президенту і несе політичну відповідальність перед Палатою Представників. Як зазначалось, Прем'єр-міністра призначає Президент за згодою Палати Представників. Саме Прем'єр-міністр керує роботою Ради Міністрів, склад якої формує безпосередньо глава держави.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд, суддів якого призначає Президент за згодою Ради Республіки. У такий же спосіб формується Вищий Господарський Суд. Конституційний контроль здійснює Конституційний Суд, до складу якого входять дванадцять суддів. Половина складу Конституційного Суду призначається Президентом, половина — обирається Радою Республіки. Голову Конституційного суду з його ж складу призначає Президент за згодою Ради Республіки. Строк повноважень суддів Конституційного Суду — одинадцять років.

За формою державного устрою Білорусь є унітарною державою. З метою врядування державна територія поділяється на області і райони. В адміністративно-територіальних одиницях у цілому зберігається система рад, що існувала у минулі часи. Місцеві ради депутатів, які за Конституцією здійснюють місцеве управління і самоврядування, обираються населенням відповідних одиниць строком на чотири роки. За певних умов рішення місцевих рад можуть бути скасовані, а самі вони розпущені Палатою Представників. Керівників місцевих виконавчих і розпорядчих органів призначає і звільняє Президент, хоча відповідна місцева рада має право затверджувати їх на посаді.

БОЛГАРІЯ

(Республіка Болгарія)

Країна, розташована на південному сході Європи на Балканському півострові.

Межує з Румунією, Югославією, Македонією, Грецією і Туреччиною.

Територія — 110,9 тис. кв. км.

Населення — 9,1 млн. чол.

Сучасна болгарська державність має витоки у ХІХ ст., коли почався процес розпаду Османської імперії. 1878 р. на Берлінському конгресі великих держав було прийняте рішення про створення у рамках цієї імперії болгарського князівства, що знаходилося у залежності від султана. Наступного року було прийнято першу конституцію (так звану Тирновську конституцію), яка з поправками діяла аж до кінця Другої світової війни. 1908 року було проголошено незалежність Болгарії, яка водночас набула статусу царства (королівства).

Від 1944 р. у Болгарії було встановлено режим так званої народної демократії. 1946 року на референдумі проголошено республіканську форму правління. 1947 року установчими зборами було прийнято конституцію Народної Республіки Болгарія, проект якої розробила спеціальна комісія центрального комітету комуністичної партії. Ця конституція з поправками діяла до 1971 р., коли за результатами референдуму було введено нову конституцію. Проект конституції 1971 р. розробила спеціальна комісія, його схвалив керівний орган комуністичної партії і прийняв верховний орган державної влади — Народні Збори. У цій конституції було встановлено керівну роль комуністичної партії у суспільстві і державі.

Новий етап у розвитку сучасної державності почався після прийняття 12 липня 1991 р. Великими Народними Зборами (установчими зборами) чинної Конституції Республіки Болгарія.

У Конституції Болгарія визначена «республікою з парламентарним правлінням» (ст. 1), однак фактично вона є парламентарно-президентською республікою, тобто республікою зі змішаною формою державного правління.

Парламент, який за традицією носить назву Народних Зборів, є органом законодавчої влади. До його складу входять 240 народних представників (депутатів). Строк повноважень Народних Зборів — чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначений відповідно у 18 і 21 рік. Вибори до Народних Зборів здійснюються за пропорційною системою. Народний представник, будучи призначений міністром, тимчасово і поки займає відповідну посаду, припиняє здійснення свого депутатського мандата.

Главою держави є Президент. За Конституцією, він «уособлює єдність нації і представляє Республіку Болгарія у міжнародних відносинах» (ст. 92). У своїй діяльності Президент, згідно з Конституцією, «користується допомогою віце-президента». Обидва обираються за одним бюлетенем шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років з правом бути переобраними. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 40 років. Президент може розпустити Народні Збори у разі їх неспроможності сформувати уряд. Серед повноважень Президента можна також виділити його право звертатися до народу і до парламенту, а також право повертати прийнятий парламентом закон на повторний розгляд.

Частина актів Президента контрасигнуються главою уряду або відповідним міністром. Однак ряд важливих рішень він приймає на власний розсуд. Це, зокрема, рішення про розпуск Народних Зборів і про повернення закону на повторний розгляд до парламенту.

Уряд — Рада Міністрів — здійснює керівництво внутрішньою і зовнішньою політикою держави. Голова Ради Міністрів, згідно з Конституцією, «здійснює керівництво загальною політикою уряду, координує її і несе за неї відповідальність» (ст. 108). Глава уряду призначає і звільняє з посад заступників міністрів. Посада ж самого глави уряду заміщується за рішенням Народних Зборів. Кандидатуру на заміщення цієї посади подає Президент після консультацій з парламентськими групами. Інших членів уряду призначають Народні Збори за поданням його глави.

Уряд несе колективну політичну відповідальність перед Народними Зборами. До того ж усі його члени складають присягу перед парламентом. Рада Міністрів подає у відставку перед новообраними Народними Зборами.

Судову владу здійснюють загальні і адміністративні суди. Ієрархію цих судів очолюють відповідно Верховний Касаційний Суд і Верховний Адмі-

ністративний Суд. Конституційний Суд не включено до системи судів. До його складу входять дванадцять суддів, третина з яких обирається Народними Зборами, третина призначається Президентом і третина обирається загальними зборами суддів Верховного Касаційного Суду і Верховного Адміністративного Суду. Строк повноважень суддів Конституційного суду — дев'ять років.

За формою державного устрою Болгарія є унітарною державою. Для цілей урядування її територія поділена на області (округи) і общини. Конституція припускає створення інших адміністративно-територіальних одиниць. Урядування в областях здійснюється призначуваними Радою Міністрів управителями. Населення общин обирає представницькі органи місцевого самоврядування — ради, строк повноважень яких — чотири роки. На такий же строк населення обирає кмета (мера), який виконує функції виконавчого органу місцевого самоврядування.

БРАЗИЛІЯ

*(Федеративна Республіка Бразилія)
Найбільша країна регіону Латинської
Америци. Межує з Перу, Колумбією,
Венесуелою, Гайаною, Суринамом,
Французькою Гвіаною, Уругваєм,
Аргентиною, Парагваєм і Болівією.
Територія — понад 8.512 тис. кв. км.
Населення — 178,3 млн. чол.*

Незалежність Бразилії проголошено 1822 р., однак країна ще довгий час була досить тісно пов'язана зі своєю колишньою метрополією — Португалією. Зокрема, главою бразильської держави з титулом імператора став спадкоємець португальського королівського престолу. У 1824 р. була прийнята перша конституція Бразилії, що закріпила монархічну форму державного правління і унітарну форму державного устрою. У 1834 р. здійснено реформу цієї конституції, яка призвела до розширення повноважень провінцій.

У 1889 р. у Бразилії скинуто монархію, і першим же декретом тимчасового уряду було проголошено федеративну республіку. Новий державний лад був закріплений конституцією 1891 р. Протягом ХХ століття було прийнято кілька конституцій (1937, 1946, 1967, 1969 і 1988 рр.), кожна з яких дещо змінювала державний лад. Однак практично недоторканими залишилися його засади, насамперед федеративна форма державного устрою. Разом з тим бразильський федералізм, по суті, постійно еволюціонував у бік посилення влади «центру».

Конституція Бразилії від 2 вересня 1988 р. була прийнята установчими зборами. Цій події передувало поновлення демократії після повалення воєнного режиму і обрання національного конгресу у 1986 р. Саме цей представницький орган самовизначився як конституційні збори і завершив процес розробки і введення основного закону. З прийняттям чинної Конституції розпочався період так званої Нової Республіки. Однією з особливостей змісту цієї Конституції є закріплення принципу економічної, політичної, соціальної і культурної інтеграції з іншими народами Латинської Америки з метою утворення «Латиноамериканської співдружності націй» (ст. 4).

За Конституцією Бразилія є президентською республікою. Однак форма державного правління цієї країни є відмінною від класичної президентської республіки. Її особливості насамперед зумовлені визнанням за Президентом значно ширших владних повноважень. Зокрема, йому належить право законодавчої ініціативи з ряду найважливіших питань. Парламент може делегувати Президенту повноваження на видання актів, що мають силу закону.

Президентське вето на закони, прийняті парламентом, має вибірковий характер. Це означає, що Президент має право повернути на повторний розгляд не увесь закон, а його окремі положення. Такий підхід зменшує можливості у маневрі парламенту щодо його взаємовідносин з Президентом.

Президенту також належить важливе право самостійно встановлювати стан оборони, стан облоги і так званий стан федерального втручання (інтервенції) у справи штатів. Для прийняття відповідних рішень йому необхідна формальна підтримка одного з двох визначених у Конституції консультативних органів — Ради Республіки або Ради національної оборони.

Характерно, що вирішення питань державного ладу визнавалося спірним і в самій Конституції, що стало своєрідною реакцією на роки авторитаризму воєнного режиму, правління якого передувало прийняттю Конституції. У її перехідних положеннях передбачалося проведення у вересні 1993 р. референдуму щодо форми правління. Такий референдум відбувся, і встановлена за Конституцією форма залишилася незмінною.

Сам же Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Разом з ним на такий же строк обирається віце-президент, який заступає Президента у разі дострокового відкриття відповідної вакансії. Як зазначалося, у прийнятті деяких найважливіших рішень Президент спирається на Раду Республіки і Раду національної оборони. До Ради Республіки входять віце-президент, голови палат федерального парламенту, лідери більшості і опозиції в обох палатах, міністр юстиції і шість бразильських громадян, котрі у рівній кількості призначаються Президентом і обираються палатами парламенту. До Ради національної оборони входять віце-президент, голови палат парламенту і ряд міністрів.

Законодавча влада належить парламенту — двопалатному Національному Конгресу. До складу нижньої палати — Палати Депутатів — входять 487 членів, котрі обираються строком на чотири роки. Число депутатів від кожного штату має бути у пропорції з кількістю його населення, але не менше

шести. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначений відповідно у 18 і 21 рік. Голосування на виборах визнане обов'язковим. Проте неписьменні особи, ті, які досягли 70-річного віку, а також особи у віці 16 — 18 років, хоча і не зобов'язані, але можуть голосувати на виборах. Вибори до Палати Депутатів проводяться за пропорційною системою.

До складу верхньої палати — Федерального Сенату — входить 81 член, котрі обираються на вісім років за принципом рівного представництва «по три сенатори від кожного штату і федерального округу»). Так звані федеральні території також представлені рівно (по два члени), але у нижній палаті. Склад Сенату оновлюється кожних чотири роки, причому спочатку на третину, а потім на дві третини. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права — 18 і 35 років. Вибори до Федерального Сенату проводяться за мажоритарною системою.

Палати Національного Конгресу у законодавчому процесі в цілому рівноправні. Законопроект про державний бюджет подається водночас в обидві палати, що підкреслює їх рівність. З іншого боку, кожна палата має певні особливі повноваження. Так, нижня палата ініціює процедуру імпічменту відносно Президента, віце-президента, міністрів і суддів, а також проводить необхідне розслідування, а верхня палата — приймає остаточне рішення щодо усунення цих осіб. Федеральний Сенат також дає згоду на здійснювані Президентом призначення цілого ряду посадових осіб.

Система судів складається з федеральних судів і судів штатів. Вищими на федеральному рівні є Федеральний Верховний суд, який, насамперед, є органом конституційного контролю, і Вищий Трибунал правосуддя. Існує також ряд спеціалізованих федеральних судів. Суддів обох вищих федеральних судів призначає Президент за згодою Федерального Сенату.

За формою державного устрою Бразилія є федеративною державою. До її складу входять 26 штатів, федеральний (столичний) округ і дві федеральні території, що не мають статусу штатів. В усіх штатах прийнято конституції, де змодельовано механізм владарювання, мало чим відмінний від федерального. Законодавчу владу в штатах здійснюють однопалатні законодавчі збори, виконавчу — обрані губернатори.

Федеральна Конституція встановила принципи розмежування компетенції між федерацією і штатами. У ній визначено три сфери повноважень: сфера компетенції, що віднесена виключно до федерації, сфера спільної

компетенції федерації та штатів і сфера конкуренції компетенцій. В останній сфері федеральні органи можуть тільки визначати загальні принципи певних напрямів державної діяльності, а органи штату мають їх конкретизувати.

Суттєвим обмеженням для владної діяльності на рівні штатів є згадуваний інститут федерального втручання. Можливість такого втручання припускається у багатьох випадках і на різних підставах. Саме втручання здійснюють різні федеральні органи, хоча вихідне рішення завжди приймає Президент.

Для цілей врядування територія штатів поділена на муніципії. Населення цих адміністративно-територіальних одиниць строком на чотири роки обирає представницькі органи місцевого самоврядування — муніципалітети, а також на такий же строк префектів, котрі є відповідними виконавчими органами.

ВАТИКАН

(місто-держава Ватикан) — унікальне політико-територіальне утворення, що знаходиться в межах Італії. Територію розміром 44 га фактично складає частина міста Рима. Населення — кілька сотень осіб.

Предісторія сучасної держави-міста Ватикану починається з приєднання у 1871 р. до Італії Папської області, що означало кінець більш-менш масштабної світської влади понтифіків (пап). Проте в 1929 р. був укладений спеціальний договір, за яким, по суті, був визнаний суверенітет (верховенство) Папи в державі-місті Ватикані. Сторонами цього договору були сам Папа та італійський уряд.

На сьогодні статус Ватикану визначений також деякими внутрішніми актами цієї держави, серед яких слід виділити Основний Закон держави-міста Ватикану від 7 червня 1929 р., ухвалений самим Папою. Цей акт не є класичною конституцією, хоча він регулює засади організації владарювання на відповідній території. Її особливості значною мірою зумовлені тим, що Папа як глава католицької церкви поширює свою духовну владу на сотні мільйонів людей в усіх кутках світу.

За Основним Законом, «Верховний глава церкви, суверен держави-міста Ватикану, має повноту законодавчої, виконавчої і судової влади» (ст. 1). У період вакантності Папського престолу влада належить Священій колегії (колегії кардиналів). Проте її рішення мають бути затверджені новообраним Папою. Саме ця колегія обирає Папу. Папа затверджує бюджет Ватикану за поданням Губернатора, що супроводжується висновком Генерального державного радника. Губернатор призначається і усувається з посади Папою, перед яким він є відповідальним. У такий же спосіб обіймає посаду Генеральний державний радник, котрий здійснює дорадчі функції. Зокрема, він надає висновки з тих питань, з яких до нього звертається Верховний глава церкви. Папа може делегувати Губернатору правомочності щодо управління Ватиканом. Передбачена також можливість делегування судової влади. Проте, по суті, її здійснюють суди, вищим з яких є Суд сигнатури.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

*(Сполучене Королівство
Великобританії і Північної Ірландії)
Країна, розташована на Британських ос-
тровах. Територію Великобританії та-
кож складають ряд дрібних архіпелагів.
Складовими частинами Великобританії,
населення яких відрізняється етнічними
особливостями, є Англія, Шотландія,
Уельс і Північна Ірландія (Ольстер).
Іноді ці складові частини називають
історичними регіонами.
Територія — 244,2 тис. кв. км.
Населення — 58,3 млн. чол.*

Великобританія має чи не найдавнішу конституційну історію. Саме в цій країні започаткували своє існування багато демократичних державно-правових інститутів. Та й саме сучасне поняття демократії як політичного режиму має за першооснову британську конституційну практику. Разом з тим конституційний досвід Великобританії є унікальним. Тут не існує конституції як єдиного правового акта найвищої юридичної сили або сукупності таких актів. Конституція Великобританії є політико-правовим феноменом, що не має аналогів.

Конституція Великобританії складається з різних нормативних форм, лише частина з яких офіційно визнається юридичними. Її важливою частиною є сукупність законів, або статутів, котрі введені за звичайною законодавчою процедурою. Серед них слід, насамперед, назвати закони 1911 і 1949 рр. про парламент, закон 1983 р. про народне представництво (своєрідний виборчий кодекс) і закон 1986 р. про виборчі округи, закони про міністрів корони, закони 1920 р. і 1964 р. про надзвичайний стан, багаточисельні закони про місцеве самоврядування (особливо ті, що були прийняті у 1972 і 1974 рр.), законодавство про судоустрій, закон 1981 р. про громадянство та цілий ряд інших парламентських актів. Певну роль, як складова частина британської конституції, відіграють так звані акти делегованого законодавства, які за своєю природою є урядовою правотворчістю.

Особливої згадки заслуговують правові акти, котрі нерідко поіменовуються історичними документами. До їх числа належить Велика хартія вольностей 1215 р., Петиція про права 1628 р., Білль про права 1689 р. і Акт про престолонаслідування 1701 р. Іноді їх разом називають «біблією англійської конституції». Ці акти були прийняті у періоди історичних зламів у суспільному і державно-політичному житті країни. Проте сьогодні лише окремі з їхніх положень зберігають реальну силу. Історичне і символічне значення вказаних актів переважає їх юридичну роль як джерела конституційного регулювання суспільних відносин.

Вагому роль у конституційному регулюванні відіграють судові прецеденти. У такий спосіб визначаються відповідні частини рішень вищих судів з конкретних справ, що є юридично обов'язковими для інших судів при розгляді ними аналогічних справ. Наявність судових прецедентів серед джерел права взагалі характеризує правові системи країн, історично пов'язаних з Великобританією (Англією). Ці правові системи зазвичай відносять до так званої англо-саксонської, або англо-американської «сім'ї» правових систем. За допомогою судових прецедентів встановлюються межі здійснення особою своїх прав, добираються засоби їх судового захисту. На відміну від країн континентальної Європи, де права і свободи декларуються в конституціях у так званій позитивній спосіб, у Великобританії їх закріплюють у негативний спосіб. Це означає, що судовими прецедентами встановлюються заборони, за межами яких дії особи є законними. Сказане пояснює той факт, чому у Великобританії практично відсутні законодавчі акти, які б детально регулювали сферу прав і свобод особи.

Ще один висновок, котрий органічно випливає з вищевикладеного, полягає в тому, що навряд чи можна погодитися з визначенням конституції Великобританії як неписаної: і законодавчі акти, і судові прецеденти мають чітку писану форму. Цю конституцію слід визнати, принаймні, несистематизованою.

Іншими ознаками характеризуються конституційні угоди, які становлять головний обсяг неписаного «фрагмента» конституції Великобританії. Зокрема, на основі конституційних угод здійснюється формування уряду і регламентуються суттєві моменти його діяльності. У загальному вигляді деякі з них формулюються так: монарх повинен призначити главою уряду особу, котра має підтримку більшості в нижній палаті парламенту. Або: члени уряду несуть колективну та індивідуальну політичну відповідальність перед цією ж палатою. Усі міністри мають бути членами парламенту. Монарх здійснює свої владні повноваження за порадою міністрів, тобто усі акти мо-

нарха контрастигуються. Вказаних та інших подібних положень немає в жодному писаному джерелі конституційного права Великобританії. Додамо, що вони зазвичай є базовими положеннями конституційних текстів в усіх інших країнах з відповідною формою правління.

За своєю нормативною природою конституційні угоди є формами звичаєвого характеру. Вони склалися і змінювалися за результатами більш-менш тривкої у часі державно-політичної практики. Разом з тим, за конституційними угодами не визнають значущості юридичних джерел. Вихідним тут є те, що вони не застосовуються судами. Попри зазначене, слід ще раз наголосити на винятковій ролі конституційних угод у сфері регулювання відносин державного владарювання у Великобританії.

За формою державного правління Великобританія реально є парламентарною монархією. Іноді зазначають, що формально монарх тут не позбавлений широких владних правочинностей, і говорять про його так звану «сплячу прерогативу». Однак саме конституційні угоди забезпечують функціонування державного механізму на засадах вказаної форми правління.

Фактично органом законодавчої влади є двопалатний парламент. До складу нижньої палати — Палати Громад — входять 650 депутатів. Строк повноважень палати — п'ять років, однак вона, як правило, розпускається монархом достроково. Подібне відбувається за ініціативою глави уряду. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права — відповідно 18 і 21 рік. Вибори проводяться за мажоритарною системою відносної більшості.

Унікальним явищем у світовому конституціоналізмі є верхня палата британського парламенту — Палата Лордів. За своїм складом вона формально є найчисельнішою серед верхніх палат парламентів розвинутих країн: право займати її лави мають приблизно 1200 осіб. Переважну більшість членів Палати Лордів становлять так звані спадкові лорди: вони передають свої титули герцогів, маркізів, графів і віконтів у спадок разом з місцем у палаті. Динамічним елементом складу Палати Лордів є довічні лорди, яких близько 350. Саме вони, по суті, забезпечують збереження палати як реального державного інституту. Титул довічного лорда надається монархом за поданням Прем'єр-міністра зазвичай тим, кого можна вважати відставними політиками. 1999 р. розпочато кардинальну реформу складу палати.

Членами Палати Лордів є також так звані судові лорди, або лорди-юристи. Вони призначаються монархом здебільшого з числа суддів одного з ви-

ших судів — Апеляційного суду. Нарешті, до складу Палати Лордів входять духовні лорди. Це ієрархи церкви, які її тут репрезентують.

У взаємовідносинах між палатами британського парламенту домінує нижня палата. Ухвалений Палатою Громад законопроект може бути відхилений Палатою Лордів. Але через рік він може бути повторно ухвалений нижньою палатою за звичайною законодавчою процедурою і стає законом без будь-якої санкції верхньої палати. Що ж до фінансових законопроектів, то верхня палата може лише на місяць затримати їх промудльгацію після відповідної ухвали нижньої палати. Саме Палата Громад здійснює реальний парламентський контроль за урядом.

Главою держави є Король (Королева). Формально йому належать широкі права, але всі вони віднесені до згадуваної «сплячої прерогативи». На практиці більшість із цих прав реалізується членами уряду, насамперед його главою.

Ключову роль у державному механізмі відіграє уряд — Кабінет. Характерно, що існування Кабінету писаними джерелами конституційного права, по суті, не передбачене. Він вважається одним із комітетів так званої таємної ради — рудимента феодальних часів, що майже не має ніякого значення у сфері державного владарювання. Виключно важливе місце в Кабінеті посідає Прем'єр-міністр, який водночас є лідером партії парламентської більшості. Король лише формально призначає Прем'єр-міністра і за пропозицією останнього — інших членів уряду. Парламент при цьому участі у відповідній процедурі не бере. Вважається, що уряд має підтримку Палати Громад і тим самим можливість функціонувати доти, доки вона не проголошує проти його пропозиції з якогось важливого питання (важливість визначає сам уряд), або прямо не висловить йому недовіру. Саме Кабінет на чолі з Прем'єр-міністром здійснює виконавчу владу у Великобританії.

Судову владу здійснюють загальні суди, що складають досить складну систему. Вищим судом є суд Палати Лордів, до якого входять згадані лорди-юристи. Верховний Суд включає три самостійних суди — Апеляційний, Високий і Суд корони. Судді усіх вищих судів призначаються довічно главою держави за поданням лорда-канцлера (міністра юстиції).

За формою державного устрою Великобританія є унітарною державою. Елементи територіальної автономії характеризують статус історичних регіонів, насамперед, Шотландії. Тут, зокрема, дислоковане спеціальне мініс-

терство — так зване шотландське відомство, — яке очолює, як правило, міністр — член Кабінету. До компетенції цього міністерства віднесені питання локального характеру.

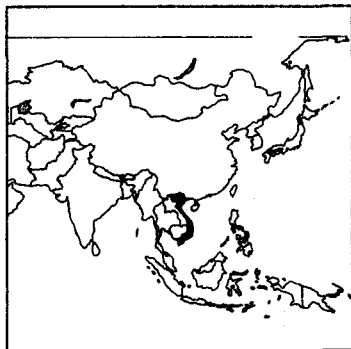
Автономізація державного управління знаходить свій вияв також у тому, що в нижній палаті британського парламенту функціонує так званий великий шотландський комітет, котрий є елементом її структури. У складі комітету — усі депутати, обрані в округах на теренах Шотландії. Його призначенням є розгляд на певній стадії законопроектів, за змістом співвіднесених з «шотландськими справами».

Шотландська модель автономізації на рівні виконавчої і законодавчої влади в цілому відтворена і відносно Уельсу. Однак компетенція відповідних інституцій в останньому випадку є більш вузькою, а їх активність — меншою. З травня 1999 р. функціонують обрані населенням місцеві представницькі органи — парламент (Шотландія) і асамблея (Уельс).

Необхідно також вказати на існування в Шотландії системи судів, яка є відмінною від англійської і зберігає відносно неї значну самостійність насамперед у сфері кримінальної юрисдикції. Власна система судів функціонує і в Північній Ірландії, хоча вона багато в чому близька до англійської та інтегрована з нею.

Разом з тим, Північна Ірландія до введення в 1972 р. так званого прямого правління була реальною територіальною автономією в складі унітарної держави Великобританія. Там існували обраний населенням представницький орган (стормонт) і уряд автономії. Повноваження цих органів були, по суті, типовими для територіальних автономій. Спроби поновити таку автономію в Північній Ірландії, котрі мали місце у наступні після введення прямого правління роки, не принесли результатів.

З метою урядування державна територія поділена на графства, округи і парафії або общини (в Англії та Уельсі), а також на округи, райони і общини (в Шотландії). Населення кожної з адміністративно-територіальних одиниць (окрім парафій і общин) обирає строком на чотири роки представницький орган місцевого самоврядування — раду. Рада із власного складу утворює комітети, котрі є виконавчими органами. У парафіях і общинах для вирішення відповідних питань, як правило, проводяться збори виборців.

В'ЄТНАМ

(Соціалістична Республіка В'єтнам)
 Країна, розташована у Північно-Східній Азії на півострові Індокитай.
 Межує з КНР, Лаосом і Камбоджею.
 Територія — 331,7 тис. кв. км.
 Населення — 78 млн. чол.

Сучасна в'єтнамська державність має за вихідну дату 2 вересня 1945 р. — саме в цей день проголошено Демократичну Республіку В'єтнам. Наступного року було прийнято першу в історії В'єтнаму конституцію. Введення її відбувалося в умовах, коли з боку колишньої метрополії — Франції — розпочалася фактична агресія з метою поновити колоніальний лад, який існував до Другої світової війни. У 1954 р. визволяється північна частина В'єтнаму і там поновлюється державність, конституйована 1946 р. Проте на півдні країни, який певний час окупували війська США, було утворено Республіку В'єтнам, що її в політичному плані досить ефективно контролювали ті ж самі Сполучені Штати.

У 1959 р. приймається нова конституція Демократичної Республіки В'єтнам, у якій проголошується «держава народної демократії, що спирається на союз робітників і селян під керівництвом робітничого класу». Цю конституцію визнавали «конституцією початкового етапу, перехідного до соціалізму періоду». Після об'єднання 1975 р. «двох В'єтнамів» формуються органи влади єдиної держави. Наступного року проголошується Соціалістична Республіка В'єтнам. Того ж року було утворено конституційну комісію для розробки проекту нового основного закону. На його основі 1980 р. вищим представницьким органом влади було прийнято конституцію, що мала офіційно закріпити зміни, котрі, як вважалося, відбулися в суспільстві і державі. Проте ця конституція виявилася не останньою.

Чинну Конституцію Соціалістичної Республіки В'єтнам прийнято Національними Зборами 15 квітня 1992 р. Її введення засвідчило певне коригування соціально-економічного розвитку країни. Комуністична партія, як і раніше, проголошувалася «авангардом в'єтнамського робітничого кла-

су, ...силою, що керує державою та суспільством» (ст. 4 Конституції). А державна влада — такою, що «належить народу і ґрунтується на союзі між робітничим класом, селянством та інтелігенцією» (ст. 2). Водночас визначалось, що «держава сприяє становленню багатуокладної економіки, яка має функціонувати з урахуванням ринкових механізмів» (ст. 15). Не припускалася націоналізація «законної» приватної власності.

За Конституцією, державний механізм побудовано на засадах так званого демократичного централізму.

Вищим органом державної влади визнані Національні Збори. Вони також визначені як «вищий представницький орган народу» і «єдиний орган, що має право приймати Конституцію і закони» (ст. 83 Конституції). Національні Збори уповноважені здійснювати верховний контроль за всією діяльністю держави. Вони формуються шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Порядок виборів і число депутатів Національних Зборів визначаються законом. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 18 і 21 рік.

У Конституції визнано так званий імперативний мандат депутатів Національних Зборів. Зокрема, депутат може бути відкликаний виборцями або навіть позбавлений мандата за рішенням самих Національних Зборів у разі, якщо депутат не має «довіри народу». З іншого боку, можна говорити про те, що цей мандат має ознаки так званого вільного мандата: депутат Національних Зборів вважається таким, що представляє не тільки свій виборчий округ, а й країну в цілому.

Окрім законотворчості, до найважливіших повноважень Національних Зборів слід віднести ухвалення програм соціально-економічного розвитку, затвердження державного бюджету та звіту про його виконання, затвердження заходів у сфері фінансової і грошової політики, призначення ряду державних посадових осіб та звільнення їх з посад, вирішення питань війни і миру, оголошення надзвичайного стану, ратифікацію і денонсацію міжнародних договорів, призначення референдумів та деякі інші. За поданням глави держави Національні Збори формують персональний склад спеціального органу — Ради національної оборони і безпеки.

Депутати Національних Зборів наділені правом звертатися із запитами до глави держави, глави уряду та інших його членів, голови вищого суду і ге-

нерального прокурора. Органи або посадові особи, до яких звернено запит, зобов'язані дати відповідь на нього на сесії Національних Зборів.

Національні Збори кожного скликання утворюють Постійний комітет, який діє у період між сесіями Національних Зборів. Головує у Постійному комітеті голова Національних Зборів. Члени Постійного комітету не можуть бути членами уряду.

Конституція визначила повноваження Постійного комітету Національних Зборів, серед яких треба виділити право тлумачити Конституцію, закони та інші нормативно-правові акти, а також здійснювати контроль за їх реалізацією; право контролювати діяльність уряду, вищого суду та генеральної прокуратури (зокрема, право відкладати виконання їх рішень); право контролювати діяльність місцевих органів влади; у період між сесіями Національних Зборів санкціонувати пропозиції глави уряду щодо змін у персональному складі уряду тощо.

Національні Збори утворюють Раду національностей, покликану формулювати пропозиції щодо політики у відповідній сфері і контролювати здійснення цієї політики. Рада національностей наділена й іншими повноваженнями, які, звичайно, характеризують статус комітетів (внутрішніх органів) Національних Зборів.

За Конституцією главою держави є Президент, який обирається Національними Зборами з числа депутатів на строк повноважень самих Національних Зборів. Президент несе політичну відповідальність перед Національними Зборами і звітує перед ними. За поданням Президента у такий же спосіб обирається віце-президент.

Президент пропонує Національним Зборам кандидатури на посади глави уряду, голови вищого суду і генерального прокурора, а також висуває пропозиції щодо зміщення їх з посад; на основі відповідних рішень Національних Зборів та їх Постійного комітету призначає та усуває з посад членів уряду; на свій розсуд призначає та усуває з посад суддів вищого суду (окрім його голови) та керівників генеральної прокуратури. Президент здійснює інші повноваження, серед яких слід виділити головування в Раді національної оборони і безпеки. На випадок війни Національні Збори можуть надавати Раді спеціальні повноваження.

Уряд — Рада міністрів — є за Конституцією «виконавчим органом Національних Зборів, вищим органом державного управління Соціалістичної Ре-

спубліки В'єтнам» (ст. 109). За винятком глави уряду, члени уряду не обов'язково мають бути депутатами Національних Зборів. Уряд формується на строк повноважень Національних Зборів конкретного скликання.

Главою уряду є Прем'єр-міністр, який є відповідальним і підзвітним перед Національними Зборами, їх Постійним комітетом і Президентом. Прем'єр-міністр не тільки керує роботою уряду, а й «направляє діяльність народних рад усіх рівнів» (ст. 114 Конституції). Він пропонує Національним Зборам або (у період між сесіями) Постійному комітету кандидатури на посади членів уряду, а також висловлює пропозиції щодо усунення їх з посад. Члени уряду у своїй діяльності відповідальні перед Прем'єр-міністром і перед Національними Зборами.

Вищим судовим органом визначено Верховний народний суд. До системи судів включені місцеві народні суди, військові трибунали та інші трибунали, створення яких передбачене законодавством. Конституцією припускається можливість формування Національними Зборами спеціальних трибуналів.

Голова Верховного народного суду є відповідальним і підзвітним перед Національними Зборами, Постійним комітетом і Президентом. Голови місцевих народних судів відповідальні і підзвітні перед народними радами відповідного рівня.

За формою державного устрою Соціалістична Республіка В'єтнам є унітарною державою. Одиницями адміністративно-територіального поділу є провінції і міста центрального підпорядкування. Провінції поділено на повіти та общини. Виділяють також міста провінціального підпорядкування і поселення міського типу. Свій поділ мають міста і поселення. В усіх одиницях адміністративно-територіального поділу утворюються народні ради і народні комітети.

Народні ради є органами державної влади на місцях. Вони обираються населенням відповідних одиниць. Народні комітети є виконавчими органами відповідних народних рад, «державними адміністративними органами на місцях» (ст. 123 Конституції). Комітети несуть відповідальність і звітують перед радами відповідного рівня, а також перед вищими народними комітетами. Народні комітети провінцій і міст центрального підпорядкування несуть відповідальність і звітують перед відповідними народними радами, а також перед урядом.

ВІРМЕНІЯ

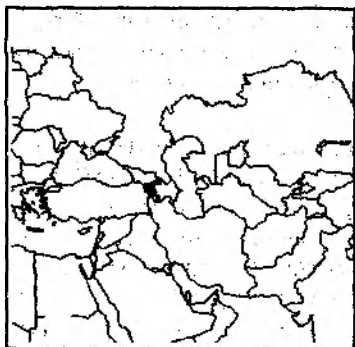
(Республіка Вірменія)

*Країна, розташована
у Закавказзі.*

*Межує з Грузією,
Азербайджаном,
Іраном і Туреччиною.*

Територія — 29,8 тис. кв. км.

Населення — 3,7 млн. чол.

Сучасна вірменська державність має за витoki події, пов'язані з розпадом самодержавної Російської імперії. У травні 1918 р. закавказький сейм у складі депутатів всеросійських установчих зборів, обраних у межах відповідного краю, прийняв рішення про поділ території Закавказзя на три республіки — Азербайджан, Вірменію і Грузію. Проте майже відразу більша частина новоутвореної Вірменської Республіки була окупована. Наступні два роки політичної історії Вірменії відзначалися калейдоскопічною зміною подій і режимів.

У листопаді 1920 р. у країні була встановлена радянська влада і утворена Вірменська Радянська Соціалістична Республіка. У 1922 р. була прийнята конституція цієї республіки. Пізніше в тому ж році після укладення радянськими Вірменією, Азербайджаном і Грузією так званого союзного договору було утворено Закавказьку Соціалістичну Федеративну Радянську Республіку і введено федеральну конституцію. По суті, водночас новоутворена федерація ввійшла на правах одного із засновників до складу СРСР. У 1926 р. була прийнята нова конституція згаданої федерації.

Ще одна конституція радянської Вірменії була прийнята в 1937 р. Вона, зокрема, засвідчила ліквідацію закавказької федерації і формально самостійне входження Вірменської Соціалістичної Республіки як окремого суб'єкта до складу СРСР. Нарешті, в 1978 р. було введено останню радянську конституцію Вірменії — одну з, по суті, стандартних конституцій союзних республік, які декларували так званий «розвинутий соціалізм».

Ренесанс вірменської державності відбувся на початку 90-х років після розпаду СРСР. Проте відповідні процеси супроводжувалися складною

внутріполітичною ситуацією і постійною кризою у зовнішньополітичній сфері, зокрема у сфері відносин із сусіднім Азербайджаном. Тому не дивно, що Конституція Республіки Вірменія була прийнята за результатами референдуму лише 5 червня 1995 р.

За змістом Конституції прийнятою є змішана республіканська форма державного правління.

Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент — Національні Збори, у складі яких 131 депутат. Згідно зі ст. 63 Конституції, «повноваження Національних Зборів припиняються в червні четвертого, наступного за їх виборами року, — в день відкриття першої сесії новообраних Національних Зборів». Парламент формується шляхом загальних і прямих виборів, порядок яких визначений законом. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначений відповідно у 18 і 25 років. При цьому кандидати у депутати мають бути останні п'ять років громадянами Вірменії і протягом такого ж строку перед виборами постійно проживати на її території. Повноваження депутата можуть бути припинені, зокрема, у разі його відсутності без поважних причин на половині голосувань у парламенті протягом однієї сесії.

Правом законодавчої ініціативи в Національних Зборах наділені депутати і уряд. Законопроекти, визнані урядом невідкладними, обговорюються і розглядаються у Національних Зборах у місячний строк. Уряд може поставити у парламенті питання про довіру у зв'язку з розглядом внесеного ним законопроекту. Президент має право повернути прийнятий Національними Зборами закон на повторний розгляд у парламент. У разі неприйняття заперечень і пропозицій Президента, Національні Збори знову приймають закон більшістю голосів від загального числа депутатів.

Національні Збори затверджують за поданням уряду державний бюджет, здійснюють контроль за його виконанням, а також за використанням позик і кредитів, одержаних від іноземних держав і міжнародних організацій. Національні Збори обговорюють і затверджують річний звіт про виконання державного бюджету. Реалізує парламент деякі інші повноваження, зокрема у сфері контролю за діяльністю уряду.

Як зазначено в ст. 78 Конституції, «з метою законодавчого забезпечення програми діяльності Уряду», останній може бути уповноважений Національними Зборами приймати постанови, що мають силу закону. Ці постанови

підписує Президент. Вони діють протягом встановленого парламентом строку і не можуть суперечити законам.

Главою держави є Президент, обраний за результатами загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна і та ж сама особа не може бути обрана більше, ніж двічі підряд. Віковий ценз для кандидатів у Президенти визначений у 35 років. Водночас відповідна особа повинна бути громадянином Вірменії останні десять років і протягом такого ж строку постійно проживати на її території. Президент може бути усунений з поста у разі державної зради або вчинення іншого тяжкого злочину. Рішення про усунення Президента приймають Національні Збори на основі більшості у дві третини голосів від загальної кількості депутатів. Такому рішенням має передувати відповідний висновок Конституційного Суду, зроблений за попереднім зверненням парламенту.

Повноваження Президента є досить широкими. Насамперед, на увагу заслуговує положення ст. 49 Конституції: «Президент Республіки Вірменія запезпечує дотримання Конституції, нормальне функціонування законодавчої, виконавчої і судової влади. Президент Республіки є гарантом незалежності, територіальної цілісності і безпеки Республіки». Подібні конституційні положення завжди тлумачаться на підтвердження першорядного місця глави у державному механізмі.

Президент, проконсультувавшись з головою парламенту і Прем'єр-міністром, може розпустити Національні Збори і призначити дострокові вибори. Він призначає і звільняє Прем'єр-міністра, а за поданням останнього — інших членів уряду. За поданням Прем'єр-міністра Президент призначає і звільняє генерального прокурора. Він же на власний розсуд призначає чотирьох суддів Конституційного Суду. При цьому глава держави на основі висновку Конституційного Суду може припинити повноваження будь-якого з призначених ним суддів цього суду або дати згоду на його арешт, притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності в судовому порядку.

Президент, як зазначено в ст. 94 Конституції, є «гарантом незалежності судових органів». У цій своїй ролі глава держави очолює Раду правосуддя, членів якої він же призначає. З іншого боку, саме за поданням Ради правосуддя Президент призначає суддів загальних судів і прокурорів усіх рівнів, може припиняти повноваження суддів, давати згоду на їх арешт, притягнення до кримінальної відповідальності, а також може звільняти ним же призначених прокурорів.

Серед інших повноважень Президента слід виділити його право здійснювати загальне керівництво зовнішньою політикою, укладати міжнародні договори. Президент є головнокомандувачем збройних сил, він же призначає вищий командний склад збройних сил. Президент приймає рішення щодо їх використання у випадках озброєного нападу або наявності його безпосередньої загрози, проголошення Національними Зборами війни, вводить военний стан і може оголосити мобілізацію. Характерно, що в Конституції не передбачене контрасигнування актів Президента з боку Уряду.

Згідно зі ст. 85 Конституції, «виконавчу владу в Республіці Вірменія здійснює Уряд Республіки Вірменія». Структура і порядок діяльності Уряду визначаються указом Президента за поданням Прем'єр-міністра. Засідання Уряду скликає і веде Президент або, за його дорученням, — Прем'єр-міністр. Постанови Уряду підписує Прем'єр-міністр і засвідчує Президент.

У Конституції передбачена процедура надання парламентської інвеститури Уряду. Сформований Президентом Уряд у двадцятиденний строк має подати для ухвалення Національними Зборами програму своєї діяльності, що означає постановку питання про вотум довіри. Протягом певного часу парламент повинен прийняти відповідне рішення абсолютною більшістю голосів (більшістю голосів від загального числа депутатів). У випадку прийняття рішення про недовіру Прем'єр-міністр подає Президенту заяву про відставку Уряду. Водночас слід зазначити, що в Конституції визначений принцип несумісності депутатського мандата і посади в Уряді.

Судами загальної юрисдикції є Касаційний Суд, апеляційні суди і суди першої інстанції. Судді загальних судів займають посади до досягнення 65-річного віку. До складу Конституційного Суду входить дев'ять членів (суддів), п'ятеро з яких призначаються Національними Зборами, а четверо — Президентом. Судді Конституційного Суду займають посади безстроково і до досягнення 70-річного віку.

З метою урядування територія унітарної держави поділена на області, а також на міські та сільські общини. На рівні областей здійснюється державне управління: уряд призначає керівників областей, котрі реалізують регіональну політику уряду і координують діяльність регіональних служб республіканських «виконавчих органів». Місцеве самоврядування організоване на рівні общин: населення відповідної одиниці строком на три роки обирає представницький орган (раду старійшин общини) і так званого керівника общини (мера міста або сільського старосту). Уряд за поданням керівника області за певних умов може усунути з посади керівника общини.

ГРЕЦІЯ

(Грецька Республіка)

Країна, розташована на півдні Балканського півострова.

Межує з Албанією, Македонією, Болгарією і Туреччиною.

Територія — 132 тис. кв. км.

Населення — 10,4 млн. чол.

Сучасна грецька державність бере витоки у 20-ті роки XIX ст., коли за результатами національно-визвольної війни проти Османської імперії остання була вимушена визнати незалежність Греції. Згідно з першими конституціями (1822, 1827, 1829 рр.), у країні було запроваджено республіканську форму правління, що у відповідний період існувала в умовах різних політичних режимів, включаючи і відкрито диктаторські.

У 1833 р. під тиском рішень, прийнятих на Лондонській конференції великих держав, у Греції була встановлена монархія, яка аж до прийняття в 1844 р. чергової конституції, мала певні ознаки абсолютої. Після зміни правлячої династії в 1864 р. була введена нова конституція, котра, в свою чергу, була замінена конституцією 1911 р. Обидві ці конституції передбачали існування обмеженої монархії.

Після повалення монархії у 1927 р. прийнято республіканську конституцію. Але невдовзі, у 1935 р., монархію було реставровано і з часом, у 1950 р., було поновлено дію конституції 1911 р. Ще один основний закон, котрий передбачав монархічний лад, був введений у 1952 р. Він мало чим відрізнявся від попереднього. Однак у 1973 р. в умовах воєнної диктатури прийнято нову конституцію, за якою монархічний лад ліквідувався.

Через рік після поновлення цивільного правління була поновлена і дія конституції 1952 р. за винятком її положень щодо форми правління. У тому ж році за результатами референдуму монархічна форма була відкинута. Нарешті, в 1975 р. новообраний парламент прийняв розроблений урядом проєкт нової Конституції, яка і є чинною. Ця Конституція вступила в силу 11 червня 1975 р.

За Конституцією Греція є парламентарною республікою. Проте Президент наділений досить широкими повноваженнями, що не є типовим для такої форми правління. Водночас у 1986 р. було прийнято кілька конституційних поправок, згідно з якими Президент був позбавлений ряду раніше встановлених повноважень. Зокрема, він втратив право змішувати главу уряду. Було також обмежено його право розпускати парламент: Президент може його здійснювати лише за умов висловлення парламентом недовіри двом підряд складам уряду.

Органом законодавчої влади є однопалатний парламент — Палата Депутатів. За Конституцією до її складу має входити не менше 200 і не більше 300 членів. Строк повноважень парламенту — чотири роки. Вибори до Палати Депутатів проводяться за пропорційною системою.

Особливістю законодавчого процесу в Греції є те, що відповідна діяльність здійснюється не тільки на пленарних засіданнях парламенту, а й на так званих секціях, кількість яких не може бути більше двох. Конституція визначає, за змістом яких питань закони можуть бути прийняті на засіданнях Палати Депутатів, і за змістом яких — на її секціях. Також передбачена політична відповідальність (колективна та індивідуальна) уряду перед парламентом.

Главою держави є Президент. За Конституцією він є «арбітром інститутів республіки» (ст. 30). Більше того, визначено, що законодавча влада здійснюється парламентом і Президентом, а виконавча — Президентом і урядом. Президента обирає Палата Депутатів строком на п'ять років. Припускається тільки одне переобрання однієї і тієї ж особи.

Як зазначалося, Президент наділений досить широкими повноваженнями. Здійснення більшості з них потребує контрасигнування з боку членів уряду. Разом з тим, деякі важливі повноваження Президент здійснює на власний розсуд. Серед них можна виділити право призначення глави уряду, право «за виключних обставин» скликати засідання уряду і головувати на них, право повертати прийняті закони для повторного розгляду у парламенті (парламент повинен повторно прийняти закон абсолютною більшістю) та деякі інші.

Вищим органом виконавчої влади реально є уряд — Рада Міністрів. Порядок формування уряду передбачає, що Президент призначає Прем'єр-міністром особу, котра очолює партію більшості у парламенті, а за його по-

данням — інших членів урядів. Після складання присяги Прем'єр-міністром уряд протягом п'ятнадцяти днів має поставити питання про довіру перед парламентом і отримати таку довіру, без чого він юридично не існує.

Повноваження Ради Міністрів визначені в Конституції у самому загальному вигляді: «Уряд визначає політику держави та здійснює керівництво у цій сфері відповідно до Конституції і законів» (ст. 82). Роль же глави уряду визначена в тому, що він забезпечує єдність уряду і керує його діяльністю з метою проведення політики уряду в рамках закону.

Систему загальних судів очолює Ареопаг (Верховний Суд). Існує також система адміністративних судів, очолювана Державною радою. Окремими установами є Фінансовий Суд та Особливий Верховний Суд. Останній виконує певні функції конституційного контролю. Усі судді призначаються безстроково Президентом за поданням Вищої ради суддів, яка, по суті, є органом суддівського самоврядування.

Для цілей врядування єдина територія поділена на номи (області), демеси (муніципалітети) і ксонтіси (общини). Населення кожного ному обирає раду, яка, в свою чергу, обирає зі свого складу — голову. Представником центральної влади в номі є призначуваний урядом префект. Населення в демесах і ксонтісах також обирає ради, а останній зі свого складу відповідно мерів і голів. Строк повноважень усіх згаданих представницьких органів — чотири роки.

Особливістю Конституції Греції можна вважати наявність у її змісті спеціальної глави, присвяченої статусу Афонського півострова (так званий район Святої гори). Саме тут розташовані православні монастирі, що визнані святими. У духовному відношенні Свята гора знаходиться у веденні Вселенського (Константинопольського) патріарха. Управління відповідною територією здійснюється представниками монастирів, котрі утворюють святу общину. Детально правовий режим Святої гори врегламентований спеціальною хартією, затвердженою Вселенським патріархатом і Палатою Депутатів.

ГРУЗІЯ

(Республіка Грузія)

Країна, розташована у Закавказзі з виходом до Чорного моря.

Межує з Росією, Азербайджаном, Вірменією і Туреччиною.

Територія — 69,7 тис. кв. км.

Населення — 5,6 млн. чол.

Сучасна грузинська державність має за витоки проголошену ще 26 травня 1918 р. незалежність. Наступного року було обрано установчі збори, що 1921 р. прийняли першу конституцію Грузії. Однак після військового вторгнення і фактичної окупації в країні була встановлена радянська влада. В 1922 р. було введено конституцію Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки.

У тому ж році після укладання радянськими Грузією, Азербайджаном і Вірменією так званого союзного договору була утворена Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка і введена федеральна конституція. Новоутворена радянська федерація увійшла на правах одного із засновників до складу СРСР. У 1926 р. була прийнята друга конституція ЗСФРР, а у 1927 р., з метою приведення у відповідність з цією конституцією, була введена ще одна радянська конституція Грузії.

Цю конституцію замінила конституція 1937 р. Нарешті, в 1978 р. була прийнята остання радянська конституція — одна з конституцій союзних республік, які декларували так званий «розвинутий соціалізм».

Ренесанс грузинської державності відбувся на початку 90-х років. Верховна Рада Грузії 3 квітня 1991 р. прийняла акт про відновлення державної незалежності. Водночас були внесені суттєві зміни до конституції, які стосувалися організації державного механізму. Зокрема, був запроваджений інститут президента. Проте вже на кінець того ж року в умовах гострої політичної кризи був розпущений парламент і скасований інститут президента. На початку 1992 р. влада перейшла до створеної тоді ж військової ради. Остання за вимогою більшості політичних партій поновила дію конституції 1921 р.

У тому ж 1992 р. була сформована державна рада як орган, де була сконцентрована влада, і проведені парламентські вибори. На першому ж засіданні новообраний парламент прийняв закон про державну владу, відомий як «мала конституція» Грузії. 24 серпня 1995 р. парламент ухвалив нову Конституцію, яка і є чинною сьогодні.

За змістом Конституції форму державного правління, прийняту в Грузії, можна охарактеризувати як президентську республіку.

Законодавчу владу здійснює однопалатний Парламент, до складу якого входять 235 депутатів, обраних за результатами загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Парламентські вибори проводяться за змішаною системою. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначений відповідно у 18 і 25 років.

Правом законодавчої ініціативи у Парламенті наділені Президент, члени Парламенту, парламентські фракції, комітети Парламенту, представницькі органи Абхазії і Аджарії, а також не менше, ніж тридцять тисяч виборців. За вимогою Президента представлені ним законопроекти розглядаються поза чергою. Президент може використати право вето на закони, прийняті Парламентом. Вето може бути подолано шляхом голосування за первісну редакцію закону трьох п'ятих від фактичного числа членів Парламенту.

У Конституції встановлено процедуру усунення Президента з поста. Ця процедура, в разі державної зради з боку Президента, вчинення ним іншого злочину або порушення Конституції, ініціюється депутатами, що складають не менше третини складу Парламенту. Після отримання юридичних висновків Верховного Суду та Конституційного Суду Парламент абсолютною більшістю голосів депутатів приймає рішення про проведення голосування щодо усунення Президента з поста. Кінцеве рішення Парламенту ухвалюється двома третинами голосів депутатів від їх загального числа.

Подібна процедура може бути застосована до голови Верховного Суду, міністрів, генерального прокурора та деяких інших посадових осіб. Однак для прийняття рішення про їх усунення з посади достатньо не кваліфікованої, а абсолютної більшості голосів депутатів.

Важливим повноваженням Парламенту є ратифікація і денонсація міжнародних договорів. Проте Парламент практично не наділений повноважен-

нями з контролю за органами виконавчої влади. У Конституції передбачена не підконтрольність, а підзвітність таких органів. Члени Парламенту або група депутатів можуть звернутися до міністра з запитанням або запитом відповідно. Відповідь на запит може бути навіть обговорена у Парламенті. Однак останній не наділений повноваженнями висловити недовіру міністру або усьому уряду в цілому і відправити їх у відставку. По суті, згадані запитання і запити мають інформативний характер.

Главою держави є Президент. Водночас його визначено як главу виконавчої влади. Згідно зі ст. 69 Конституції, «Президент Грузії спрямовує і здійснює внутрішню і зовнішню політику. Він забезпечує єдність і цілісність країни, а також діяльність державних органів відповідно до Конституції». Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років з правом ще одного переобрання поспіль. Президентом може бути обраний природжений громадянин Грузії, який досяг 35-річного віку і прожив не менше п'ятнадцяти років у Грузії, при цьому проживав там на день призначення виборів.

Повноваження Президента є досить широкими. Він, зокрема, укладає міжнародні договори, призначає за згодою Парламенту членів уряду, звільняє їх з посади, подає у Парламент проект державного бюджету, за згодою Парламенту розпускає представницькі органи Абхазії та Аджарії і органи місцевого самоврядування, призначає членів Ради національної безпеки і головує на її засіданнях, звертається з посланнями до народу і Парламенту, за певних умов призначає референдуми. Члени уряду несуть політичну відповідальність перед Президентом і складають свої повноваження перед ним. Посада глави уряду — прем'єр-міністра — Конституцією не передбачена, що є класичною ознакою президентської республіки.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Голову Верховного Суду і суддів цього суду строком не менше, ніж на десять років за поданням Президента обирає Парламент. У такий же спосіб строком на п'ять років заміщується посада генерального прокурора. Органом конституційного контролю є Конституційний Суд, який у складі дев'яти суддів формується на строк десять років. Трьох суддів Конституційного Суду призначає Президент, трьох — обирає Парламент, трьох призначає Верховний Суд. Голову Конституційного Суду обирає сам суд строком на п'ять років без права переобрання.

Конституція не встановлює форму державного устрою, яка має бути визначена спеціальним конституційним законом «після поновлення юрисдикції Грузії на усій території країни» (ст. 2).

Характерно, що в Конституції передбачено «після створення на всій території Грузії належних умов і формування органів місцевого самоврядування» утворення двопалатного парламенту. До складу верхньої палати мають, зокрема, входити депутати, обрані в Абхазії, Аджарії і в інших «територіальних одиницях» (ст. 4 Конституції).

ДАНІЯ

(Королівство Данія)

Країна, розташована на північному заході Європи на півострові Ютландія та на островах, які оточують її материкову частину. Межує з ФРН. До складу Данії на правах автономій входять Фарерські острови і Гренландія.

Територія — 43,1 тис. кв. км (без Фарер і Гренландії).

Населення — 5,1 млн. чол.

Сучасний державний лад Данії має за витоків конституцію 1849 р., яка була прийнята у період революційних змін на європейському континенті. Цю конституцію послідовно замінили конституції 1855 і 1863 рр., однак у 1866 р. її дія була поновлена, хоча до неї були прийняті поправки. У 1915 р. конституція 1849 р. (1866 р.) була кардинально переглянута, і тому цей рік вважається датою введення нової конституції. Останньою віхою конституційного розвитку Данії була прийнята за результатами референдуму Конституція від 5 червня 1953 р., яка і є чинною.

За Конституцією, Данія є «обмеженою монархією» (§2). Реально ж форму державного правління слід визначити як парламентарну монархію.

Згідно з Конституцією, законодавчу владу здійснює Король і Фолькетінг (Народні Збори). Віднесення сюди Короля фактично означає, що монарх здійснює промудрацію прийнятих парламентом законів. До складу однопалатного парламенту — Фолькетінгу — входить не більше 179 депутатів, серед яких четверо представляють Фарерські острови і Гренландію по два від кожної автономії. Строк повноважень Фолькетінгу — чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права однаковий і становить 18 років. Вибори до Фолькетінгу проводяться за пропорційною системою. Члени уряду мають бути депутатами Фолькетінгу.

Особливістю законодавчої процедури, що визначена в Конституції, є те, що прийнятий Фолькетінгом закон може бути винесений на референдум

Прем'єр-міністром за ініціативою депутатів, котрі складають третину складу парламенту.

Главою держави є Король. За Конституцією, він має належати до євангелічної лютеранської церкви, яка визнана державною. Формально Король наділений «верховною владою щодо всіх справ Держави» (§12). Йому ж формально належить виконавча влада. До того ж у період між сесіями парламенту і у випадках «особливої терміновості» він може приймати акти, що мають силу закону. Після поновлення роботи парламенту ці акти мають бути затверджені. Король також може розпустити Фолькетінг. Однак усі його рішення набувають юридичного значення тільки після санкціонування (контрасигнування) членами уряду.

Реально виконавчу владу здійснює уряд — Рада Міністрів. Саме цей орган реалізує переважну більшість повноважень, формально віднесених до Короля. За Конституцією, Король призначає Прем'єр-міністра та інших членів уряду. Проте його вибір завжди залежить від того, яка партія має більшість у Фолькетінгу і хто очолює відповідну партію. Як і в інших країнах з парламентарними формами правління, в Данії законодавчу ініціативу практично узурпував уряд.

Особливістю організації виконавчої влади є існування Державної ради. Остання є, по суті, урочистою формою існування самого уряду: до її складу входять усі міністри, які засідають у присутності і за головуванням Короля. У такий спосіб урядовим рішенням надають авторитету рішень глави держави.

Систему загальних судів очолює Верховний Суд. Для розгляду справ членів уряду, звинувачених у вчиненні злочинів, Королем або Фолькетінгом створюється спеціальний Державний Суд. До складу його у рівній кількості входять судді Верховного Суду і особи, обрані з цією метою Фолькетінгом.

За формою державного устрою Данія є унітарною державою. Проте до її складу входять два автономних утворення — Фарерські острови і Гренландія. Населення кожної з автономій обирає місцевий законодавчий орган. Владарювання в автономіях ефективно контролюється Радою Міністрів.

З метою урядування територія Данії поділена на округи (амти) і общини (согне). Населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць обирає строком на чотири роки представницькі органи місцевого самовря-

дування — ради. Ради зі свого складу обирають мерів та їх заступників. Кожен мер виконує подвійну функцію — голови ради і керівника виконавчого органу місцевого самоврядування.

ЕСТОНІЯ

(Естонська Республіка)

Країна, розташована у

Північно-Східній Європі

(Прибалтиці).

Межує з Росією і Латвією.

Територія — 45,1 тис. кв. км.

Населення — 1,7 млн. чол.

Естонська держава утворилася в результаті Першої світової війни і краху Російської імперії. В 1917 р. було проголошено «трудова комуна». Проте радянська влада проіснувала недовго, і 24 лютого 1918 р. стало датою утворення нової незалежної держави — Естонської Республіки. Зміни, що відбулися, знайшли відбиток у конституції, прийнятій установчими зборами у 1920 р. Подальші внутрішні події призвели до того, що в країні був встановлений, по суті, авторитарний режим. Природі його багато в чому відповідав зміст нової конституції, введеної 1933 р. Місце цієї конституції заступив основний закон, прийнятий в 1938 р.

Однак у серпні 1940 р. незалежність Естонії була ліквідована у результаті анексії Радянським Союзом. У тому ж році було прийнято першу радянську конституцію Естонії, яка з часом, у 1978 р., була замінена новою. Остання декларувала «соціалістичну загальнонародну державу».

Новий етап розвитку естонської державності настав на початку 90-х років у зв'язку з розпадом СРСР. 28 червня 1992 р. на основі положень конституції 1938 р. (цим наголошувалося на правонаступництві естонської держави) проведено референдум, за яким була прийнята Конституція Естонської Республіки.

За формою державного правління Естонія є парламентарною республікою, хоча сама Конституція містить більш абстрактне формулювання: «Естонія — самостійна і незалежна демократична республіка» (ст. 1).

Згідно з Конституцією, законодавча влада належить парламенту — Державним Зборам. До складу Державних Зборів входить 101 депутат. Члени

парламенту обираються шляхом загальних і прямих виборів, що проводяться із застосуванням пропорційної системи. Чергові вибори до Державних Зборів проводяться у першу неділю березня на четвертий рік після попередніх парламентських виборів. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права встановлений відповідно у 18 і 21 рік. Перед тим, як приступити до виконання своїх обов'язків, кожен член Державних Зборів складає присягу на вірність Естонській Республіці та її конституційному ладу.

Повноваження члена Державних Зборів призупиняються при його призначенні членом уряду і поновлюються при його звільненні. До того ж повноваження депутата припиняються достроково при його вступі на яку-небудь іншу державну посаду. У таких випадках місце члена Державних Зборів займає так званий резервний парламентарій. Останній наділений всіма правами та обов'язками члена Державних Зборів.

Напрями діяльності Державних Зборів є досить традиційними для парламенту. Вони приймають закони, вирішують питання про проведення референдуму, ратифікують і денонсують міжнародні договори, надають кандидатури у Прем'єр-міністри повноваження для формування уряду, приймають державний бюджет і затверджують звіт про його виконання, за поданням Президента здійснюють певні призначення, приймають рішення про недовіру уряду або його окремому члену тощо.

Президент Республіки є главою держави. Президент обирається Державними Зборами або, в разі невдачі, колегією вибірників, до складу якої входять члени парламенту і представники рад місцевих самоврядувань (муніципалітетів). При цьому кожна рада має обрати до колегії вибірників не менше одного представника. Строк повноважень Президента — п'ять років. При цьому ніхто не може бути обраний Президентом більше, ніж на два строки підряд.

Конституція передбачає, що кандидатом на пост Президента може бути особа, віком не молодша 40 років, яка є громадянином Естонії за народженням. Повноваження Президента припиняються, зокрема, із набуттям сили обвинувального вироку суду щодо нього. Сам же глава держави може бути притягнений до кримінальної відповідальності зі згоди більшості членів Державних Зборів. Повноваження Президента можна вважати типовими для відповідної форми державного правління.

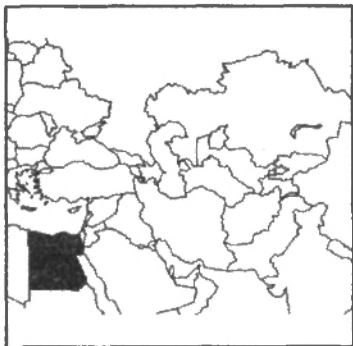
Згідно з Конституцією, виконавча влада належить Урядові Республіки, до складу якого входять Прем'єр-міністр та міністри. Процедура формування Уряду насамперед полягає в тому, що Президент призначає кандидата у Прем'єр-міністри, якому доручає здійснити подальші відповідні дії. Кандидат у Прем'єр-міністри у певний строк після отримання доручення сформувати Уряд подає Державним Зборам доповідь про основи формування Уряду. Після цього парламент приймає рішення про надання кандидату у Прем'єр-міністри повноважень на формування Уряду.

Кандидат у Прем'єр-міністри, який одержав від Державних Зборів повноваження на формування Уряду, у визначений строк подає його склад Президенту, який і здійснює відповідні призначення. Зміни у складі призначеного Уряду проводяться Президентом за поданням Прем'єр-міністра. Беручи обов'язки, члени Уряду складають присягу перед Державними Зборами.

Конституція передбачає призначення Державними Зборами за поданням Президента «незалежної посадової особи» — канцлера юстиції, до повноважень якого віднесено здійснення нагляду за відповідністю Конституції та законами правових актів органів законодавчої і виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Строк повноважень канцлера — вім років.

Вищим судом, який розглядає судові рішення в касаційному порядку, є Державний Суд. Він є водночас і органом конституційного контролю. Судами другої інстанції є окружні суди, а першої — повітові, міські та адміністративні. Голова Державного Суду призначається на посаду Державними Зборами за поданням Президента. Судді Державного Суду призначаються Державними Зборами за поданням голови Державного Суду. Суддів усіх інших судів призначає Президент за поданням Державного Суду. Судді займають посади безстроково і до досягнення пенсійного віку.

За формою державного устрою Естонія є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на повіти. Водночас адміністративно виділені міста. Представницьким органом місцевого самоврядування в повіті та місті є рада, яку обирає населення строком на три роки. Рада обирає голову або мера.

ЄГИПЕТ

(Арабська Республіка Єгипет)
 Країна, розташована на межі Африки і Азії (північно-східна частина африканського континенту і Сінайський півострів в Азії). Межує з Лівією, Суданом та Ізраїлем.
 Територія — 1001,4 тис. кв. км.
 Населення — 62,9 млн. чол.

Після завоювання на початку XVI ст. Туреччиною Єгипет довгий час був її провінцією, а з середини XIX ст. — васальною державою. У другій половині XIX століття, при збереженні номінально відповідних васальних відносин, Єгипет потрапив у фактичну політичну залежність від Великобританії. Саме в цей період у країні з'явилися перші паростки конституційного життя, і були створені представницькі установи.

Після вступу Туреччини в Першу світову війну на боці супротивників Великобританії, остання 1914 р. встановила свій протекторат над Єгиптом. 1922 р. було проголошено про припинення протекторату і визнання Великобританією незалежного єгипетського королівства. 1923 р. прийнято конституцію за деякими європейськими зразками, що передбачала встановлення обмеженої монархії.

Новий етап політичної історії сучасного Єгипту почався після подій липня 1952 р., коли до влади прийшли представники революційних сил, очолюваних так званим комітетом вільних офіцерів. Того ж року було скасовано конституцію 1923 р., а наступного року Єгипет був проголошений республікою. На перехідний період діяла тимчасова конституція, прийнята того ж 1953 р. За цією конституцією верховна влада належала вождю революції, яким був Гамаль Абдель Насер, і керівній революційній раді.

Після закінчення перехідного періоду в 1956 р. було прийнято нову конституцію Єгипту. Але ця конституція діяла недовго: 1958 р. після об'єднання Єгипту і Сирії та утворення Об'єднаної Арабської Республіки (ОАР) було прийнято ще одну тимчасову конституцію. За цією конституцією ОАР визнавалася унітарною державою, хоча реально вона характеризувалася багать-

ма рисами конфедерації. Після виходу 1961 р. Сирії зі складу ОАР ця назва залишилася (аж до 1971 р.) за власне єгипетською державою. Ще одним етапом конституційної нормотворчості було прийняття 1964 р. чергової тимчасової конституції, в якій Об'єднана Арабська Республіка проголошувалася «демократичною соціалістичною державою, заснованою на союзі трудових сил народу».

Нарешті, 11 вересня 1971 р. за результатами референдуму було прийнято останню, чинну Конституцію Арабської Республіки Єгипет (АРЄ), проект якої запропонував глава держави. У цій Конституції знайшли місце положення, зміст яких відбивав вибір так званого некапіталістичного шляху розвитку, проголошений ще у попередній період політичної історії країни. У травні 1980 р. до Конституції було внесено ряд змін. Водночас треба зазначити наявність у Конституції певних положень щодо ідеї панарабізму: в ній, зокрема, записано, що єгипетський народ є «частиною єдиної арабської нації» (ст. 1).

За Конституцією, «головною постаттю» у державному механізмі є Президент. Він є главою держави, і саме йому належить виконавча влада. Водночас, згідно зі ст. 73 Конституції, «Президент стоїть на сторожі народного суверенітету, забезпечує виконання Конституції і верховенство права».

Кандидатуру на пост Президента має бути висунено (номіновано) від імені третини складу органу законодавчої влади — Народної Асамблеї — і затверджено двома третинами. Затверджена у такий спосіб єдина кандидатура виносить на голосування всього виборчого корпусу (по суті, на загальнонаціональний референдум). Кандидат у Президенти повинен бути природженим єгиптянином, не молодшим 40 років. Строк повноважень Президента — шість років. При цьому в Конституції не визначено обмежень щодо переобрання однієї й тієї ж особи. Передбачено процедуру дострокового усунення Президента з поста в разі державної зради та вчинення іншого тяжкого злочину. Рішення щодо усунення Президента приймається кваліфікованою більшістю Народної Асамблеї (у дві третини від складу).

У здійсненні Президентом виконавчої влади йому має сприяти Кабінет. До складу Кабінету входять Прем'єр-міністр, його заступники і міністри. Усіх членів Кабінету призначає на посади і звільняє Президент. Вони, по суті, не несуть колективної політичної відповідальності перед Народною Асамблеєю. Згідно з Конституцією, Кабінет визначено як «найвищий виконавчий і адміністративний орган держави» (ст. 153).

Президента наділено правом призначати одного або кількох віце-президентів і визначати їх повноваження в межах власної компетенції. Глава держави може скликати засідання Кабінету, головувати на них, вимагати звітів на засіданнях від окремих членів кабінету. Усі вказані та інші повноваження Президента не потребують контрасигнування в їх здійсненні.

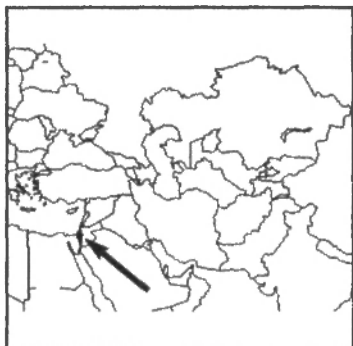
За Конституцією, «Народна Асамблея здійснює законодавчу владу, ухвалює політику держави, загальний план економічного і соціального розвитку і державний бюджет» (ст. 86). До її складу має входити не менше 350 членів, обраних шляхом загальних виборів. При цьому зазначено, що не менше половини з них мають бути робітники і фермери. Строк повноважень Народної Асамблеї — п'ять років. Новообрані її члени складають присягу. Член Народної Асамблеї може бути позбавлений мандата у разі «втрати довіри» виборців, втрати статусу робітника або фермера та за деяких інших умов. Рішення щодо позбавлення мандата приймається самою Народною Асамблеєю на основі кваліфікованої більшості голосів.

Правом законодавчої ініціативи в Народній Асамблеї наділені її члени і глава держави. Президент має право вето на закони, прийняті Народною Асамблеєю. Це вето долається за рішенням Асамблеї, прийнятим двома третинами її членів. Конституцією передбачено делегування законодавчих повноважень Президенту. Воно може здійснюватися Народною Асамблеєю тільки на обмежений строк і з визначеного кола питань. Після закінчення відповідного строку акти Президента, прийняті на основі делегованих повноважень, мають бути передані на розгляд Народної Асамблеї, яка може скасувати їх.

Передбачено індивідуальну політичну відповідальність членів Кабінету перед Народною Асамблеєю, за рішенням якої може бути відправлений у відставку будь-який міністр або заступник Прем'єр-міністра. Народна Асамблея може поставити перед президентом питання і про відставку Прем'єр-міністра. За певних умов це питання може стати предметом загальнонаціонального референдуму, проголошеного главою держави. Наслідками такого референдуму може стати або відставка Прем'єр-міністра (а разом з ним — і усього Кабінету), або розпуск Народної Асамблеї.

Ключову роль у формуванні суддівського корпусу відіграє Президент. Конституційний контроль здійснює Верховний Конституційний Суд, відокремлений від системи загальних судів.

З метою урядування територія унітарної держави поділена на губернаторства, міста і поселення. На всіх рівнях поділу функціонують обрані населенням представницькі органи — місцеві народні ради.

ІЗРАЇЛЬ

(Держава Ізраїль)

Країна на Близькому Сході, що була утворена за рішенням Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1947 р. про поділ Палестини (колишньої підмандатної території, яка з 1922 р. знаходилася під управлінням Великобританії) на дві незалежні держави — єврейську і арабську. Межує з Ліваном, Сирією, Йорданією та Єгиптом. Територія — 20,8 тис. кв. км. Населення — 5,2 млн. чол.

14 травня 1948 р. національна рада, котра тоді представляла єврейське населення країни і сіоністський рух за кордоном, прийняла Декларацію незалежності Держави Ізраїль. Передбачалося в тому ж році обрати установчі збори для прийняття конституції новоствореної держави. Водночас були сформовані тимчасові органи державної влади.

Проте вибори до установчих зборів були проведені лише в 1949 р. після закінчення першої арабсько-ізраїльської війни. Ці збори не виконали основного завдання — прийняття конституції — і обмежилися розробкою і введенням того ж року тимчасового органічного закону, за яким встановлювалися система вищих органів держави, порядок формування і повноваження цих органів, а також принципи їх взаємовідносин.

Згідно з цим законом, установчі збори набували статусу законодавчого органу, який одержав назву перші збори. Наступного, 1950 р., перші збори доручили одній із своїх комісій розробити проект конституції у вигляді кількох конституційних законів. Однак і це доручення, по суті, не було виконане: збори лише внесли деякі зміни до тимчасового органічного закону і прийняли закон про Президента.

На сьогодні в Ізраїлі немає конституції як єдиного правового акта найвищої юридичної сили. Замість неї існує так звана неписана конституція, що є неточністю вже через саму форму її складових. Зміст і обсяг цієї конституції складають закони, введені на основі звичайної парламентської проце-

дури. Проте для зміни деяких із них потрібна не проста, а абсолютна більшість голосів членів парламенту.

Частина цих законів з часом набувала суттєвих змін і навіть нових редакцій. Серед ізраїльської юридичної громади вони нерідко звуться основними законами. Це, насамперед, Закон про Кнесет (парламент) 1958 р., Закон про державні землі 1960 р., Закон про Президента 1964 р., Закон про Уряд 1968 р., Закон про державну економіку 1975 р., Закон про армію 1976 р., Закон про Єрусалим 1980 р., Закон про судочинство 1984 р., Закон про державного контролера 1988 р., Закон про людську гідність і свободу особи 1992 р. і Закон про свободу занять 1992 р. Конституційна значущість визнається за деякими іншими законами, а також за Декларацією незалежності Держави Ізраїль.

За конституцією, Ізраїль є парламентарною республікою.

Законодавча влада здійснюється однопалатним парламентом — Кнесетом. До його складу входять 120 депутатів. Назва парламенту і кількість його членів є даниною історичним подіям, що відбувалися ще у п'ятому столітті до нашої ери. Строк повноважень Кнесету — чотири роки, однак сам парламент може достроково прийняти рішення про саморозпуск і призначити нові вибори. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначений відповідно у 18 і 21 рік. Вибори до Кнесету здійснюються за пропорційною системою.

Законодавчі повноваження Кнесету здійснюються через його пленарні засідання і роботу постійних комісій. Дебати у Кнесеті ведуться на івриті, хоча депутати можуть офіційно виступати арабською мовою. Промульгацію законів здійснює Президент, проте він не наділений правом повернути прийняті Кнесетом закони на повторний розгляд.

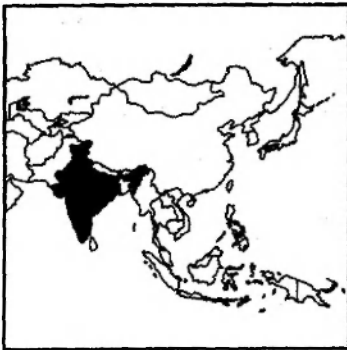
Главою держави є Президент (на івриті — насі), котрий має стародавній титул глави Синедріону — верховного органу, що існував за часів давньоєврейської держави. Президента обирає Кнесет строком на п'ять років. Припускається тільки одне переобрання підряд однієї і тієї ж особи. Повноваження Президента є досить типовими для такої форми державного правління, як парламентарна республіка. Усі акти Президента контрастигуються главою уряду та окремими його членами.

Вищим органом виконавчої влади є Уряд. Донедавна порядок формування Уряду передбачав, що Президент пропонував одному з членів Кнесету (як правило, лідеру політичної партії, котра мала найбільше за числом парламентське представництво) протягом певного часу сформувати Уряд. Утворений у такий спосіб Уряд мав би отримати довіру з боку парламенту. Для цього необхідно, щоб на підтримку Уряду проголосувала більшість від складу Кнесету. У такому випадку депутат, якому було запропоновано сформувати Уряд, ставав Прем'єр-міністром.

Проте за весь період існування сучасного Ізраїлю жодного разу не виникла ситуація, коли б за результатами виборів більшість місць у Кнесеті одержала одна партія. Тому всі уряди мали коаліційний характер, що об'єктивно відображало труднощі при їх формуванні. Для подолання таких труднощів у 1992 р. був прийнятий закон, за яким Прем'єр-міністра обирає безпосередньо виборчий корпус (усі виборці) під час парламентських виборів. Прем'єр-міністр наділений правом розпуску Кнесету, однак реалізація ним цього права водночас означає відставку самого глави уряду. За згаданим законом Прем'єр-міністр має право призначити до половини складу Уряду не з числа членів політичної партії, яку сам він репрезентує. Проте, як і раніше, зберігається політична відповідальність Уряду перед Кнесетом.

Систему судів очолює Верховний Суд, до складу якого входять дванадцять суддів. Судді Верховного Суду, окружних судів та мирових судів призначаються довічно Президентом за поданням спеціального комітету. Судді мають іти у відставку у віці 70 років. До компетенції Верховного Суду віднесені здійснення конституційного контролю з деяких питань. Існують також спеціальні суди, що розглядають так звані справи адміністративного характеру, і релігійні суди, юрисдикція яких поширюється на розгляд справ у сфері сімейно-шлюбних відносин.

За формою державного устрою Ізраїль є унітарною державою. Для цілей урядування територія поділена на муніципалітети (міста) і райони, населення яких обирає відповідні ради. За результатами прямих виборів також обираються мери міст і голови районних рад. Активне виборче право на місцевих виборах мають постійні мешканці Ізраїлю, що не є громадянами цієї держави.

ІНДІЯ

(Республіка Індія)

Друга за чисельністю населення країна світу. Межує з Пакистаном, КНР, Непалом, Бутаном, М'янмою і Бангладеш.

Територія — 3. 287,6 тис. кв. км.

Населення — 1.019,9 млн. чол.

Державний лад Індії встановлено Конституцією 1950 р. Прийняття цієї Конституції засвідчило утворення незалежної держави на півострові Індостан. Конституцію ухвалили 26 листопада 1949 р. установчі збори, сформовані за результатами непрямих виборів. Частина розділів Конституції вступила в силу пізніше — 26 січня 1950 р., і саме цей день вважається датою її прийняття. За роки, що минули, Конституцію було змінено кілька десятків разів, але головний зміст її залишився незмінним.

За Конституцією, Індія є парламентарною республікою.

Законодавча влада здійснюється двопалатним парламентом. Склад його нижньої палати — Народної Палати (Лок сабха) — формується за результатами загальних і прямих виборів. Передбачається максимальне число її членів — 547. Серед них не більше, ніж 20, мають представляти населення так званих союзних територій. Вибори депутатів здійснюються за мажоритарною системою відносної більшості. Строк повноважень Народної Палати — п'ять років.

До складу верхньої палати — Ради Штатів (Раджія сабха) — має входити не більше 250 членів, з яких дванадцять призначаються Президентом з числа осіб, котрі наділені «спеціальними знаннями або практичним досвідом у сферах літератури, науки, мистецтва і громадської діяльності» (ст. 80 Конституції). Представники від штатів обираються обраними ж членами їх законодавчих зборів за системою пропорційного представництва. У подібний спосіб до верхньої палати обираються й представники від союзних територій. Тому кількість представників у Раді Штатів від різних штатів та союзних територій є різною. Кожні два роки третина складу верхньої палати оновлюється.

Палати не можна вважати рівноправними. У разі виникнення між ними розбіжностей у законодавчому процесі остаточне рішення приймається на їх спільному засіданні, скликаному Президентом. У такому випадку буде домінувати нижня палата, яка є вдвоє чисельнішою за складом. До того ж так звані фінансові законопроекти є, по суті, предметом розгляду лише нижньої палати, а роль верхньої палати, як правило, обмежується наданням відповідних рекомендацій. Варто також зазначити, що уряд (Рада Міністрів) несе колективну політичну відповідальність перед Народною Палатою.

За Конституцією, «виконавча влада належить Президенту» (ст. 53). Однак цей припис є значною мірою фіктивним. Президент здійснює повноваження за порадою Ради Міністрів. Зокрема, у такий спосіб він може накласти вето на закон, прийнятий парламентом, розпустити Народну Палату, видавати укази, що мають силу закону, за умов, коли «негайне прийняття закону з даного питання парламентом не є можливим» (ст. 123 Конституції).

Президент обирається за результатами непрямих виборів, а саме — колегією вибірників, до складу якої входять обрані члени обох палат федерального парламенту і обрані члени законодавчих зборів штатів. Строк повноважень Президента — п'ять років, проте одна і та ж особа може бути переобрана на новий строк. На такий же строк обирається віце-президент, для чого створюється колегія вибірників, що складається з членів обох палат федерального парламенту.

Повноваження віце-президента є досить невизначеними і обмеженими. Насамперед він заміщує Президента під час його тимчасової відсутності і в деяких інших випадках, а також виконує функції Президента в разі його смерті і до нових виборів. Віце-президент є за посадою головою Ради Штатів.

Реально виконавча влада здійснюється Радою Міністрів, серцевину якої складає кабінет. Міністри мають бути членами однієї з палат парламенту. Очолює Раду Міністрів і кабінет Прем'єр-міністр. Прем'єр-міністра і за його поданням інших міністрів призначає Президент. При цьому його вибір зумовлений розкладом партійно-політичних сил у нижній палаті парламенту. Окрім колективної відповідальності уряду перед Народною Палатою, передбачена індивідуальна відповідальність міністрів перед Президентом. Проте Президент може усунути з посади того чи іншого міністра лише за порадою Прем'єр-міністра.

Конституція встановила єдину систему судів, яку очолює Верховний Суд. Функцію конституційного контролю здійснює саме Верховний Суд.

За формою державного устрою Індія є федерацією. До її складу входять 25 штатів, шість союзних територій і столична територія. Владарювання в союзних територіях здійснюється Президентом, котрий діє через призначуваного ним адміністратора. Здійснення цього владарювання регламентується федеральною Конституцією і спеціальними положеннями, введеними Президентом.

Федеральна Конституція припускає можливість за умов проголошення надзвичайного стану та в деяких інших випадках прийняття Президентом на себе повноважень, які належать уряду конкретного штату, і передачу за його ж рішенням повноважень законодавчого органу штату федеральному парламенту.

Законодавча влада в штатах здійснюється їх законодавчими зборами (легіслатурами). У більшості штатів вони мають двопалатну побудову. Виконавчу владу в штатах формально очолюють губернатори, котрих призначає Президент. Проте реально її здійснюють уряди — ради міністрів, главами яких є головні міністри. Порядок формування урядів штатів та їх взаємовідносини із законодавчими органами ґрунтуються на тих же принципах, що визначені для відповідних федеральних органів.

Федеральна Конституція визначає розподіл компетенції між федерацією та її суб'єктами. Для цього в ній визначено три сфери повноважень: сферу виключних повноважень федерації, сферу виключних повноважень штатів і так звану сферу конкуренції компетенцій федерації і штатів, або сферу компетенції, що збігається. Однак встановлено, що в разі «конкуренції» між федеральним законом і законом штату, діє перший.

ІНДОНЕЗІЯ

(Республіка Індонезія)

Країна, розташована у Південно-Східній Азії на островах Малайського архіпелагу.

Межує з Малайзією та з Папуа-Новою Гвінеєю.

Територія — 1.919,4 тис. кв. км.

Населення — 214,9 млн. чол.

Територія сучасної Індонезії з кінця XVI ст. була колонізована голландцями. Після звільнення від японської окупації, під якою країна перебувала під час Другої світової війни, 1945 р. була проголошена незалежність, а на наступний день після її проголошення — 17 серпня 1945 р. — було прийнято Конституцію Індонезії, яка і сьогодні є чинною. Цю Конституцію було розроблено спеціальним органом, що існував ще під час окупації і організував боротьбу за незалежність країни.

Однак після прийняття Конституції 1945 р. політичні події розвивались досить бурхливо. У 1945–1949 рр. народ Індонезії вів національно-визвольну війну з британськими і нідерландськими військами, що вдерлися в країну. Ця війна закінчилася підписанням 1949 р. спеціальної угоди і прийняттям нової конституції, котрі були за своєю природою політичним компромісом, який мало узгоджувався з національними інтересами. Зокрема, передбачалося утворення федеративної держави — Сполучених Штатів Індонезії, — яка мала увійти до союзу (унії) з Нідерландами на чолі з єдиним главою — нідерландським монархом.

Проте такий союз так і не був створений. Не краща доля чекала й пропонувані зміни форми державного устрою Індонезії: вже 1950 року було введено тимчасову конституцію, яка встановила унітарну державу. Після обрання 1955 р. установчих зборів почалася робота над постійним основним законом, але врешті-решт через гострі політичні суперечки між членами зборів вона виявилася безплідною. У цих умовах декретом від 5 липня 1959 р. Президент розпустив установчі збори, і було повторно введено в дію Конституцію 1945 р.

Після цього політична історія Індонезії характеризувалася різними доволі гострими і навіть трагічними подіями. У середині 60-х років відбулася зміна режиму, якому передувала спроба державного перевороту, організованого комуністичною партією. Наслідком усього цього були жорстокі переслідування членів цієї партії, котра і нині, по суті, знаходиться поза законом. У 90-ті роки Індонезія ввійшла в стан економічної і політичної стабільності, хоча існуючий тут політичний режим аж ніяк не можна було віднести до таких, що традиційно визначаються як демократичні. Це відобразили події 1998 р., які засвідчили наявність глибокої системної кризи у суспільстві.

За Конституцією, яка є невеликою за обсягом і досить обмеженою за змістом, Індонезія визначена «унітарною державою з республіканською формою правління» (ст. 1).

Ключове місце в державному механізмі займає Президент. У ст. 4 записано, що «Президент керує державою у відповідності з Конституцією». В основному законі зафіксовано широкі повноваження глави держави: він за згодою з Народним Консультативним Конгресом має право приймати закони; на власний розсуд призначає і звільняє членів уряду (Кабінету Міністрів), котрі визнані «помічниками Президента в його діяльності» (ст. 17); в умовах проголошеного ж самим Президентом надзвичайного стану він може затверджувати урядові постанови, що мають силу закону і лише формально можуть бути розглянуті Радою Народних Представників тощо.

Президент відіграє важливу роль у формуванні представницьких органів: він призначає третину членів Народного Консультативного Конгресу і п'яту частину Ради Народних Представників. Суттєвим є його право накладати вето на прийняті закони, яке є близьким до так званого абсолютного вето. За Конституцією, якщо закон не підписаний і не оприлюднений Президентом, його можна повторно вносити на розгляд представницького органу лише наступної сесії.

До сказаного слід додати, що Президент аж ніяк не формально є головнокомандувачем збройними силами: політичний режим, що існував в країні з 1967 р., від самого початку спирався на армію, і це багато в чому забезпечувало внутрішню стабільність.

Президента і віце-президента, який заступає главу держави, строком на п'ять років обирає Народний Консультативний Конгрес (НKK). Останній, за Конституцією, «повністю здійснює суверенітет, що належить народу»

(ст. 1). Склад цього органу і порядок його формування визначено спеціальним законом, прийнятим 1985 р.

На сьогодні до складу Народного Консультативного Конгресу входить тисяча осіб, серед яких половина — це всі члени Ради Національних Представників. Другу половину складу Конгресу формують шляхом призначення Президент і політичні угруповання та партії. Глава держави здійснює відповідні призначення з числа представників територій та різних груп населення, включаючи військових. Номінанти політичних об'єднань визначаються залежно від кількості виборців, які проголосували на останніх загальних виборах за представників політичних угруповань і партій. Але серед них також об'єктивно домінували прибічники Президента та інших інституцій, на які він спирався.

До найважливіших конституційних повноважень Народного Консультативного Конгресу віднесено визначення загального курсу державної політики, що може сприйматися як певна абстракція. Строк повноважень Конгресу — п'ять років. При цьому встановлено, що він має збиратися на сесії не менше, ніж раз на п'ять років.

Законодавчим органом є Рада Народних Представників (РНП), до складу якої входять 500 членів. Більша частина членів РНП обирається шляхом загальних виборів за пропорційною системою. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права однаковий і становить 17 років. Законом позбавлено виборчих прав колишніх членів комуністичної партії і пов'язаних з нею організацій, які є забороненими. 100 із загального числа членів РНП призначає Президент зі складу представників збройних сил.

Рада Народних Представників має збиратися на сесії не менше одного разу на рік. За Конституцією, Президент не може розпустити Раду. Окрім законодавчої, важливою функцією РНП є прийняття державного бюджету. Водночас Рада не наділена традиційними парламентськими повноваженнями з контролю за урядом.

Згідно з Конституцією, «судову владу здійснює Верховний Суд та інші суди» (ст. 24). До складу Верховного Суду входять голова і його заступник, чотири судді та секретар. Усіх членів Верховного Суду призначає Президент. При Верховному Суді функціонує генеральна прокуратура. Верховний Суд не наділений повноваженнями з конституційного контролю, однак він може надавати консультативні висновки Президентові та уряду з питань тлу-

мачення Конституції і законів, а також з інших питань юридичного характеру.

З метою врядування, територія держави поділена на провінції, області (кебупатени), райони (качематани) і деси. Статус областей мають деякі великі міста. У кожній провінції Президентом призначається губернатор строком на п'ять років. Населення провінції на такий же строк обирає місцеву раду народних представників. За такою ж моделлю побудоване врядування в областях.

ІРАН

*(Ісламська Республіка Іран)
Країна, розташована
у Південно-Західній Азії. Межує з
Вірменією, Азербайджаном,
Туркменістаном, Афганістаном,
Пакистаном, Іраком і Туреччиною.
Територія — 1648 тис. кв. км.
Населення — 65,3 млн. чол.*

Сучасна іранська державність бере витoki в революції початку ХХ ст. В її ході було скликано національну раду (меджліс), що 1906 р. прийняла основний закон держави. Наступного року вона ж ухвалила доповнення до основного закону. Після їх підписання шахом, основний закон і доповнення до нього склали конституцію Ірану 1906–1907 рр. Нею була запроваджена конституційно-монархічна форма державного правління.

1979 р. монархію в Ірані було скинуто. За результатами референдуму Іран офіційно проголошено ісламською республікою. Того ж року тимчасовий уряд запропонував проект нової конституції, який після доопрацювання спеціальною радою експертів за участю, зокрема, мусульманських правознавців був затверджений керівником іранської революції аятолою Хомейні. Конституція Ісламської Республіки Іран набула чинності за результатами референдуму, проведеного 2–3 грудня 1979 р.

За Конституцією, «формою державного ладу Ірану є ісламська республіка» (ст. 1). У статті 4 записано, що «всі закони та інші правові акти повинні бути у відповідності до принципів ісламу». Контроль за виконанням цього конституційного припису покладено на факихів — членів так званої спостережної ради. До її складу входять шість авторитетів у сфері мусульманського права, призначуваних Керівником («рахбаром»), і шість правознавців, обраних парламентом за поданням вищого суду. Офіційною релігією визнаний іслам джафарійського напрямку, тобто шиїзм. Однак й інші напрями ісламу «користуються повною повагою». Зумовлено також повагу прав немусульман, насамперед тих, хто «не виступає проти ісламу і не чинить заколотів проти Ісламської Республіки» (ст. 14).

Органом законодавчої влади визнано Національну Раду — Меджліс, — до складу якого входять 270 депутатів. Однопалатний Меджліс формується шляхом загальних і прямих виборів. Строк його повноважень — чотири роки.

Розділ Конституції, присвячений виконавчій владі, складається з трьох частин: «Президент», «Прем'єр-міністр і Міністри», «Армія і Корпус захисників революції». Зокрема, передбачене використання армії у мирний час для участі у «священній, творчій боротьбі», тобто у залученні населення до добровільної і безоплатної праці задля благоустрою і розвитку окремих галузей економіки і регіонів країни.

Пост Президента вважається другим у державній ієрархії після посту Керівника. Президента обирають шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Кандидатом у Президенти, за Конституцією, може бути особа з числа політичних діячів відповідної релігійної належності. Президент здійснює керівництво органами виконавчої влади за межами повноважень, віднесених до Керівника. Водночас Президент забезпечує узгодженість у дія органів законодавчої, виконавчої і судової влади.

Президент пропонує кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра і після одержання цієї кандидатурою довіри у Меджлісі здійснює формальне призначення глави Кабінету міністрів. Прем'єр-міністр несе політичну відповідальність за діяльність уряду перед Меджлісом. Він також подає Президенту кандидатури на посади міністрів, котрі після призначення мають отримати довіру у Меджлісі.

У Конституції визначено, що Президент і всі члени Кабінету міністрів мають бути перевірені Верховним Судом до і після зайняття поста або посади на предмет їх майнового стану з метою запобігання зловживання владою.

Особливе місце в державному механізмі Ірану займає Керівник, компетенція якого визначена у спеціальному розділі Конституції. На Керівника покладена роль вищого управління державними справами.

Серед повноважень Керівника слід виділити право призначати факіфів і суддів вищих судів, членів Ради національної оборони і вищих воєначальників, оголошувати мобілізацію збройних сил, оголошувати війну і укладати мир. Керівник також має право зміщувати Президента з метою «забезпе-

чення державних інтересів» за пропозицією Меджлісу або за рішенням Верховного Суду.

У розділі, присвяченому судовій владі, врегламентовані питання судочинства відповідно до вимог Корану і шариату. До вищих судів віднесено Верховний Суд і Суд адміністративної справедливості. Передбачене утворення Верховної судової ради — як органу, який координує здійснення судової влади різними органами.

Спеціальний розділ Конституції визначає засади організації і діяльності рад («шоураха»), створюваних у провінціях і повітах, а також у містах і сільських поселеннях. Ради обираються населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Представниками виконавчої влади у провінціях є призначувані урядом губернатори, котрі виконують певні функції щодо реалізації рішень рад. Представники виконавчої влади є і в повітах та в поселеннях.

ІРЛАНДІЯ

(Ірландська Республіка)

Країна, розташована біля північно-західного узбережжя Європи на одноіменному острові.

Межує з Великобританією.

Територія — 70,3 тис. кв. км.

Населення — 4 млн. чол.

Початком історії сучасної ірландської державності можна вважати події, що відбулися 1921 р. Саме цього року багатовікова боротьба ірландського народу проти колоніального гноблення набула певного логічного результату, і Ірландії був наданий статус домініону. Це, однак, на той час означало збереження не тільки державно-правових зв'язків з колишньою метрополією (главою держави вважався британський монарх), а й певної політичної залежності від Великобританії.

1922 р. було введено конституцію нового домініону. Проте у наступні роки національно-визвольна боротьба ірландського народу продовжувалася, що призвело до досягнення незалежності. Суверенітет Ірландії (Ейре) був закріплений новою Конституцією, прийнятою 29 грудня 1937 р. Ця Конституція з цілим рядом поправок і доповнень є чинною і сьогодні. Її ст. 2 містить положення, за яким «національна територія складається зі всього острова Ірландія, інших островів і територіальних вод». Тим самим зроблене застереження щодо неприйнятності розчленування країни 1921 р. на домініон і Північну Ірландію (Ольстер). Остання, як відомо, складає частину Великобританії.

За змістом Конституції Ірландія є країною зі змішаною республіканською формою державного правління.

Органом законодавчої влади є Національний Парламент. За Конституцією він складається з Президента і двох палат. Така формула є даниною британській конституційній традиції. Вона означає, що глава держави бере певну участь у законодавчому процесі, зокрема промульгує прийняті палатами закони.

Нижня палата — Палата Представників — у складі 166 членів строком на п'ять років формується шляхом загальних і прямих виборів із застосуванням пропорційної системи. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права встановлено відповідно у 18 і 21 рік. Верхня палата — Сенат — у складі 60 членів також формується строком на п'ять років, однак відповідний порядок є відмінним. Одинадцять сенаторів призначаються главою уряду. Шістьох сенаторів нарівно обирають національний і столичний університети. Усіх інших обирають виборці за кількома спеціальними списками, де представлено різні прошарки суспільства за їх професійною і діловою належністю (так звані куріальні вибори).

Палати Національного Парламенту не є рівноправними: при вирішенні більшості питань, віднесених до його компетенції, домінує нижня палата. Зокрема, так звані фінансові законопроекти можуть бути внесені тільки до Палати Представників, і передаються до Сенату лише у разі їх схвалення нижньою палатою. Сенат не може вносити поправки до таких законопроектів, а тільки робить висновок за їх змістом, який може бути прийнятий або не прийнятий до уваги Палатою Представників. Відносно ж інших законопроектів верхня палата може лише затримати на шість місяців остаточне прийняття нижньою палатою закону шляхом внесення до нього поправок, які не відповідають позиції більшості у нижній палаті.

Особливістю законодавчого процесу в Ірландії можна вважати те, що на вимогу більшості від складу Сенату і третини від складу Палати Представників, Президент зобов'язаний не промудгувати прийнятий закон, а винести його на референдум.

Главою держави є Президент, який обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на сім років. Припускається лише одне переобрання однієї і тієї ж особи. Кандидатами у Президенти можуть бути громадяни, які досягли 35-річного віку. За Конституцією Президент може бути усунутий з поста «за встановлений недостойний спосіб дії» (ст. 12). Звинувачення може бути сформульоване однією з палат парламенту за рішенням, прийнятим кваліфікованою більшістю у дві третини від її складу. У такому випадку інша палата проводить розслідування дій Президента і відповідною більшістю може прийняти рішення про його усунення.

Повноваження Президента є досить обмеженими. Реалізація більшості з них потребує контрастигнування відповідних актів з боку уряду. До того ж у Конституції зазначено, що ці повноваження глава держави здійснює «за по-

радою Уряду і на його пропозицію». Зокрема, саме у такий спосіб він може розпустити Палату Представників. Частину своїх повноважень Президент здійснює «після консультацій або за узгодженістю» з Державною радою.

Державна рада є спеціальним органом, головним призначенням якого є надання допомоги і сприяння главі держави у реалізації його компетенції. До її складу входять глава уряду та деякі інші посадові особи. Сюди також за їх згодою можуть бути включені колишні президенти, прем'єр-міністри і голови вищого суду. Крім цього, сам глава держави може призначити ще сім членів Державної ради.

За Конституцією «виконавча влада здійснюється... Урядом або за його уповноваженням» (ст. 28). До складу Уряду має входити не менше, ніж сім і не більше, ніж п'ятнадцять членів. Процедура формування Уряду починається з того, що на пропозицію Палати Представників Президент призначає Прем'єр-міністра. Після цього вже на пропозицію Прем'єр-міністра, яка має бути попередньо ухвалена нижньою палатою, глава держави призначає інших членів Уряду. На пропозицію глави уряду Президент приймає відставку або звільняє з посади будь-якого члена уряду. Прем'єр-міністр повинен бути членом Палати Представників. Інші члени уряду повинні бути членами однієї з палат парламенту. Уряд несе політичну відповідальність перед Палатою Представників, що означає, зокрема, можливість вираження йому недовіри нею.

Вищим судом є Верховний Суд, до складу якого входить голова і чотирнадцять суддів. Судді Верховного Суду, як і усіх інших судів, призначаються Президентом за поданням міністра юстиції безстроково.

Верховний Суд за поданням Президента може здійснювати контроль за відповідністю Конституції законів, прийнятих палатами парламенту.

За формою державного устрою Ірландія є унітарною державою. Для цілей врядування державна територія поділена на графства. Статус графств мають також кілька найбільших міст. Нижньою ланкою адміністративно-територіального поділу є райони. Населення кожного графства строком на п'ять років обирає представницький орган місцевого самоврядування — раду. Рада щорічно зі свого складу обирає мера, який головує у представницькому органі. Виконавчу владу у графстві репрезентує професійний адміністратор. Його призначає рада графства на пропозицію спеціальної комісії, яка входить у систему центральних органів виконавчої влади.

ІСЛАНДІЯ

(Республіка Ісландія)
 Країна, розташована
 в Атлантичному океані на
 одноіменному острові біля Північного
 Полярного кола.

Територія — 103 тис. кв. км.

Населення — 272 тис. чол.

Сучасна ісландська державність виникла 1918 р. Саме того року Ісландію, якою з XIV ст. володіла Данія, визнано самостійною. Проте на основі спеціального договору, укладеного з колишньою метрополією, обидві держави були пов'язані умовами особистої унії. Це, зокрема, означало існування єдиного, спільного як для Данії, так і для Ісландії, глави держави. У 1920 р. було введено монархічну конституцію Ісландії, за якою на її території датські громадяни користувалися рівними публічними правами з ісландцями. У цьому ж році відповідне положення включили до конституції Данії 1915 р.

Такий, досить умовний зв'язок між двома державами проіснував до 1944 р., року проголошення Ісландії республікою. 17 червня того ж року парламент прийняв нову, чинну Конституцію.

За змістом Конституції прийняту в Ісландії форму державного правління можна визначити як змішану республіканську. При цьому повноваження глави держави є обмеженими і майже не відрізняються від тих, що характеризують його статус за умов парламентарних форм правління. Згідно зі ст. 2 Конституції, «законодавча влада належить спільно Альтінгу (Парламенту) і Президенту Республіки Ісландія». Реально органом законодавчої влади є саме Альтінг, до складу якого входять 63 депутати, обрані шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. На парламентських виборах застосовується пропорційна система. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права — однаковий і становить 18 років. Члени Альтінгу (рішення щодо правильності їх обрання приймається самим парламентом) складають спеціальну присягу.

Особливістю внутрішньої організації Альтінгу є те, що після виборів він поділяється на дві палати, хоча такий критерій двопалатності можна вважати досить умовним. Одна третина депутатів засідає у Верхній палаті, дві третини — у Нижній.

У разі, коли в законодавчому процесі палати не можуть дійти згоди щодо змісту конкретного законопроекту, він виноситься на розгляд їх спільного засідання. Прийнятий палатами закон передається на підпис главі держави. Останній не наділений правом вето, однак у Конституції передбачений своєрідний замітник цього права. Якщо глава держави відмовиться підписати закон, він усе-таки набуває чинності. Проте такий закон має бути, «як тільки дозволять обставини», винесений на референдум, і у випадку відхилення за його наслідками, стає недійсним.

За Конституцією, «виконавча влада здійснюється Президентом та іншими державними органами» (ст. 2). Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років. Президент у результаті референдуму може бути усунений з поста достроково. Відповідний референдум проводиться згідно рішення, прийнятого на спільному засіданні палат Альтінгу трьома чвертями від загальної кількості депутатів. За умов, коли пропозиція про усунення Президента не буде підтримана на референдумі, Альтінг розпускається.

Серед повноважень Президента можна виділити його право призначати і усувати посадових осіб на державній службі. Президент укладає міжнародні договори (частину за згодою Альтінгу), щорічно скликає парламент і визначає час закриття його сесії. Він може на певний період відстрочити засідання Альтінгу, скликати його на надзвичайну сесію. Нарешті, Президент може розпустити Альтінг. Усі відповідні акти Президента потребують контрасигнування з боку членів уряду, без чого вони не чинні.

Контрасигнування потребують і ухвалені главою держави так звані тимчасові закони. Такі акти «у разі крайньої необхідності» Президент видає у періоди між сесіями парламенту. Вони мають бути невідкладно подані до Альтінгу відразу після поновлення його засідань. Тимчасові закони, які Альтінг не затвердить, втрачають силу.

За Конституцією, Президент «здійснює свою владу через своїх міністрів» (ст. 13). Уряд — Кабінет — є реальним вищим органом виконавчої влади, очолюваним Прем'єр-міністром. Саме Кабінет здійснює загальне керівництво

тво державними справами. Членів Кабінету призначає Президент, виходячи з розстановки партійно-політичних сил в Альтінгу. Кабінет несе політичну відповідальність перед Альтінгом. У випадку винесення Кабінету парламентом недовіри, перший повинен піти у відставку. Альтінг може порушувати проти міністрів обвинувачення у вчиненні злочинів, пов'язаних із виконанням ними службових обов'язків. Відповідні справи розглядає спеціально створюваний суд.

Головує на засіданнях Кабінету Прем'єр-міністр, котрий, як правило, є лідером партії (коаліції) більшості у парламенті. Проте Конституція передбачає можливість функціонування, по суті, спеціального засідання уряду у формі Державної ради. До складу Державної ради, окрім усіх членів Кабінету, входить Президент, який і головує на її засіданнях. На цих засіданнях розглядаються проекти законів і «важливих державних заходів».

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд, у складі якого голова і сім інших суддів. Суддів Верховного Суду призначає Президент (за контрасигнуванням з боку міністра юстиції), а голову вони обирають самі строком на два роки. Судді інших судів призначаються міністром юстиції. Усі судді призначаються безстроково.

За формою державного устрою Ісландія є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на округи, сисла і хрепар (общини). У країні існують давні традиції самоврядування. Основною одиницею місцевого самоврядування є міські або сільські муніципалітети. Кожне місто і сільський район обирає представницький орган — раду — строком на чотири роки. Відповідні ради обирають зі власного складу голів, котрі керують їхньою роботою. Окрім того, вони обирають мерів, котрі можуть і не входити до складу ради.

ІСПАНІЯ

Країна, розташована на південному заході Європи, на Піренейському півострові. Межує з Францією, Андоррою і Португалією.

Територія — 504,8 тис. кв. км.

Населення — 40,5 млн. чол.

Перша конституція Іспанії була прийнята ще 1812 р. Згідно з наступними конституціями (1837, 1845, 1869, 1876 рр.) в Іспанії було встановлено обмежену монархію. Після скинення монархії і прийняття конституції 1931 р. у країні було запроваджено республіканську форму правління. Але з 1939 р. після закінчення громадянської війни було встановлено авторитарний режим «каудільо» (вождя) Ф. Франко і створено корпоративну державу. Своєрідним заміником конституції у цей період слугувала низка так званих основних законів, прийнятих 1938–1947 рр. Проте ще за часи існування цього режиму 1947 р. було проголошене поновлення монархії, хоча її практична реставрація відкладалася до смерті «каудільо», який водночас фактично здійснював функції глави держави.

Державний лад сучасної Іспанії визначено Конституцією від 6 грудня 1978 р., яка була прийнята на референдумі. Попередньо проект Конституції було розроблено і ухвалено конституційною комісією, до складу якої входили члени парламенту, а потім і самим парламентом. За цією Конституцією Іспанія є парламентарною монархією.

Парламент Іспанії, який має історичну назву Генеральних Кортесів, є органом законодавчої влади і складається з двох палат — Конгресу Депутатів і Сенату.

До складу нижньої палати — Конгресу Депутатів — мають входити мінімум 300 і максимум 400 депутатів, обраних шляхом загальних і прямих виборів. Строк повноважень Конгресу Депутатів, як і Сенату, — чотири роки. Вибори депутатів проводяться за пропорційною системою, а віковий ценз для активного і пасивного виборчого права є однаковим і становить 18 років.

Сенат є «палатою територіального представництва» (ст. 69). До його складу входить по чотири представника від кожної провінції, обраних шляхом прямих і загальних виборів. Від так званих острівних провінцій, що територіально являють собою окремих острів або групу островів, обирається менше число сенаторів — один або три, а від двох анклавів на африканському березі Середземного моря (Сеута і Мелілья) — по два від кожного. Окрім того, певне число сенаторів призначається законодавчими (представницькими) органами так званих автономних співтовариств, тобто територіальних автономій.

У кожній з палат Генеральних Кортесів створюється постійна депутатська комісія у складі щонайменше 21 депутата, котрі репрезентують парламентські групи (фракції) пропорційно до їх чисельності. У постійних депутатських комісіях головує голови відповідних палат. Ці комісії здійснюють деякі повноваження самих палат у разі, коли останні розпущені, або коли закінчився строк їх повноважень.

Палати парламенту Іспанії в цілому є нерівноправними. У разі виникнення розбіжностей між ними у законодавчому процесі остаточний варіант закону приймає Конгрес Депутатів абсолютною, а за деяких умов, — навіть простою більшістю голосів. Парламентський контроль за діяльністю уряду у вигляді інтерпеляцій також здійснює лише нижня палата.

У Конституції прямо передбачена можливість делегування законодавчих повноважень уряду. Це здійснюється або за звичайним, або за спеціальним законом, прийнятим Генеральними Кортесами. Такий закон має точно визначити межу і цілі делегування, принципи і критерії його здійснення. Акти, прийняті урядом на основі делегування, мають назву законодавчих декретів. У «надзвичайних і термінових випадках» уряд може приймати тимчасові нормативні акти, що мають назву декретів-законів. Ці акти повинні бути невідкладно передані до нижньої палати парламенту. Палата протягом тридцяти днів має розглянути і затвердити або відхилити їх.

Главою держави є Король. За Конституцією він визначений як «символ державної єдності» і «гарант правильного функціонування державних інститутів» (ст. 56). Повноваження Короля є обмеженими навіть у порівнянні з іншими сучасними монархами. Він, зокрема, навіть формально не наділений правом вето на закони, прийняті Генеральними Кортесами. Усі акти глави держави контрасигнуються главою уряду та відповідним міністром. Контрасигнуються і його рішення про розпуск обох палат парламенту у разі нездатності останнього призначити главу уряду.

Уряд — Рада Міністрів — є вищим органом виконавчої влади. Голова Ради Міністрів «здійснює керівництво діяльністю уряду, координує діяльність інших його членів незалежно від їх компетенції і несе відповідальність за їх діяльність» (ст. 98). Процедура формування уряду передбачає так звану презумпцію довіри. Кандидатура глави уряду пропонується Королем нижній палаті парламенту, і палата, заслухавши його політичну програму, має виразити довіру кандидату на посаду Голови Ради Міністрів. Відповідне рішення приймається абсолютною більшістю голосів. Після цього Король здійснює формальне призначення глави уряду, а за поданням останнього — інших його членів.

Уряд несе колективну відповідальність перед Конгресом Депутатів за свою діяльність, що може тягнути за собою його відставку. Як своєрідна альтернатива цьому встановлене право глави уряду запропонувати Королю розпустити одну або обидві палати парламенту.

Конституція, по суті, не визначає конкретні повноваження уряду, однак його реальна компетенція є доволі широкою. Водночас передбачене делегування парламентом своїх законодавчих повноважень уряду і навіть припускається можливість урядової законотворчості у вигляді декретів-законів «у надзвичайних і термінових випадках» з їх наступним парламентським за-твердженням.

Систему загальних судів очолює Верховний Суд, або Верховний Трибунал юстиції. До неї не входить Конституційний Суд, що складається з дванадцяти суддів. Судді Конституційного Суду призначаються на посаду Королем за поданням палат парламенту (по чотири), уряду (двоє) і Генеральної ради судової влади — органу, що здійснює управління у сфері судової влади (двоє). Строк повноважень суддів Конституційного Суду — дев'ять років.

За формою державного устрою Іспанія є унітарною державою. З метою врядування її територія поділена на автономні співтовариства. Нижчими рівнями адміністративно-територіального поділу є провінції і муніципалітети.

Кожне співтовариство наділене правами територіальної автономії. Ці права визначаються Конституцією і статутом співтовариства, який приймається спеціальною місцевою комісією або місцевою асамблеєю (представницьким органом) і затверджується Генеральними Кортесами. Призначувані урядом представники здійснюють функції державного управління у співтоварист-

вах, а також функції координації щодо діяльності органів влади, які створені на рівні автономних співтовариств.

Населення провінцій і муніципалітетів обирає представницькі органи місцевого самоврядування — ради. Ради створюють виконавчі органи.

ІТАЛІЯ

(Італійська Республіка)

Країна, розташована на півдні Європи, на Апеннінському півострові.

Межує з Францією, Швейцарією, Австрією і Словенією.

Територія — 301,3 тис. кв. км.

Населення — 57,2 млн. чол.

Сучасна італійська державність бере витoki у ХІХ ст., коли відбувався процес національно-політичного об'єднання. Ще 1848 р. для королівства Сардинія-П'ємонт було введено першу конституцію, відому в історії як Альбертинський статут. Після об'єднання Італії 1861 р. ця конституція була прийнята і для всієї держави в цілому. За цим актом встановлювалася форма державного правління у вигляді обмеженої монархії, яка з часом шляхом еволюції трансформувалася на парламентарну монархію.

Після приходу до влади фашистів ця форма правління формально збереглася, хоча сам парламент був zdeформований і з часом ліквідований. Формально залишалася чинною і конституція 1848 р., хоча державний лад був кардинально змінений рядом законів, прийнятих у 1922–1928 рр. Ці закони запровадили інститути так званої корпоративної держави. Після Другої світової війни за результатами референдуму, проведеного у червні 1946 р., було ліквідовано монархію і запроваджено республіканську форму правління.

Державний лад сучасної Італії визначено Конституцією від 22 грудня 1947 р., яка була прийнята обраними установчими зборами. За цією Конституцією Італія є парламентарною республікою.

Парламент Італії, що є органом законодавчої влади, складається з двох палат — Палати Депутатів і Сенату Республіки. До складу нижньої палати — Палати Депутатів — входять 630 депутатів, обраних шляхом загальних і прямих виборів. Строк повноважень Палати Депутатів, як і Сенату — п'ять років. Віковий ценз для кандидатів у депутати — 25 років. До складу Сенату — верхньої палати — входять 315 обраних осіб. Сенатори обираються від областей: їх число відбиває пропорцію, що існує між чисельністю населення

областей. Віковий ценз для кандидатів у сенатори — 40 років. Активне виборче право належить громадянам 18 і 25 років на виборах відповідно до Палати Депутатів і до Сенату. Вибори до обох палат італійського парламенту проводяться за пропорційною системою.

Окрім обраних членів, до складу Сенату входять довічно всі колишні Президенти Республіки, «якщо вони не відмовляються від цього» (ст. 59 Конституції). До того ж Президент може призначити сенаторами довічно п'ять громадян, котрі «усправили батьківщину видатними заслугами в соціальній, науковій, художній і літературній сферах» (там же).

Палати парламенту Італії в законодавчому процесі є рівноправними. Законодавчу ініціативу, насамперед, здійснюють уряд, члени обох палат, а також деякі інші органи, визначені спеціальним законом. До того ж у Конституції визнано так звану народну законодавчу ініціативу: парламент зобов'язаний розглянути законопроект, запропонований від імені не менше, ніж 50 тис. виборців. У разі виникнення розбіжностей між ними у законодавчому процесі для їх подолання утворюються на паритетних засадах узгоджувальні комісії. Обидві палати у рівній мірі здійснюють контроль за діяльністю уряду. Головною формою такого контролю є інтерпеляція.

Президент Республіки є главою держави. Його обирають на спільному засіданні палат парламенту за участю делегатів від обласних рад (по три делегата від кожної області і один від однієї з них). Серед повноважень Президента слід виділити його право розпустити обидві палати парламенту або одну з них, а також право повернути закон до парламенту на повторний розгляд. Формально Президент може видавати декрети, що мають силу закону. Однак слід зважити на той факт, що всі його акти підлягають контрастигуванню з боку міністрів, а згадувані укази — ще й з боку глави уряду. Без контрастигування вони не мають сили.

Строк повноважень Президента — сім років. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 50 років.

Уряд — Рада Міністрів — є вищим органом виконавчої влади. Голова Ради Міністрів «здійснює загальне керівництво політикою уряду та несе за неї відповідальність» (ст. 95 Конституції). Процедура формування уряду передбачає його інвеституру в обох палатах парламенту. Уряд несе колективну та індивідуальну політичну відповідальність перед обома палатами парламенту, що може спричинити його відставку або відставку окремих міністрів.

Конституція не визначає конкретні повноваження Ради Міністрів, однак її реальна компетенція широка. Таке становище є характерним для більшості парламентарних республік. Водночас у Конституції передбачене делегування парламентом законодавчих повноважень уряду і навіть припускається можливість самостійної урядової законотворчості «у випадках необхідності і терміновості» у вигляді декретів з наступним їх парламентським затвердженням.

За Конституцією судову владу здійснюють суди загальної юрисдикції та органи адміністративної юстиції. Систему загальних судів очолює Вищий Касаційний Суд, а систему органів адміністративної юстиції — Державна рада. Остання є також консультативним органом з юридичних питань насамперед стосовно до уряду.

Статус Конституційного Суду визначено окремо. До його складу входять п'ятнадцять суддів, у рівній кількості призначуваних Президентом, парламентом (на спільному засіданні палат) і вищими судами (органами) загальної і адміністративної юрисдикції. Строк повноважень суддів Конституційного Суду — дев'ять років.

За формою державного устрою Італія є унітарною державою. З метою врядування її територія поділена на двадцять областей. Кожна область наділена правами адміністративної автономії, до того ж п'ять із них мають спеціальний статус. Статус автономних утворень — областей — визначений Конституцією і статутами областей. Кожний статут ухвалюється обласною радою і затверджується національним парламентом.

Існуючий в Італії адміністративно-територіальний поділ передбачає також створення таких його ланок, як провінції та комуни. На рівні цих ланок здійснюється місцеве самоврядування.

На кожному рівні адміністративно-територіального поділу населенням відповідних одиниць обираються представницькі органи — ради. Обласні ради, як органи адміністративних автономій, мають право приймати так звані місцеві закони. Строк повноважень обласних рад — п'ять років. Контрольні функції за діяльністю рад та їх виконавчих органів на рівні областей здійснюють призначувані урядом комісари.

КАЗАХСТАН

(Республіка Казахстан)

Країна, розташована в Центральній Азії. Межує з Росією, КНР, Киргизстаном, Узбекистаном і Туркменистаном.

Територія — 2.717,3 тис. кв. км.

Населення — 18,3 млн. чол.

Виникненню незалежної казахської держави передувало існування відповідного політико-територіального утворення спочатку у складі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, а з часом — Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Так, у 1920 р. у складі РРФСР була утворена Киргизька Автономна Радянська Соціалістична Республіка, яку в 1925 р. було переіменовано на Казахську АРСР у складі тієї ж РРФСР. З 1936 р. почала існувати Казахська Радянська Соціалістична Республіка як союзна республіка у складі СРСР. 1937 р. була прийнята перша радянська конституція Казахської РСР, яку 1978 р. замінила нова конституція, яка декларувала соціалістичну загальнонародну державу.

Самостійна казахська держава виникла у зв'язку з розпадом Радянського Союзу. Певний час функціонування нової держави забезпечувалось саме конституцією 1978 р. зі змінами і доповненнями. Проте в 1992 р. було прийнято першу конституцію цієї держави, яка, однак, діяла недовго. Після виникнення політичної і конституційної кризи, пов'язаної з порушенням норм виборчого права на парламентських виборах, на референдум був внесений проект нової, чинної на сьогодні Конституції Казахстану. Цей референдум відбувся 30 серпня 1995 р., і за його результатами Конституція була затверджена.

За змістом Конституції прийняту в Казахстані форму державного правління можна визначити як варіант змішаної республіканської, який характеризують широкі владні повноваження Президента.

Згідно зі ст. 49 «Парламент Республіки Казахстан є вищим представницьким органом Республіки, що здійснює законодавчі функції». Строк повно-

важень парламенту — чотири роки. Парламент складається з двох палат — Сенату і Мажилісу.

Депутати Сенату обираються шляхом непрямих виборів за принципом «два депутати від кожної області, міста республіканського значення і столиці». Вибори депутатів Сенату відбуваються на спільному засіданні депутатів усіх представницьких органів відповідно області, міста республіканського значення і столиці. Сім депутатів Сенату призначаються Президентом на строк повноважень парламенту. Половина депутатів Сенату переобирається кожні два роки. Депутатом Сенату можуть бути громадяни Казахстану, які перебувають у громадянстві не менше п'яти років, досягли тридцятирічного віку, мають вищу освіту і стаж роботи не менше п'яти років. При цьому вони повинні постійно проживати у відповідній області, місті або столиці не менше трьох років.

До складу Мажилісу входять 67 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів із застосуванням мажоритарної системи. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права — відповідно 18 і 25 років. Вибори вважаються такими, що відбулися, коли в голосуванні взяло участь більш, як п'ятдесят процентів виборців.

Депутати парламенту складають присягу народу Казахстану. Вони зобов'язані брати участь у роботі парламенту. Відсутність депутатів без поважних причин на засіданнях палат та їх органів, а також передача права голосу тягнуть за собою застосування санкцій, визначених законом. У Конституції встановлено принцип несумісності депутатського мандата і будь-якої посади на державній службі.

Частину своїх повноважень парламент реалізує на спільних засіданнях. Зокрема, затверджує державний бюджет і звіт уряду про його виконання, за ініціативою Президента делегує йому законодавчі повноваження на строк не більше одного року, дає згоду на призначення Президентом Прем'єр-міністра, розглядає питання довіри до уряду тощо. Інші свої повноваження парламент здійснює у роздільних засіданнях палат шляхом послідовного розгляду питань спочатку в Мажилісі, а потім у Сенаті. У такий спосіб, зокрема, приймаються закони. Окрім цього, кожна палата має свої спеціальні повноваження.

Правом законодавчої ініціативи наділені члени парламенту і уряд. Президент має право визначати пріоритетність розгляду законопроектів, а також

проголошувати законопроекти терміновими. Останнє означає, що парламент має розглянути відповідний законопроект протягом місяця від дня його ініціювання. Якщо така вимога не буде виконана, Президент має право видати указ, що має силу закону. Цей указ діє до прийняття парламентом нового закону. У законодавчому процесі палати парламенту рівноправні: суперечності, що виникають між ними, розв'язуються шляхом узгоджувальних процедур.

Президент наділений правом вето на закони, прийняті парламентом. Процедура подолання вето має своєрідний характер. По-перше, вона відбувається на спільному засіданні палат. Тут протягом місяця проводиться повторне обговорення і голосування щодо закону або його окремих положень, котрі заперечує глава держави. Недодержання цього строку означатиме прийняття заперечень Президента. Якщо парламент більшістю у дві третини голосів від загального числа членів кожної з палат підтвердить своє попереднє рішення щодо закону, Президент зобов'язаний його підписати. Коли ж вето Президента не подолане, закон вважається не прийнятим або прийнятим у редакції, запропонованій Президентом.

Згідно зі ст. 40 Конституції, Президент як глава держави та її вища посадова особа, визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики. Він — «символ і гарант єдності народу і державної влади, непорушності Конституції, прав і свобод людини і громадянина». Водночас зазначено, що Президент «забезпечує узгоджене функціонування всіх сфер державної влади і відповідальність органів влади перед народом». Викладена формула є одним із варіантів фіксації так званої концепції президента-арбітра, відомої конституційній теорії і практиці.

Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна і та сама особа не може бути обрана більше, ніж на два строки поспіль. Президентом може бути обраний громадянин Казахстану за народженням не молодший 35-річного віку і не старший 65-річного. Кандидат у Президенти повинен проживати в країні не менше п'ятнадцяти років.

Президент може бути усунений з поста у випадку державної зради. Рішення про обвинувачення Президента приймається голосами більшості від складу Мажилісу. Відповідне розслідування проводиться Сенатом. Остаточне рішення про усунення Президента ухвалюється на спільному засіданні палат більшістю не менше, ніж три чверті від загальної кількості голосів

членів кожної з палат за наявності висновку Верховного Суду щодо обґрунтованості обвинувачення і висновку Конституційної Ради щодо дотримання встановлених конституційних процедур. Неухвалення рішення про усунення Президента протягом двох місяців від дня висунення обвинувачення, тягне за собою визнання цього обвинувачення відхиленим. Водночас відхилення обвинувачення проти Президента на будь-якій стадії відповідної процедури тягне дострокове припинення повноважень депутатів Мажиліса, які ініціювали розгляд питання про усунення Президента з поста.

Серед повноважень Президента слід виділити його право за згодою парламенту призначати Прем'єр-міністра, звільняти главу уряду з посади, за поданням Прем'єр-міністра визначати структуру уряду, за таким же поданням призначати і звільняти інших членів уряду, за поданням знову ж таки Прем'єр-міністра утворювати, ліквідувати і реорганізовувати центральні органи виконавчої влади, які не входять до структури уряду. Президент головує на засіданнях уряду, де розглядаються «особливо важливі питання». Він доручає уряду вносити законопроекти у Мажиліс, скасовує або призначає акти уряду і місцевих органів виконавчої влади. За згодою парламенту або на власний розсуд Президент здійснює призначення на цілий ряд посад.

Важливим є право Президента оголошувати референдуми. Він веде переговори і підписує міжнародні договори. Президент має право після консультацій з Прем'єр-міністром і головами палат парламенту оголошувати надзвичайний стан і застосовувати збройні сили з «негайним інформуванням» парламенту. Президент є головнокомандувачем збройними силами. Він призначає і звільняє вище командування збройних сил. Усі акти Президента не потребують контрасигнування з боку уряду.

Нарешті, треба зазначити, що Президент може розпустити парламент у разі вираження ним недовіри уряду або дворазової відмови дати згоду на призначення Прем'єр-міністра. Ще однією підставою розпуску парламенту, зафіксованою в Конституції, є наявність «політичної кризи унаслідок нездоланих суперечок між палатами парламенту або парламентом та іншими сферами державної влади» (ст. 63).

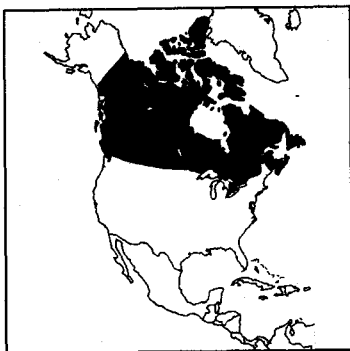
За Конституцією «уряд здійснює виконавчу владу Республіки Казахстан, очолює систему виконавчих органів і здійснює керівництво їх діяльністю» (ст. 64). У своїй діяльності уряд несе відповідальність перед Президентом і є підзвітний парламенту. Члени уряду також у певних випадках підзвітні па-

латам парламенту. При зайнятті посади вони складають присягу народу і Президенту Казахстану. Уряд складає свої повноваження перед новообраним Президентом.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Судді Верховного Суду обираються Сенатом за поданням Президента. У своєму поданні глава держави керується рекомендаціями спеціального органу (Вищої судової ради), який сам очолює.

Органом конституційного контролю є Конституційна Рада, до складу якої входить сім призначуваних членів. Голову Конституційної Ради призначає Президент. Інших її членів у рівній кількості по два призначає Президент і голови палат парламенту. Строк повноважень призначуваних членів Конституційної Ради — шість років. Половина призначуваного складу Конституційної Ради оновлюється кожних три роки. Крім цього, до складу Конституційної Ради входять довічно усі колишні Президенти.

За формою державного устрою Казахстан є унітарною державою. Згідно зі ст. 85 Конституції, «місцеве державне управління здійснюється місцевими представницькими і виконавчими органами, які є відповідальними за стан справ на відповідній території». Місцеві представницькі органи — масліхати — обираються населенням адміністративно-територіальних одиниць строком на чотири роки. Місцеві виконавчі органи входять до єдиної системи виконавчих органів держави. Місцевий виконавчий орган очолює акім відповідної адміністративно-територіальної одиниці, який є представником Президента і уряду. Акімів областей, міст республіканського значення і столиці призначає Президент за поданням Прем'єр-міністра. Акіми інших адміністративно-територіальних одиниць призначаються вищими відносно них акімами. Президент на свій розсуд звільняє акімів з посад.

КАНАДА

*Країна,
розташована
у північній частині
Північної Америки.
Межує із США.
Територія — 9.970,6 тис. кв. км.
Населення — 28,9 млн. чол.*

Сучасну канадську державність започатковано з прийняттям британським парламентом 29 березня 1867 р. Закону про Британську Північну Америку. Сьогодні цей закон, визначений як конституційний закон 1867 р., зберігає силу і є одним із складових елементів Конституції Канади. Законом 1867 р. було передбачено об'єднання колоніальних володінь, що існували тоді на півночі Північноамериканського субконтиненту, в єдине територіальне утворення — Канаду, — яке з часом отримало статус домініона. Такий статус означав тоді певний рівень самоврядування і самостійності відповідної території та її населення у вирішенні внутрішніх справ.

З прийняттям британським парламентом закону, відомого як Вестмінстерський статут 1931 р., права домініонів, включаючи Канаду, значно розширено, — вони по суті здобули незалежність. Водночас збереглися з колишньою метрополією певні конституційно-правові зв'язки, хоча з часом і вони були звужені. Ці зв'язки визначають особливості форми державного правління, що існує в Австралії, Канаді, Новій Зеландії та деяких інших країнах, колишніх британських колоніях.

Після прийняття Закону 1867 р. і аж до початку 80-х років ХХ століття було прийнято ще близько тридцяти актів, які змінювали і доповнювали зміст цього Закону. Більшість із них — законодавчі акти британського парламенту і акти британського монарха (так звані накази в таємній раді), хоча частину з них ухвалив і парламент Канади. 17 квітня 1982 р. парламент прийняв змістовний Конституційний закон, після чого почали говорити, що країна одержала нову Конституцію. Однак реально цей закон явив собою ще один компонент Конституції Канади. Організація державного механізму врегламентована насамперед Законом 1867 р. і окремими конституційними угодами, про природу яких згадувалося вище (див. «Великобританія»).

За формою державного правління Канада є парламентарною монархією. Однак національному вияву цієї форми тут, як і в ряді інших країн, притаманні свої особливості, зумовлені наявністю специфічних конституційно-правових зв'язків з колишньою метрополією — Великобританією.

Законодавча влада здійснюється парламентом, який згідно зі ст. 17 Закону 1867 р., об'єднує в собі монарха і дві палати. Реально ж цю владу реалізують нижня палата — Палата Громад — і верхня палата — Сенат. Депутати — члени нижньої палати — обираються шляхом загальних і прямих виборів у кількості 295 осіб. Строк повноважень Палати Громад — п'ять років. У законі визначене представництво в Палаті Громад від різних провінцій і територій. Вибори проводяться за мажоритарною системою відносної більшості. До складу верхньої палати входить 104 сенатори, призначених у різній кількості від різних провінцій і територій. Членами Сенату є, як правило, професійні політики, які знаходяться у відставці. Відповідні призначення здійснює Генерал-губернатор фактично за поданням глави федерального уряду. Для номінантів у сенатори встановлено віковий ценз у 30 років. Водночас визначено і певний майновий ценз, що є анахронізмом для практики розвинутих країн. Члени верхньої палати займають місця в ній до досягнення 75-річного віку.

Палати парламенту Канади не можна вважати рівноправними. Однак у законодавчому процесі їх повноваження є, по суті, однаковими. При розгляді законопроектів застосовується так званий метод човника: проект закону передається з палати до палати з їх пропозиціями і застереженнями з метою досягти компромісу. Якщо палати не можуть дійти згоди щодо змісту законопроекту, він вважається відхиленим. Разом з тим тільки Палата Громад може здійснювати ефективний парламентський контроль за урядом і має змогу відправити його у відставку шляхом винесення вотуму недовіри.

Фактичним главою держави є Генерал-губернатор, який репрезентує в Канаді конституційного главу — британського монарха. Саме останній призначає Генерал-губернатора строком на п'ять років. Однак це призначення прямо залежить від позиції глави канадського уряду, котрий надає відповідну пропозицію британському монарху. Останній практично не може її відхилити. До того ж за вимогою Прем'єр-міністра (Канади) Генерал-губернатор може бути достроково зміщений формальним рішенням британського монарха.

Обсяг і зміст повноважень Генерал-губернатора є досить типовими для глав держав за умов парламентарних форм правління. Він скликає нижню

палату, виступає із спеціальною промовою на спільному засіданні палат при відкритті сесії парламенту (аналог — тронна промова британського та деяких інших європейських монархів), промульгує прийняті парламентом закони тощо. Генерал-губернатор може достроково розпустити Палату Громад, але робить він це тільки за поданням Прем'єр-міністра. Усі акти і рішення Генерал-губернатора мають бути контрасигновані Прем'єр-міністром та відповідним міністром.

За Конституційним законом 1867 р. виконавча влада покладена на британського монарха (ст. 9). Але це положення є звичайною конституційною фікцією, що є досить характерним для державно-правової практики країн, котрі запозичили британську конституційну модель.

Ключову роль у державному механізмі відіграє уряд — Кабінет Міністрів. Проте номінально він (за відповідним британським прикладом) є одним із комітетів так званої таємної ради Канади. Таємна рада є структурою декоративного характеру. До її складу входять до двохсот осіб, призначуваних главою держави: різного роду особи, діяльність яких до виходу у відставку була пов'язана із здійсненням різних державних функцій. За всю історію її існування таємна рада у повному складі збиралася лише кілька разів з приводу найголовніших офіційних урочистостей. Особливістю організації виконавчої влади в Канаді є застосування при формуванні Кабінету Міністрів так званого принципу репрезентативності. За його змістом члени уряду призначаються з урахуванням територіально-географічних, національно-етнічних і релігійних чинників. До складу Кабінету Міністрів мають входити представники всіх або майже всіх провінцій Канади, а також обох мовних груп населення країни і adeptів обох найпоширеніших релігійних конфесій — протестантської і католицької.

Частина міністрів повинна бути призначена зі складу членів нижньої палати, обраних у найбільших містах. У разі неможливості виконання цієї вимоги до складу уряду призначаються члени верхньої палати. У наші дні принцип репрезентативності набув ще більшої деталізації. Додамо, що цей принцип не зафіксований у письмових джерелах Конституції Канади і має звичаєву природу. Порядок формування канадського уряду також не вписаний у письмових джерелах. Главу уряду — Прем'єр-міністра — призначає Генерал-губернатор, вибір якого, по суті, наперед визначений: Прем'єр-міністром стає лідер політичної партії, яка отримала за результатами виборів більшість місць у Палаті Громад. Прем'єр-міністр формує склад уряду з числа найбільш авторитетних членів своєї партії. Сам же Прем'єр-міністр, як входить для відповідних форм державного правління, є своєрідним епіцен-

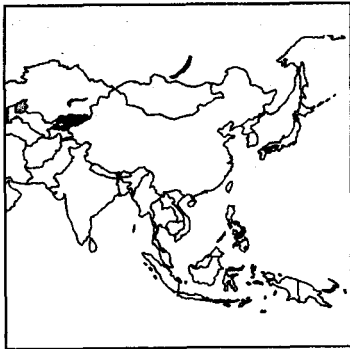
тром усієї урядової організації та діяльності. До того ж він через партійну більшість у нижній палаті може ефективно контролювати парламентське життя в його основних проявах. Тільки уряд, а власне Прем'єр-міністр, може вносити на розгляд парламенту так звані фінансові законопроекти, не кажучи вже про те, що саме урядові законопроекти з усіх інших питань об'єктивно стають пріоритетними для розгляду і прийняття.

Вищим судом є Верховний Суд, який у складі дев'яти суддів (троє мають представляти провінцію Квебек) призначається Генерал-губернатором безстроково. Існує також Федеральний суд, діяльність якого обмежена застосуванням лише федеральних законів. Судді цього суду призначаються у такий же спосіб. У кожній провінції функціонує своя система судів. Верховний Суд Канади наділений функцією конституційного контролю.

За формою державного устрою Канада є федеративною державою, до складу якої входять десять провінцій і дві території. Останні розташовані у північній частині країни і знаходяться під контролем федерального уряду. Організацію державного владарювання у провінціях здійснено на засадах, притаманних самій федерації: тут функціонують призначуваний Генерал-губернатором лейтенант-губернатор, законодавчий орган (легіслатура) і сформований за результатами виборів членів цього органу уряд. У кожній провінції є і свій верховний суд.

Особливістю канадської федерації є відсутність конституцій провінцій. Конституція Канади встановила дві сфери компетенції: сферу виключної компетенції федерації і сферу виключної компетенції провінцій. Проте в останній федеральні органи можуть конкурувати з органами суб'єктів федерації і мати пріоритет.

КИРГИЗСТАН

*(Киризька Республіка)
Країна, розташована
у Центральній Азії. Межує
з Казахстаном, КНР, Таджикистаном
і Узбекистаном.
Територія — 198,5 тис. кв. км.
Населення — 5,2 млн. чол.*

Виникненню киргизької незалежної держави передувало існування відповідного політико-територіального утворення спочатку у складі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, а з часом — Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Поява цього утворення була наслідком так званого національно-державного розмежування, що відбувалося, зокрема, в Центральній Азії протягом 20-х років ХХ століття.

Спочатку територія сучасного Киргизстану була включена до складу Туркестанської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки, утвореної в 1918 р. У 1924 р. була утворена окрема Кара-Киргизька автономна область у складі РРФСР. У 1926 р. вона набула назву і статус Киргизької Автономної Радянської Соціалістичної Республіки знову ж таки у складі РРФСР. Нарешті, в 1936 р. Киргизька Радянська Соціалістична Республіка увійшла як новоутворена союзна республіка до складу СРСР. Наступного року була введена перша радянська конституція Киргизької РСР. У 1978 р. її замінила конституція, віднесена до так званих конституцій розвинутого соціалізму.

Самостійна киргизька держава виникла у зв'язку з розпадом СРСР. Певний час її функціонування забезпечувалось конституцією 1978 р. зі змінами і доповненнями. Проте 5 травня 1993 р. Верховною Радою Республіки Киргизстан була ухвалена нова Конституція. Невдовзі, 10 лютого 1996 р., був проведений референдум щодо змін до цієї Конституції, результати якого знайшли відображення у спеціальному законі від 17 лютого того ж року. Запроваджені зміни, у першу чергу, стосувалися державного механізму на рівні його найвищих шаблів. Зокрема, був запроваджений двопалатний парламент і змінені повноваження глави держави.

За змістом Конституції прийнята у Киргизстані форма державного правління може бути визначена як змішана республіканська, що існує за умов наявності широких владних повноважень глави держави.

Згідно зі ст. 54, двопалатний парламент — Жогорку Кенеш — є «представницьким органом, який здійснює законодавчу владу». До складу однієї з палат — Законодавчих Зборів — входить 35 депутатів. Ця палата діє постійно і обирається «на основі представництва інтересів усього населення республіки». До складу іншої — Зборів Народних Представників — 70 депутатів, а сама палата працює сесійно і обирається «на основі представництва територіальних інтересів». Члени обох палат Жогорку Кенеша обираються строком на п'ять років, при цьому порядок відповідних виборів визначений спеціальним законом. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права в обох випадках однаковий і становить відповідно 18 і 25 років. Кандидати в депутати мають також протягом не менше п'яти років до їх висуснення проживати в країні.

Члени обох палат Жогорку Кенеша можуть бути відкликані за рішенням виборців, які складають більшість в окрузі, якщо вони «не виправдали довіри виборців» (ст. 56 Конституції). На відміну від інших країн, де встановлено вільний мандат депутатів, і останні не можуть бути відкликані, в Киргизстані по суті визнаний імперативний депутатський мандат, який до недавня характеризував радянську представницьку систему.

Обидві палати Жогорку Кенеша можуть саморозпуститися або бути розпущені за рішенням глави держави. Таке рішення він може прийняти за результатами спеціального референдуму або «у випадку кризи, спричиненої нездоланими протиріччями між палатами Жогорку Кенеша, однієї чи обох палат з іншими сферами державної влади» (ст. 63 Конституції). За деяких інших умов глава держави може розпустити кожную з палат.

Кожна з палат парламенту має спеціальні повноваження. Так, Законодавчі Збори домінують у законодавчому процесі: саме їм у більшості випадків належить останнє слово у вирішенні долі конкретного закону. Ця палата ратифікує і денонсує міжнародні договори, вирішує питання війни і миру тощо. З іншого боку, Збори Народних Представників затверджують державний бюджет і звіт про його виконання, дають згоду на призначення Прем'єр-міністра та вирішують інші питання.

Правом законодавчої ініціативи в Жогорку Кенеші наділені 30 тис. виборців (народна законодавча ініціатива), Президент Республіки, члени обох палат парламенту, а також Уряд. До того ж з питань, віднесених до їх відання, законопроекти можуть ініціювати Верховний Суд і Вищий арбітражний суд. Президент наділений правом вето на закони, прийняті Жогорку Кенешем, яке долається кваліфікованою більшістю у дві третини від складу кожної з його палат.

Жогорку Кенеш може делегувати свої законодавчі повноваження Президенту на строк не більше року, при цьому це можуть зробити обидві чи одна з палат. Законодавчі повноваження також переходять до Президента в разі розпуску палат Жогорку Кенеша. Відповідні повноваження глава держави реалізує шляхом видання указів, що мають силу закону.

Статус Президента у загальному вигляді визначений в ст. 42 Конституції: він є главою держави і вищою посадовою особою Республіки, «символом єдності народу і державної влади, гарантом Конституції Киргизької Республіки, прав і свобод людини і громадянина». У цій же статті записано, що Президент визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави, вживає заходи для збереження суверенітету і територіальної цілісності держави, а також, зокрема, «забезпечує єдність і наступництво державної влади, узгоджене функціонування і взаємодію державних органів, їх відповідальність перед народом». Подібні формулювання завжди були основою для фактичного наділення глав держав найширшими повноваженнями.

Президент обирається за результатами загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна й та сама особа не може бути обрана більш, ніж на два строки поспіль. Президентом може бути обраний громадянин Киргизстану не молодший 35 років і не старший 65 років, котрий живе в країні протягом 15 років перед його висуненням кандидатом на відповідний пост.

Президент може бути усунений з поста за рішенням Зборів Народних Представників на основі обвинувачення у державній зраді або вчиненні іншого тяжкого злочину, сформульованого Законодавчими Зборами і підтриманого висновком Конституційного Суду. Рішення про обвинувачення і про усунення Президента з поста мають бути ухвалені кваліфікованою більшістю голосів у дві третини від складу відповідних палат. Якщо рішення Зборів Народних Представників про усунення Президента не буде ухвалене протягом двох місяців після сформулювання обвинувачення Законодавчими Зборами, саме обвинувачення вважається відхиленим.

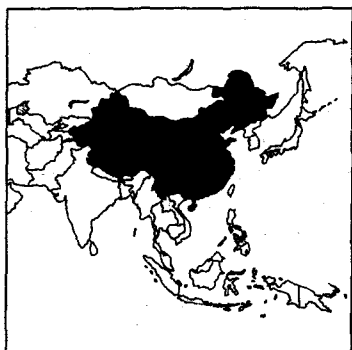
До найважливіших повноважень Президента, деталізованих у Конституції, слід віднести його право визначати структуру Уряду, призначати за згодою Зборів Народних Представників Прем'єр-міністра, призначати після консультацій з Прем'єр-міністром членів уряду, відправляти у відставку Прем'єр-міністра та членів уряду, призначати за згодою місцевих кенешей (представницьких органів) глав місцевих державних адміністрацій, утворювати і ліквідувати виконавчі органи, що не входять до структури Уряду, утворювати і очолювати Раду безпеки та інші координаційні органи тощо.

Широкими є конкретні повноваження Президента у сфері зовнішньої політики. Він, зокрема, уповноважений вести переговори і укладати міжнародні угоди. Президент є головнокомандувачем збройними силами, призначає і звільняє вище військове командування. Глава держави на власний розсуд може призначати референдуми та здійснювати інші повноваження. Конституція не передбачає контрасигнування актів глави держави.

За Конституцією, «Уряд Киргизької Республіки є вищим органом виконавчої державної влади» (ст. 70). Контроль за роботою Уряду здійснює Президент. Останній має право головувати на засіданнях Уряду. Вступ на посаду новообраного Президента тягне за собою складення повноважень Урядом. Глава уряду — Прем'єр-міністр — щорічно подає до палат Жогорку Кенеша звіт про роботу Уряду. Збори Народних Представників можуть висловити недовіру Прем'єр-міністру більшістю у дві третини від їх складу. Президент може не погодитися з відповідним рішенням палати. Однак, якщо протягом трьох місяців палата повторно висловить недовіру Прем'єр-міністру, глава держави приймає рішення про його відставку або розпускає Збори Народних Представників.

До вищих судів, окрім Верховного Суду і Вищого арбітражного суду, віднесений Конституційний Суд, до складу якого входять дев'ять суддів. Судді Конституційного Суду обираються палатами Жогорку Кенеша за поданням Президента строком на п'ятнадцять років.

За формою державного устрою Киргизстан є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на області, райони і міста, на рівні яких утворюються місцеві органи виконавчої влади — місцеві державні адміністрації — і органи місцевого самоврядування. Представницькі органи місцевого самоврядування — місцеві кенеші — обираються населенням відповідних одиниць строком на чотири роки.

КИТАЙ

*(Китайська Народна Республіка)
Країна, розташована у Східній і Центральній Азії. Межує з Монголією, Росією, КНДР, В'єтнамом, Лаосом, М'янмою, Бутаном, Індією, Непалом, Афганістаном, Таджикистаном, Киргизстаном і Казахстаном.*

*Територія — 9.572,7 тис. кв. км.
(без острова Тайвань).*

Чисельність населення — 1277 млн. чол.

Витоками сучасної китайської державності з певною мірою умовності можна вважати політичний рух кінця XIX — початку XX ст., коли була сформульована і висунута вимога трансформації імперії на засадах тогочасного світового конституціоналізму. Врешті-решт у 1911 р. монархія була скинута, і наступного року революційною національною радою була прийнята перша конституція Китайської Республіки. Бурхлива політична історія Китаю перших чотирьох десятиліть нашого століття знала ще кілька конституційних актів.

Нову сторінку політичної історії країни було відкрито в 1949 р. після проголошення Китайської Народної Республіки (КНР). У тому ж році прийнято загальну програму народної політичної консультативної ради Китаю, яка певний час, по суті, виконувала роль конституції. Згідно з цією програмою, КНР проголошувалась «державою демократичної диктатури народу», а основним принципом побудови державного апарату визначався демократичний централізм.

Перша конституція КНР була прийнята в 1954 р. вищим органом державної влади. Цьому передувало ініціювання відповідного проекту центральним комітетом комуністичної партії, його розробка спеціальною комісією, всенародне обговорення та деякі інші дії політико-правового характеру. Конституція 1954 р. декларувала державу народної демократії, що знаходилась під керівництвом робітничого класу і ґрунтувалась на союзі робітників і селян. Водночас закріплювалась керівна роль комуністичної партії в державі та її керівництво єдиним народно-демократичним фронтом.

Під час так званої культурної революції, що розпочалась у 1966 р., політична система Китаю була суттєво змінена. Ці зміни знайшли відбиток у новій конституції 1975 р. За цією конституцією, КНР визначалась як «соціалістична держава диктатури пролетаріату». На зміну їй прийшла конституція 1978 р., яку можна сприймати як своєрідне поєднання ідей періоду культурної революції та прагматичних концепцій щодо побудови державного механізму, частково запозичених з попереднього державотворчого досвіду. Це й зумовило тимчасовість конституції 1978 р.

Чинна Конституція КНР була прийнята Всекитайськими Зборами Народних Представників 4 грудня 1982 р. На відміну від двох попередніх основних законів, вона пройшла стадію так званого всенародного обговорення. Згідно зі ст. 1 Конституції, КНР — «соціалістична держава демократичної диктатури народу, керована робітничим класом і така, що ґрунтується на союзі робітників та селян». Соціалістичний лад визнаний як «основний лад Китайської Народної Республіки».

За Конституцією, Всекитайські Збори Народних Представників (ВЗНП) є «вищим органом державної влади» (ст. 57). Їх органом, що постійно діє, визнаний Постійний Комітет ВЗНП. Обидва вони уповноважені здійснювати законодавчу владу. До складу Всекитайських Зборів входять представники, обрані від провінцій, автономних районів, міст центрального підпорядкування і збройних сил, а також представники від усіх національних меншин. Строк повноважень ВЗНП — п'ять років. До їх складу входить приблизно три тисячі представників. Всекитайські Збори формують практично всі інші органи КНР, що мають конституційний статус.

Голова і заступник Голови КНР обирається Всекитайськими Зборами Народних Представників на строк повноважень самих зборів. Не припускається зайняття цих постів однією особою більше, ніж два строки поспіль. Голова КНР на підставі рішень ВЗНП та їх Постійного Комітету оприлюднює закони, призначає і усуває з посад Прем'єра Державної Ради та інших членів уряду та здійснює інші повноваження. Згідно з Конституцією, Голова КНР представляє Китайську Народну Республіку і реалізує деякі інші повноваження у сфері зовнішньополітичної діяльності держави.

Державна Рада КНР визначена як «центральный народний уряд, виконавчий орган державної влади, вищий державний адміністративний орган» (ст. 85 Конституції). Кандидатуру Прем'єра Державної Ради за поданням Голови КНР затверджують Всекитайські Збори Народних Представників.

Вони ж за поданням Прем'єра затверджують кандидатури інших членів Державної Ради. До її складу, окрім Прем'єра, який є керівником Ради, входять заступники Прем'єра, члени Державної Ради, міністри, голови комітетів, головний ревізор та начальник секретаріату. Строк повноважень Державної Ради відповідає строку повноважень ВЗНП. Державна Рада несе відповідальність і підзвітна ВЗНП, а у період між сесіями зборів — перед їх Постійним Комітетом.

У Конституції записано, що «Центральна воєнна рада Китайської Народної Республіки керує усіма збройними силами держави» (ст. 93). Строк повноважень Центральної воєнної ради відповідає строку повноважень ВЗНП. Останні обирають голову Центральної воєнної ради і за поданням самого голови призначають інших її членів. Голова ради несе відповідальність перед Всекитайськими Зборами Народних Представників та їх Постійним Комітетом.

У провінціях, містах центрального підпорядкування, повітах, містах, міських районах, волостях, національних волостях і селищах утворюються збори народних представників і народні уряди. Місцеві збори народних представників є органами державної влади на місцях. Повітові та вищі за них збори народних представників утворюють постійні комітети.

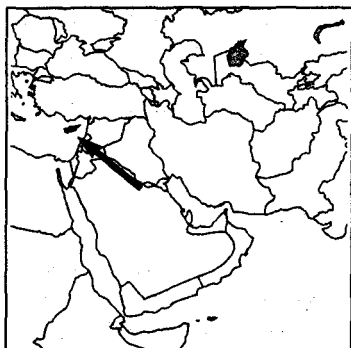
Депутати зборів народних представників провінцій, міст центрального підпорядкування і міст, що мають районний поділ, обираються зборами народних представників ступеня нижче на строк п'ять років. Депутати зборів повітів, міст, що не мають районного поділу, міських районів, волостей, національних волостей і селищ обираються безпосередньо виборцями на три роки.

Місцеві народні уряди, очолювані відповідно губернаторами провінцій, мерами міст, начальниками повітів, начальниками районів, волосними і селищними старостами, є «виконавчими органами місцевих органів державної влади, державними адміністративними органами на місцях» (ст. 105 Конституції). Керівників народних урядів обирають відповідні місцеві збори народних представників.

Низовими масовими організаціями самоврядування вважаються комітети міського населення і комітети сільського населення, які утворюються за місцем проживання. Склад цих комітетів обирає населення. Їх взаємовідносини з місцевими органами влади визначає закон.

В автономних районах, автономних округах і автономних повітах створюються органи самоврядування. Це збори народних представників і народні уряди відповідних територій. Їх організацію характеризують деякі особливості, хоча в цілому вона є досить близькою до організації органів влади на решті території держави.

За Конституцією, в КНР утворюються Верховний Народний Суд, місцеві народні суди, військові трибунали та інші спеціальні народні суди. Голову Верховного Народного Суду обирають Всекитайські Збори Народних Представників на строк їх власних повноважень. Інших суддів вищого суду, а також голів військових трибуналів призначає Постійний Комітет ВЗНП за поданням голови Верховного Народного Суду. У такий же спосіб формується склад верховної прокуратури. Повітові та вищі місцеві збори народних представників обирають голів народних судів і головних прокурорів відповідних рівнів. Верховний Народний Суд несе відповідальність перед ВЗНП та їх Постійним Комітетом, а місцеві народні суди — перед місцевими органами державної влади.

КІПР

(Республіка Кіпр)

*Країна, розташована на
однотіщинному острові у східній частині
Середземного моря.*

Територія — 9,3 тис. кв. км.

Населення — 756 тис. чол.

Кіпрська державність виникла 1960 р. після звільнення від колоніальної залежності від Великобританії, що тривала ще з 1878 р. Проголошення незалежності не зняло різного роду нашарувань у сфері взаємовідносин між двома основними національно-етнічними і релігійними общинами країни — грецькою і турецькою. Запобіжником можливих конфліктів між цими двома общинами мали слугувати так звані цюрихсько-лондонські угоди 1959 р., які передували проголошенню незалежності. За цими угодами Великобританія, Греція і Туреччина проголошувались «гарантами незалежності, територіальної цілісності і безпеки» Республіки Кіпр.

Проте зазначені нашарування, а також деякі чинники зовнішнього характеру досить швидко після проголошення незалежності призвели до загострення стосунків між греками-кіпріотами і турками-кіпріотами, а також до фактичного розколу країни і держави. Вже 1963 р. після різкого погіршення внутрішньополітичної ситуації і збройних сутичок між членами общин турки-кіпріоти прийняли рішення відкликати своїх представників у різних державних інституціях. Наступного року з метою запобігти поглибленню конфлікту до країни було введено військовий контингент ООН — так звані «блакитні шоломи». Це дозволило на певний час нейтралізувати ситуацію.

1974 р. після спроби з боку правлячої верхівки, представленої виключно греками-кіпріотами, вирішити питання про об'єднання в одну державу з Грецією, уряд Туреччини направив війська на Кіпр, які окупували північну частину країни. Наступного року на окупованій території було проголошено турецьку федеративну державу Кіпру, що засвідчило розкол. 1983 р. вона змінила назву на турецьку республіку північного Кіпру, котра була виз-

нана тільки Туреччиною. 12 березня 1985 р. було прийнято конституцію фактично невизнаної республіки.

Чинною на сьогодні залишається Конституція Республіки Кіпр, прийнята парламентом 16 серпня 1960 р., хоча реально вона (зі змінами і доповненнями) діє лише у південній частині країни, де проживають греки-кіпріоти.

За змістом цієї Конституції прийнятою є президентсько-республіканська форма державного правління. Однак головною рисою Конституції в її первісному вигляді було закріплення принципу представництва обох основних общин практично в усіх державних інституціях. Характерно, що в ст. 185 Конституції записано, що «забороняється повне або часткове об'єднання Республіки Кіпр з будь-якою іншою державою, а також поділ державної території».

Главою держави є Президент, якого строком на п'ять років мають обирати громадяни-виборці, віднесені до грецької общини. За таких умов і на такий же строк члени турецької общини мають обирати Віце-президента.

У Конституції визначено, що до грецької общини входять громадяни Кіпру грецького походження, чиєю рідною мовою є грецька і хто сповідує грецькі культурні традиції та належить до осіб грецького православного віросповідання. За аналогічним принципом визначені ті, хто належить до турецької общини. При цьому в Конституції передбачено можливість зміни общинної належності на розсуд конкретної особи. Крім того, особи, які належать до національних і релігійних меншин (вірмени, мароніти, католики тощо) з метою участі у виборах мають право самовизначатись щодо співвіднесення з однією з двох основних общин.

Виконавча влада, за Конституцією 1960 р., належить Президенту і Віце-президенту. Уряд — Рада Міністрів, — який вони очолюють, має складатися з десяти міністрів, серед яких семеро, призначуваних Президентом, є греками-кіпріотами, а троє, призначуваних Віце-президентом, — турками-кіпріотами. З часом, коли турки-кіпріоти вийшли зі складу уряду, кількість міністрів була збільшена до одинадцяти. Один із трьох ключових міністерських «портфелей» — оборони, фінансів або іноземних справ — мав би, за Конституцією, належати туркам-кіпріотам.

Однопалатний парламент — Палата Представників — спочатку складався з 50 депутатів, обраних на п'ять років. З них 35 місць мали заповнити члени грецької общини, а 15 — турецької. 1985 р. чисельний склад Палати Представників був збільшений до 80 і місця між грецькою і турецькою общинами мали розподілятися у співвідношенні 56 до 24. Проте на той час турки-кіпріоти вже не брали участі в діяльності офіційних інституцій. За Конституцією головою парламенту мав бути грек-кіпріот, а його заступником — турок-кіпріот.

Прийняття будь-яких рішень Палатою Представників потребує підтримки більшості від її складу. Виняток становлять питання податків і зборів, зміни виборчого законодавства, а також законодавство про місцеве самоврядування в головних містах. Відповідні закони потребували б для їх ухвалення більшості голосів депутатів — членів обох общин. Конституція передбачала формування шляхом виборів двох так званих общинних палат, котрі б існували окремо від парламенту і вирішували питання у сфері релігії, культури, освіти та деякі інші. Однак практика утворення таких палат виявилася невдалою, і невдовзі від неї відмовилися, прийнявши зміни до Конституції.

Президенту і Віце-президенту надано право вето відносно законотворчості, здійснюваної Палатою Представників. При цьому, залежно від характеру закону, таке право вони мали здійснювати спільно або окремо.

За принципом общинного представництва пропонувалось організувати систему судів на чолі з Верховним Судом. Більше того, зазначений принцип був запропонований як принцип безпосереднього судочинства: суддя, який належав до певної общини, мав розглядати справу особи — члена тієї ж общини.

У листопаді 1963 р. тодішнім президентом було запропоновано тринадцять поправок до Конституції, які мали зменшити значущість принципу общинного представництва в органах державної влади. Ці поправки не були сприйняті турецькою общиною, і майже відразу внутріполітична ситуація в країні загострилась до кризового стану, про що зазначалося вище.

КОРЕЯ

(Корейська Народно-Демократична Республіка) Країна, розташована у Східній Азії на північній частині Корейського півострова та прилеглий частині материка. Межує з Росією, КНР та Республікою Корея.

Територія — 120,5 тис. кв. км.

Населення — 25,6 млн. чол.

Корейська державність сформувалась за результатами Другої світової війни. Північна частина Корейського півострова була звільнена від японського колоніального панування збройними силами СРСР у серпні 1945 р. Водночас до південної частини півострова увійшли війська США. Протистояння між колишніми союзниками фактично призвело до унеможливлення утворення єдиної корейської держави. 15 серпня 1948 р. була проголошена Республіка Корея, а 9 вересня того ж року — Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР).

Саме остання дата стала днем набрання чинності першою конституцією КНДР. У ній була визначена система органів державної влади, побудована на принципах так званого демократичного централізму. Разом з тим, у цій конституції не було прямої згадки про соціалізм і про диктатуру пролетаріату. У 1954 і 1956 рр. до її тексту було внесено поправки, що стосувалися організації державної влади.

На зміну згаданій конституції прийшла Соціалістична Конституція КНДР, прийнята Верховними Народними Зборами 27 грудня 1972 р. Зі змінами і доповненнями 1992 р. і 1998 р. вона залишається чинною. Згідно зі ст. 1 Конституції, КНДР є «суверенною соціалістичною державою, яка представляє інтереси всього корейського народу». У ст. 3 визначено, що держава керується у своїй діяльності «ідеями чучхе — світоглядом, у центрі якого є людина, а також революційними ідеями, спрямованими на здійснення самостійності народних мас».

У Конституції прямо зафіксовано згадуваний принцип демократичного централізму як основу організації системи органів державної влади. Вищим

органом влади КНДР визначені Верховні Народні Збори. Вони ж визнані такими, що здійснюють законодавчу владу. Верховні Народні Збори формуються шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Встановлено однаковий віковий ценз для активного і пасивного виборчого права на відповідних виборах — 17 років.

Формальний перелік повноважень Верховних Народних Зборів включає: внесення змін до Конституції, прийняття і зміну законів; визначення основних принципів внутрішньої і зовнішньої політики держави; обрання і відкликання Голови Державного Комітету Оборони, а за його поданням — інших членів Державного Комітету Оборони; обрання і відкликання Голови та інших членів Президії Верховних Народних Зборів; обрання і відкликання Прем'єра Кабінету Міністрів; за поданням Прем'єра призначення інших членів Кабінету Міністрів; затвердження державного плану розвитку народного господарства; затвердження державного бюджету; затвердження ратифікації і денонсації договорів, вирішення деяких інших питань.

Верховні Народні Збори працюють сесійно, при цьому сесії є короткочасними. Тому передбачене функціонування Президії Верховних Народних Зборів. Відповідно до ст. 106 Конституції, «Президія Верховних Народних Зборів є вищим органом законодавчої влади у період між сесіями Верховних Народних Зборів». Президія Верховних Народних Зборів у своїй діяльності відповідальна перед Верховними Народними Зборами.

За Конституцією, Державний Комітет Оборони є «вищим керівним воєнним органом державної влади і загальним органом управління обороною» (ст. 100). Голова Державного Комітету Оборони «командує і керує» збройними силами, до його відання віднесена оборона в цілому. Державний Комітет Оборони у своїй діяльності відповідальний перед Верховними Народними Зборами.

Кабінет Міністрів визначений як «адміністративний виконавчий орган вищого органу державної влади і загальний державний управлінський орган» (ст. 117). Строк повноважень Кабінету Міністрів дорівнює строку повноважень Верховних Народних Зборів.

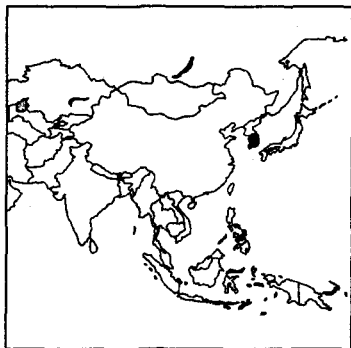
До складу Кабінету Міністрів входять Прем'єр, його заступники, голови комітетів, міністри та інші члени. Кабінет Міністрів уповноважений, зокрема, вживати заходів для виконання політики держави, розробляти і реалізувати державний план розвитку народного господарства, вести роботу у

різних галузях народного господарства, перевіряти і контролювати порядок державного управління, вживати заходів для удосконалення функціонування апарату державного управління. Кабінет Міністрів у своїй діяльності відповідальний перед Верховними Народними Зборами, а у період між їх сесіями — перед Президією Верховних Народних Зборів.

За Конституцією, правосуддя здійснюється Центральним Судом, провінційними, народними і спеціальними судами. Судді і народні засідателі Центрального Суду обираються Президією Верховних Народних Зборів, а його голова — самими Верховними Народними Зборами. Центральний Суд у своїй діяльності несе відповідальність перед Верховними Народними Зборами, а у період між їх сесіями — перед Президією Верховних Народних Зборів. Судді і народні засідателі провінційних і народних судів обираються відповідними народними зборами.

Існує також централізований інститут прокуратури. Центральна прокуратура відповідальна у своїй діяльності перед Верховними Народними Зборами і перед Президією Верховних Народних Зборів.

Місцевими органами влади є провінційні (міст центрального підпорядкування), міські (районні), повітові народні збори, які обираються на чотири роки. Місцевими органами влади у період між сесіями відповідних зборів є народні комітети. Водночас вони є «адміністративними виконавчими органами відповідної місцевої влади» (ст. 139). Місцеві народні комітети у своїй діяльності відповідальні перед відповідними народними зборами і підпорядковані народним комітетам вищого рівня і Кабінетові Міністрів.

КОРЕЯ

(Республіка Корея)

Країна, розташована у Східній Азії на південній частині Корейського півострова. Межує з Корейською

Народно-Демократичною Республікою.

Територія — 99 тис. кв. км.

Населення — 46,8 млн. чол.

Республіка Корея була проголошена 15 серпня 1948 р. після фактичного унеможливлення утворення єдиної корейської держави через протистояння СРСР і США. У тому ж 1948 р. була прийнята Конституція нової держави. Протягом наступних чотирьох десятиліть політична історія Республіки Корея характеризувалась бурхливими подіями: відбувалися військові перевороти, встановлювалися авторитарні режими і поновлювалася демократія, змінювалася форма державного правління, вісім разів вносилися зміни до Конституції, які нерідко, по суті, ревізували її зміст. 29 жовтня 1987 р. за результатами референдуму була прийнята нова редакція Конституції, яка є чинною сьогодні.

Форма державного правління, визначена за змістом Конституції, — змішана республіканська із значними повноваженнями глави держави у сфері виконавчої влади.

Згідно зі ст. 40 Конституції, «законодавча влада належить Національним Зборам». Останні є однопалатним парламентом, члени якого обираються шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. У Конституції не визначена чисельність складу Національних Зборів, однак зазначено, що депутатів парламенту має бути не менше 200. На сьогодні їх 299. Визначено також характер виборчої системи для виборів депутатів: вона є пропорційною.

Повноваження Національних Зборів є досить типовими для парламентів. Це, насамперед, законотворчість, прийняття державного бюджету і здійснення контролю за урядом. Однак контрольні повноваження є досить обмеженими. Зокрема, Національні Збори можуть рекомендувати Президенту усунути з посади главу або інших членів уряду. Рішення щодо такої реко-

мендації ініціюється не менше, ніж третиною складу Національних Зборів і приймається абсолютною більшістю голосів членів парламенту. Однак таке рішення не зобов'язує Президента чинити відповідні дії.

У Конституції передбачено процедуру усунення з поста Президента і з посад главу та інших членів уряду, суддів Конституційного Суду, суддів загальних судів та ряду інших посадових осіб. Ця процедура має суто парламентський характер. Вона застосовується за умов, якщо відповідна особа під час здійснення своїх повноважень порушила Конституцію або законодавство. Відповідна ініціатива вноситься до Національних Зборів від імені третини їх складу (відносно Президента — від імені половини), а рішення про усунення приймається абсолютною більшістю голосів членів парламенту (у випадку з Президентом — кваліфікованою більшістю у дві третини).

Главою держави є Президент. Водночас, згідно зі ст. 66 Конституції, «виконавча влада належить Екзек'ютиві, яку очолює Президент». Поняття Екзек'ютиви включає Президента, уряд (Державну Раду), міністерства і Службу державного аудиту та інспекцій. Президент обирається шляхом прямих і загальних виборів строком на п'ять років і без права переобрання повторно.

У Конституції визначено широкі владні повноваження Президента. Він може виносити на референдум питання «доленосного значення», укладати і ратифікувати міжнародні договори, проголошувати війну і укладати мир; приймати декрети на основі делегованих парламентом повноважень; за певних, «надзвичайних» умов і з наступним парламентським схваленням видавати акти, що мають силу закону тощо. Усі акти і рішення Президента потребують контрасигнування з боку глави уряду та міністра, що відповідає за їх виконання.

Спеціальний статус має Державна Рада, яка виконує не тільки урядові функції. До її складу входять Президент, Прем'єр-міністр та інші члени у кількості не менше п'ятнадцяти і не більше тридцяти. Головою Державної Ради є Президент, а його заступником визначено Прем'єр-міністра. Прем'єр-міністра призначає Президент за згодою Національних Зборів. Відповідно до ст. 86 Конституції, «Прем'єр-міністр допомагає Президенту і керує міністерствами під началом Президента».

Інших членів Державної Ради призначає Президент за рекомендацією Прем'єр-міністра. Вони покликані «допомагати Президенту у веденні державних справ і брати участь в обговоренні таких справ» (ст. 87 Конституції). Президент призначає також за рекомендацією Прем'єр-міністра і зі складу членів Державної Ради керівників міністерств.

Серед питань, які уповноважена обговорювати Державна Рада, слід на-самперед виділити планування загальної політики у сфері виконавчої влади, розмежування компетенції різних міністерств, формулювання і координацію найважливіших напрямів роботи кожного міністерства, аналіз і оцінку стану управління державними справами, а також планування у фінансово-бюджетній сфері. Більшість інших питань, що має обговорювати Державна Рада, пов'язані з реалізацією конкретних конституційних повноважень Президента. З цією ж метою передбачене утворення ряду консультативних органів при Президенті: Ради старійшин, Ради національної безпеки, Ради з питань демократичного і мирного об'єднання Кореї і Національної економічної ради. Особливою заслугою є такий орган, як Служба державного аудиту та інспекцій. Голову служби призначає Президент за рекомендацією її голови. Головним завданням служби є контроль та інспектування у сфері державної фінансової діяльності.

Систему загальних судів очолює Верховний Суд, до складу якого входять голова і тринадцять суддів. Голову Верховного Суду призначає Президент за згодою Національних Зборів строком на шість років без права повторного призначення. Суддів Верховного Суду призначає також Президент за рекомендацією голови і за згодою парламенту на той же строк, але з правом повторного призначення. Судді інших судів загальної юрисдикції призначаються головою Верховного Суду за згодою усіх суддів цього суду строком на десять років з можливим повторним призначенням на посади.

Органом конституційного контролю є Конституційний Суд, до складу якого входять дев'ять суддів, призначених строком на шість років з правом нових призначень на відповідну посаду. Суддів Конституційного Суду призначає Президент, причому трьох із числа обраних Національними Зборами, і трьох з тих, кого визначив голова Верховного Суду. Голову Конституційного Суду призначає Президент зі складу самого суду і за згодою Національних Зборів.

За формою державного устрою Республіка Корея є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на провінції і комуні. Особливі великі міста мають статус провінцій. На місцевому рівні шляхом виборів формуються представницькі органи — ради. Водночас на рівні провінцій і комун Президент призначає губернаторів і мерів, які головують у радах і є представниками державної влади в адміністративно-територіальних одиницях.

КУБА

(Республіка Куба)

Країна, розташована в Центральній Америці на одноіменному острові групи Великих Антилських островів у Карибському морі.

Територія — 110,9 тис. кв. км.

Населення — 11,4 млн. чол.

Як незалежна держава Куба існує з 1902 р. після набуття самостійності за наслідками іспано-американської війни. Проте певний час Куба знаходилася у прямій залежності від США, які у 1906–1909 рр. навіть здійснили військове вторгнення в країну і окупували її. Подальша політична історія Куби була характерною досить частою зміною режимів. При цьому було прийнято і скасовано кілька конституцій. У 1934 р. в країні був встановлений воєнно-диктаторський режим Ф. Батісти, який проіснував десять років. Саме у цей період, в 1940 р., була введена демократична за змістом нова конституція, яка, однак, досить швидко втратила реальне значення. У 1952 р. диктатура Ф. Батісти була поновлена і, по суті, закріплена так званим конституційним статутом, який скасував навіть формально конституцію 1940 р.

На самому початку 1959 р. диктаторський режим було повалено, і в країні почалися радикальні державно-правові перетворення. Зокрема, майже відразу був прийнятий основний закон, який багато в чому відтворював текст конституції 1940 р. Водночас функції законодавчого органу поклалися на уряд на чолі з прем'єр-міністром. У наступні роки уряд, приймаючи декрети, фактично доповнював основний закон, у тому числі і з питань організації державного механізму. Здійснення таких доповнень відбувалося під гаслом «революція творить право».

У 1965 р. у складі центрального комітету комуністичної партії Куби була сформована конституційна комісія, яка зайнялася попередньою роботою з розробки проекту нової конституції. Однак сам проект був оприлюднений лише 1975 р., після чого розпочалося його, так зване, всенародне обговорення. Того ж року його було розглянуто на з'їзді комуністичної партії Куби. 15 лютого 1976 р. відбувся конституційний референдум, а 24 лютого була оприлюднена Конституція Республіки Куба, яка і сьогодні є чинною.

У ст. 1 Конституції Куба визначена як «соціалістична держава робітників, селян та інших, хто зайнятий фізичною і розумовою працею». У ст. 5 комуністична партія Куби визнана «вищою керівною силою суспільства і держави». Принципом організації і діяльності державного механізму проголошений демократичний централізм.

За Конституцією, верховним органом державної влади є Національна Асамблея Народної Влади. Вона, до того ж, визначена як єдиний орган, наділений установчою і законодавчою владою. Національна Асамблея формується шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права — відповідно 16 і 18 років. Депутати Національної Асамблеї можуть бути відкликані своїми виборцями.

Національна Асамблея Народної Влади обирає зі свого складу Державну Раду, чисельність якої визначено у 31 особу. Голова Державної Ради є главою держави і главою уряду. Державна Рада є органом Національної Асамблеї Народної Влади, який, згідно зі ст. 87 Конституції, «здійснює верховне представництво Кубинської держави всередині і поза межами країни».

Серед повноважень Державної Ради можна виділити право видавати декрети-закони у період між сесіями Національної Асамблеї, право у такий же період змінювати за поданням свого голови членів уряду, а також право надавати інструкції загального характеру суддям і генеральній прокуратурі. Державна Рада несе відповідальність перед Національною Асамблеєю і звітує перед нею у своїй діяльності.

Свої повноваження має голова Державної Ради, який є водночас главою уряду. Він, зокрема, представляє державу і уряд та керує їх загальною політикою, організовує діяльність Державної Ради і уряду і керує нею, контролює діяльність міністерств та відомств, приймає відставку членів уряду, здійснює верховне головнокомандування збройними силами.

Уряд — Рада Міністрів — визначений у Конституції як «вищий виконавчий і адміністративний орган» (ст. 93). Глава уряду та його заступники утворюють Виконавчий комітет Ради Міністрів. Члени Виконавчого комітету контролюють і координують роботу міністерств і відомств. За невідкладністю справи Виконавчий комітет може вирішувати питання, віднесені до компетенції самого уряду.

Вищим судом є Народний Верховний Суд, склад якого формується Національною Асамблеєю Народної Влади. Місцеві суди утворюються місцевими асамблеями. Система судів відповідає адміністративно-територіальному поділу. Суди підконтрольні Національній Асамблеї і Державній Раді. Вони звітують про свою діяльність перед асамблеєю, що їх обрала. Національна Асамблея обирає генерального прокурора, який забезпечує виконання вимог «соціалістичної законності».

З метою урядування державна територія поділена на провінції і муніципії. Органами державної влади на місцях є асамблеї народної влади, які обираються населенням адміністративно-територіальних одиниць строком на 2,5 роки. Провінціальні і муніципальні асамблеї обирають зі свого складу членів виконавчих комітетів. Виконавчий комітет періодично звітує про свою діяльність перед відповідною асамблеєю і перед вищим виконавчим комітетом.

ЛАТВІЯ

(Латвійська Республіка)
Країна, розташована у
Північно-Східній Європі (Прибалтиці).
Межує з Естонією, Росією,
Білоруссю і Литвою.
Територія — 64,1 тис. кв. км.
Населення — 2,8 млн. чол.

Латвійська держава утворилася за наслідками Першої світової війни і краху Російської імперії. У 1919 р. було проголошено «соціалістичну радянську республіку» і прийнято відповідну конституцію. Проте радянська влада в Латвії проіснувала недовго. Зміни, що відбулися, знайшли відбиток у Конституції, ухваленій обраними установчими зборами 15 лютого 1922 р. Ця конституція являла собою приклад так званих нових конституцій (тобто прийнятих у період між двома світовими війнами).

Подальші внутрішні події призвели до того, що 1934 р. у країні було розпущено парламент і встановлено авторитарний режим. При цьому конституція формально не була скасована. Цей режим проіснував аж до липня 1940 р., коли Латвія була анексована Радянським Союзом. У тому ж році було введено другу радянську конституцію Латвії, яка 1978 р. була замінена новою. Остання радянська конституція — типовий акт, що декларував соціалістичну загальнонародну державу.

Новий етап розвитку латвійської державності настав на початку 90-х років у зв'язку з розпадом СРСР. З метою наголосити на незаконності анексії і вказати на факт правонаступництва держави, було поновлено дію Конституції 1922 р., до якої з часом, 1993 р., 1994 р. і 1998 р., були внесені поправки. Однак ці поправки не стосувалися питань організації державного механізму.

За формою державного правління Латвія є парламентарною республікою, хоч сама Конституція містить більш абстрактне формулювання: «Латвія — незалежна демократична республіка» (ст. 1). Органом законодавчої влади є Сейм, який складається із 100 народних представників. Вибори до Сейму є загальними і прямими і відбуваються із застосуванням пропорційної систе-

ми. Строк повноважень Сейму — три роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права встановлено відповідно у 18 і 21 рік.

Законопроекти можуть вносити до Сейму Президент, Кабінет Міністрів, комісії Сейму, групи депутатів, що налічують не менше, ніж п'ять осіб, а також у випадках і порядку, визначених Конституцією, — одна десята частина виборців. Усі міжнародні договори, які регулюють питання, що вирішуються законодавчим шляхом, обов'язково мають бути ратифіковані Сеймом. Президент має право вмотивованим зверненням на ім'я голови Сейму вимагати повторного розгляду закону. Якщо Сейм закону не змінить, Президент удруге заперечувати не може.

Конституція передбачає, разом з тим, особливості процесу законотворчості. Зокрема, Президент має право відкласти опублікування закону на два місяці. Він зобов'язаний це зробити, якщо цього вимагає третина членів Сейму. «Затриманий» таким чином закон має бути винесений на референдум (народне голосування), якщо цього вимагатиме не менше, ніж одна десята частина виборців. Така процедура в теорії конституційного права називається народне вето. Серед інших сфер діяльності Сейму слід виділити прийняття державного бюджету, проект якого готує і подає Кабінет Міністрів. Важливим напрямом є парламентський контроль за діяльністю уряду. Сейм має право звертатися до членів уряду із запитом і запитаннями, на які ті зобов'язані давати відповідь особисто або через уповноважену на це особу.

Главою держави є Президент, який обирається Сеймом на три роки. Президентом не може бути обрана особа, яка не досягла 40-річного віку. Одна й та сама особа не може бути Президентом більше шести років підряд. За пропозицією не менше, ніж половини членів Сейму, парламент більшістю не менше, ніж у дві третини голосів може постановити про усунення Президента. Передбачена й інша відповідна можливість. Так, Президент має право запропонувати розпуск Сейму. Ця пропозиція повинна бути винесена на референдум. Якщо ж за результатами референдуму вона буде відхилена, то Президент вважається усуненим з поста.

Повноваження Президента в цілому можна вважати типовими для відповідної форми державного правління. Президент за свою діяльність не несе політичної відповідальності. Усі його акти мають бути контрасигновані главою уряду і відповідним міністром. Президент може бути притягнений до

кримінальної відповідальності, якщо Сейм дасть на це згоду більшістю у не менше, ніж двох третин голосів.

Виконавчу владу здійснює уряд — Кабінет Міністрів. У Конституції практично нічого не говориться про його компетенцію, хоча на практиці саме Кабінет Міністрів є центром відповідної діяльності. Кабінет Міністрів складається з Міністра-президента (глави уряду) і призначених ним міністрів. Кабінет Міністрів формується особою, призначеною для цього Президентом. Для виконання своїх обов'язків Міністрові-президенту та міністрам необхідна довіра Сейму, для чого, зокрема, застосовується процедура надання інвеститури уряду. Конституція передбачає колективну та індивідуальну політичну відповідальність Кабінету Міністрів перед Сеймом. Якщо ж Сейм висловлює недовіру Міністру-президенту, то у відставку іде весь Кабінет Міністрів.

Усі суди затверджуються Сеймом. Судді можуть бути усунені з посади виключно на підставі судового рішення. Закон встановлює граничний вік, по досягненню якого судді залишають посади. Конституція передбачає існування судів присяжних. Конституційний Суд у складі семи суддів також формується Сеймом. Строк повноважень суддів Конституційного Суду — десять років.

За формою державного устрою Латвія є унітарною державою. З метою урядування територія держави в адміністративному плані поділена на області, міста, містечки і сільські округи. На всіх рівнях адміністративно-територіального поділу формуються органи самоврядування — ради. Вони обираються населенням строком на три роки. Рада обирає голову, який є, водночас, головою виконавчого органу самоврядування (місцевого уряду).

ЛИТВА

(Литовська Республіка)

Країна, розташована у Північно-Східній Європі на узбережжі Балтійського моря. Межує з Латвією, Білоруссю, Польщею і Росією (Калінінградська область).

Територія — 65,2 тис. кв. км.

Населення — 4 млн. чол.

Сучасна литовська державність має за витoki події, пов'язані з Першою світовою війною та її наслідками. Після краху Російської імперії під впливом, насамперед, зовнішніх факторів у Литві 1918 р. було проголошено «радянську соціалістичну республіку». Однак ця форма владарювання проіснувала недовго, і 1919 р. країна набула реальної незалежності. В 1922 р. була прийнята перша конституція Литви, яка діяла до 1926 р., коли в країні відбувся державний переворот. Після розпуску парламенту і встановлення авторитарного режиму в 1928 р. була введена нова конституція, що втратила чинність після анексії Литви Радянським Союзом у серпні 1940 р.

Того ж року прийнято першу радянську конституцію Литви, що була замінена новою, введеною 1978 р., яка являла собою типовий акт декларування «розвинутого соціалістичного суспільства».

Новий етап розвитку сучасної литовської державності настав на початку 90-х років у зв'язку з розпадом СРСР. У лютому 1991 р. у країні був проведений референдум з питання про державну незалежність, у результаті якого прийнято Конституційний закон «Про Литовську державу». Перед цим до конституції було внесено зміни, і вона стала називатися тимчасовий основний закон Литовської Республіки.

Кінцевим результатом відповідних процесів стало прийняття нової Конституції Литви за результатами референдуму, що відбувся 25 жовтня 1992 р. Згідно з цією Конституцією, складовою частиною Конституції Литовської Республіки є Конституційний закон «Про Литовську державу» від 11 лютого 1991 р. і Конституційний акт «Про неприєднання Литовської Республіки до пострадянських східних союзів» від 8 червня 1992 р.

За Конституцією, Литва є «незалежною демократичною республікою» (ст. 1). Реальною формою державного правління є змішана республіканська форма.

Органом законодавчої влади є однопалатний парламент — Сейм. Сейм складається з 141 депутата, які обираються строком на чотири роки шляхом загальних і прямих виборів. Сейм вважається обраним, якщо до його складу обрано не менш, як три п'ятих членів. Вибори проводяться за змішаною системою. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 18 та 25 років. Обраний депутат набуває усіх прав представника народу лише після складання ним у Сеймі присяги на вірність державі. Нескладення присяги або складення її умовно означає втрату депутатського мандата.

У Конституції передбачено можливості саморозпуску і розпуску Сейму та проведення дострокових виборів. По-перше, таке рішення може бути прийняте самим Сеймом більшістю не менше, ніж у три п'ятих голосів усіх депутатів. По-друге, Сейм може бути розпущений Президентом, якщо парламент протягом тридцяти днів після її подання не прийме рішення про нову програму уряду, або після першого подання програми уряду протягом шістдесяти днів двічі підряд не схвалить її. Нарешті, по-третє, Президент може розпустити Сейм за пропозицією уряду, якщо Сеймом висловлюється недовіра уряду.

Компетенцію Сейму слід визнати досить типовою для органу законодавчої влади. Насамперед він займається законотворчістю. Право законодавчої ініціативи належить членам Сейму, Президенту і уряду. До того ж таким правом наділені громадяни Литви: у порядку так званої народної законодавчої ініціативи до Сейму може бути внесений законопроект від імені 50 тис. громадян, які мають виборче право, і парламент зобов'язаний його розглянути. Президент має право повернути прийнятий закон на повторний розгляд.

До основних повноважень Сейму віднесені і затвердження державного бюджету та здійснення контролю за його виконанням, а також здійснення контролю за діяльністю уряду.

Главою держави є Президент. Президентом може бути обраний громадянин Литви за походженням, який протягом останніх трьох років живе у Литві, якщо йому до дня виборів виповнилося не менше сорока років. Пре-

зидент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна й та сама особа може обиратися Президентом не більше двох разів підряд.

Особа Президента недоторкана: доти, доки він виконує свої обов'язки, він не може бути заарештований, притягнений до кримінальної або адміністративної відповідальності. Президент може бути достроково усунутий від обов'язків лише у випадку грубого порушення ним Конституції або присяги, а також у випадку виявлення факту вчинення злочину. Питання про усунення Президента від обов'язків вирішується Сеймом у порядку імпичменту.

Серед повноважень Президента, визначених у Конституції, слід виділити такі: вирішення важливих питань внутрішньої політики і разом з урядом здійснення зовнішньої політики; у встановленому порядку призначення та звільнення передбачених законами державних посадових осіб; у встановленому законом порядку і певних випадках — оголошення надзвичайного стану з наступним затвердженням відповідного рішення Сеймом; виступ у Сеймі з річними доповідями про становище у державі, внутрішню і зовнішню політику. Значна кількість повноважень Президента пов'язана з формуванням і діяльністю уряду. Частина актів і рішень Президента потребують контрасигнування.

Уряд складають Прем'єр-міністр і міністри. Прем'єр-міністра зі схвалення Сейму призначає і звільняє Президент. Міністрів за поданням Прем'єр-міністра призначає Президент. Прем'єр-міністр протягом п'ятнадцяти днів з моменту його призначення пропонує Сейму утворений ним та затверджений Президентом уряд і подає на розгляд програму уряду. Повноваження на здійснення своєї діяльності новий уряд одержує в разі схвалення його програми більшістю голосів депутатів, які беруть участь у засіданні Сейму. Приступаючи до виконання своїх обов'язків, члени уряду складають у Сеймі присягу.

Уряд несе колективну відповідальність перед Сеймом за свою загальну діяльність. Міністри несуть відповідальність перед Сеймом, Президентом та безпосередньо підзвітні Прем'єр-міністрові. На вимогу Сейму уряд або окремі міністри повинні відвідувати перед Сеймом за свою діяльність. У ряді випадків уряду належить подати у відставку, зокрема якщо Сейм двічі підряд не схвалить програму новоутвореного уряду, а також якщо Сейм більшістю голосів від свого складу висловлює недовіру уряду або Прем'єр-міністру.

Загальними судами в Литві є Верховний Суд, Апеляційний Суд, окружні та апілінкові суди. Судді Верховного Суду, а з їх числа — голова, призначаються та звільняються Сеймом. Судді Апеляційного Суду, а з їх числа — голова, призначаються Президентом зі схвалення Сеймом. Призначення суддів інших судів здійснюється Президентом. Пропозиції щодо призначення, підвищення або звільнення з посад суддів подаються Президенту спеціальною самоврядною інституцією суддів.

Конституційний Суд складається з 9 суддів, призначуваних строком на дев'ять років і лише на один строк повноважень. Склад Конституційного Суду кожні три роки поновлюється на третину. По три судді Конституційного Суду призначаються Сеймом з числа кандидатів, запропонованих відповідно Президентом, головою Сейму та головою Верховного Суду. Голова Конституційного Суду з числа суддів цього суду призначається Сеймом за поданням Президента.

За формою державного устрою Литва є унітарною державою, територія якої поділена на округи. Населення в округах строком на два роки обирає ради самоврядування. Рада формує виконком і обирає мера. Аналогічною є організація самоврядування в містах, а також містечках, селищах і селах. В останніх виконавчим органом місцевого самоврядування є тільки обраний відповідною радою мер. Нагляд за додержанням органами місцевого самоврядування Конституції і законів, за виконанням рішень уряду здійснюється представниками, призначуваними урядом в округах.

ЛІХТЕНШТЕЙН

(Князівство Ліхтенштейн) — країна, що розташована в Центральній Європі. Межує з Австрією і Швейцарією.

Територія — 160 кв. км.

Населення — 30 тис. чол.

Ліхтенштейн як державне утворення існує з 1719 р. У 1806–1814 рр. входив до складу Рейнського союзу — конгломерату німецькомовних феодальних монархій, політично контрольованого Францією. У 1815–1866 рр. Ліхтенштейн був у складі ще одного міждержавного об'єднання, яке передувало утворенню єдиної Германської імперії — Германського союзу. Перша конституція Ліхтенштейну була прийнята у 1862 р. Вона декларувала державний суверенітет Ліхтенштейну і встановлювала державний лад, побудований на засадах обмеженої монархії. Чинна Конституція Ліхтенштейну від 5 жовтня 1921 р. була прийнята парламентом і підписана главою держави. У подальшому до неї кілька разів вносилися зміни і доповнення.

За Конституцією, прийнятою формою державного правління є парламентарна монархія, визначена як «конституційна спадкова монархія на демократичній і парламентській основі» (ст. 2).

Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент — Ландтаг. До його складу входять 25 депутатів, обраних шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Водночас, обирають відповідну кількість заступників депутатів. Вибори проводяться за пропорційною системою. Вік для активного і пасивного виборчого права однаковий і дорівнює 20 рокам. Існує можливість відкликання депутатів.

Засідання Ландтагу скликаються Князем. Проте передбачається їх скликання на вимогу не менше, ніж тисячі виборців або трьох общин. З іншого боку, півтори тисячі виборців або чотири общини можуть вимагати проведення референдуму щодо розпуску Ландтагу. Правом розпуску парламенту наділений і Князь. Він може також відкласти на три місяці початок засідань Ландтагу.

Правом законодавчої ініціативи у Ландтазі формально наділений Князь. Однак відповідні законопроекти за формою вносить Уряд. Ініціювати законопроекти можуть й окремі депутати, але подібні дії є нетиповими. Наразті, передбачена народна законодавча ініціатива: законопроекти можуть бути внесені у Ландтаг від імені тисячі виборців. Особливістю державного ладу Ліхтенштейну є наділення вищезазначеним правом у парламенті трьох общин, яке вони здійснюють у формі резолюцій їхніх зборів. У період між скликаннями Ландагу його окремі функції здійснює Державний комітет, до складу якого входить голова парламенту і чотири інших члени, обрані парламентом із власного складу.

За Конституцією, «управління усіма справами держави, за винятком шкільної справи, має здійснюватися Урядом, що є відповідальним перед Князем і перед Ландтагом» (ст. 78). Питаннями шкільної освіти опікується окремий державний орган — Державна шкільна рада. До складу Уряду входять його глава, два адміністративні радники (члени уряду) і два заступники останніх. Глава уряду призначається Князем за згодою і за поданням Ландтагу. Він водночас є керівником Державної шкільної ради. Інших членів уряду та їхніх заступників обирає Ландаг, після чого відповідні кандидатури затверджує на посадах Князь.

Усі члени уряду несуть індивідуальну політичну відповідальність перед Ландтагом. Окрім того, парламент може ініціювати у Вищому Державному Трибуналі розгляд питання щодо юридичної оцінки діяльності членів уряду. Якщо Ландтаг по закінченні строку повноважень глави уряду висловить йому довіру, це буде означати пропозицію Князеві про нове відповідне призначення. У Конституції також прямо закріплюється можливість обрання на новий строк інших членів уряду.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Конституція передбачає створення Суду адміністративної юрисдикції. Окрім того, існує Вищий Державний Трибунал, який є судом конституційної юрисдикції, так званим «дисциплінарним судом щодо членів уряду», а також уповноважений вирішувати деякі інші питання. Членів Вищого Державного Трибуналу (загалом п'ять) обирає Ландтаг. Голова Трибуналу має бути затверджений Князем.

З метою врядування територія Ліхтенштейну поділена на общини, на рівні яких організоване місцеве самоврядування.

ЛЮКСЕМБУРГ

(Велике Герцогство Люксембург)

Країна, розташована у Західній Європі.

Межує з Францією, Бельгією і ФРН.

Територія — 2,6 тис. кв. км.

Населення — 377 тис. чол.

Передісторія сучасної люксембурзької державності пов'язана з рішеннями Віденського конгресу 1815 р., коли були підведені підсумки суспільно-політичних потрясінь, що зачепили більшість країн Європи. За рішенням цього конгресу була проголошена й незалежність Люксембургу. Проте країна ще довгий час входила до досить аморфного державно-політичного утворення, відомого в історії як Германський союз.

Сучасна історія Люксембургу почалася після прийняття 17 жовтня 1868 р. першої і досі формально чинної Конституції. За цією Конституцією держава отримала нову офіційну назву, яка є актуальною і тепер — Велике Герцогство Люксембург. Найбільші зміни Конституції мали місце 1919, 1948 і 1989 рр., після чого державний лад країни набув сучасного вигляду.

За формою державного правління Люксембург є парламентарною монархією, що впливає зі змісту Конституції.

Органом законодавчої влади є однопалатний парламент — Палата Депутатів — у складі 60 членів. Депутатів обирають строком на п'ять років за результатами загальних і прямих виборів із застосуванням пропорційної системи. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 18 і 25 років. Мандат депутата є несумісним з посадою в уряді і Державній раді. Новообрані депутати складають спеціальну присягу. Головною функцією Палати Депутатів є законотворчість. Особливістю внутрішньої структури люксембурзького парламенту у зв'язку із законодавчим процесом є те, що тут, як і у парламентах Бельгії та Нідерландів, передбачене утворення так званих секцій. Право брати участь у засіданні кожної секції (усього їх три) теоретично має кожний депутат, хоча практично це не-

реально через відсутність можливості бути присутнім водночас на засіданнях різних секцій. У секціях відбувається, по суті, дозаконодавчий розгляд внесених до парламенту законопроектів: тільки після того, як відповідна секція оформлює висновок щодо законопроекту, останній розглядається Палатою Депутатів за звичайною процедурою.

Суттєву роль у законодавчому процесі відіграє Державна рада. До складу цього органу входить 21 особа, призначена довічно главою держави. Державна рада є органом адміністративної юрисдикції. Водночас до її компетенції входить здійснення юридичної експертизи законопроектів, запропонованих від імені Великого Герцога. До того ж Державна рада може активно впливати на остаточні результати законодавчого процесу. Згідно зі ст. 59 Конституції, «усі законопроекти мають бути повторно проголосовані, якщо Палата у відкритому засіданні за згодою з Державною радою не вирішить інакше». Між двома відповідними голосуваннями повинно пройти не менше трьох місяців. У даному випадку Державна рада виконує роль своєрідної другої палати парламенту.

Главою держави є Великий Герцог. І хоча в ст. 33 Конституції записано, що він «один здійснює виконавчу владу», це положення можна сприймати як формальну данину історико-правовій традиції, як конституційну фікцію, яка є досить характерною для змісту так званих старих (тобто прийнятих у XVIII–XIX ст.) основних законів європейських держав з парламентарно-монархічною формою правління. Статус Великого Герцога є досить звичайним для глав держав у відповідних країнах. Про це засвідчує хоча б те, що всі його акти повинні бути контрасигновані, без чого вони не мають сили.

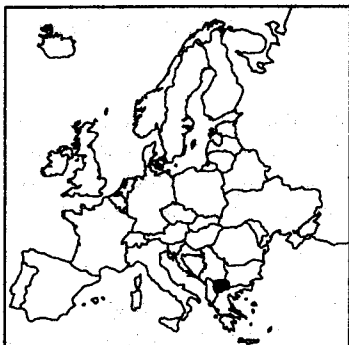
Реальним органом виконавчої влади є Уряд, який, по суті, реалізує внутрішню і зовнішню політику держави. До складу Уряду, за Конституцією, має входити не менше трьох членів. Глава уряду має титул Державного міністра. Інші члени уряду зазвичай здійснюють керівництво кількома міністерствами кожний. Уряд несе політичну відповідальність перед Палатою Депутатів, яка може висловити йому недовіру і тим спричинити відставку. Своєрідною протипагою цьому слугує право глави держави розпустити парламент. У цьому випадку він завжди діє за порадою глави уряду, який і контрасигнує відповідне рішення.

У Конституції передбачено спеціальну процедуру притягнення членів уряду до кримінальної відповідальності за вчинені злочини. У цьому випадку переслідування ініціюється парламентом. Характерно, що глава держави мо-

же помилувати засудженого у такий спосіб члена уряду тільки за клопотанням самого парламенту.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд правосуддя. До системи загальних судів також входять окружні і мирові суди. Усіх суддів безстроково призначає Великий Герцог. Вони можуть бути достроково усунуті з посади тільки у тому випадку, коли відносно них набув законної сили обвинувальний вирок суду.

За формою державного устрою Люксембург є унітарною державою. З метою урядування територія поділена на округи. У кожному з трьох округів функціонує призначений урядом представник. Місцеве самоврядування організоване на рівні нижчої ланки адміністративно-територіального поділу — комуни. Населення кожної комуни строком на шість років обирає представницький орган — раду. Виконавчими органами місцевого самоврядування є правління і мери (бургомістри). Водночас вони є місцевими органами державної влади. Члени правлінь, як правило, призначаються главою держави за рекомендацією рад із їх складу. Великий Герцог також призначає мерів. Він не наділений повноваженнями розпускати представницькі органи місцевого самоврядування.

МАКЕДОНИЈА

(Республіка Македонія)

Країна, розташована у Південно-Східній Європі на Балканському півострові.

Межує з Югославією, Болгарією, Грецією і Албанією.

Територія — 25,7 тис. кв. км.

Населення — 2,2 млн. чол.

Сучасна македонська державність виникла у результаті розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (про події, які передували цьому, див. докладніше в нарисі «Югославія»). 17 листопада 1991 р. парламентом було прийнято першу Конституцію Республіки Македонія.

За змістом Конституції в Македонії прийнято змішану республіканську форму державного правління.

Згідно зі ст. 61 Конституції, парламент — Збори Республіки Македонія — є «представницьким органом, на який покладається законодавча влада Республіки». До складу Зборів входить від 120 до 140 представників, котрі обираються шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Мандат представників підтверджується Зборами. Збори саморозпускаються, якщо більше, ніж половина загальної кількості представників проголосує за відповідне рішення.

Основною функцією Зборів є законотворчість. Право законодавчої ініціативи належить кожному представникові, уряду та групі виборців у кількості не менше, ніж десять тисяч осіб (народна законодавча ініціатива). Глава держави може повернути прийнятий Зборами закон на повторний розгляд. Якщо закон повторно прийнято більшістю голосів від загальної кількості представників (абсолютною більшістю), глава держави зобов'язаний промультувати його.

Серед інших функцій Зборів слід виділити прийняття державного бюджету, а також здійснення контролю за урядом. Головною формою такого контролю є інтерпеляція. До функцій і повноважень Зборів також віднесені тлу-

мачення законів, встановлення податків і зборів, ратифікація міжнародних договорів, вирішення питань війни і миру, оголошення референдуму, обрання, призначення та звільнення державних посадових осіб, визначених Конституцією та законами, та деякі інші.

Особливістю організації Зборів є утворення ними зі власного складу ради з міжетнічних відносин. Як записано в ст. 78 Конституції, до ради, окрім голови самих Зборів, входять «по два представники, кожен з яких репрезентує македонців, албанців, турків, волохів та румунів, а також по два представники інших національностей, що проживають у Македонії». Рада розглядає питання міжетнічних відносин, оцінює відповідну ситуацію та вносить пропозиції з цих питань. Збори зобов'язані взяти до уваги пропозиції ради та приймати рішення з їх урахуванням.

Главою держави є Президент, який обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна й та сама особа може бути обрана не більше, ніж двічі. Віковий ценз для кандидатів у Президенти визначений у 40 років. До того ж встановлено ценз осілості: особа не може бути обрана Президентом, якщо до дня виборів вона не проживала в Македонії десять з останніх п'ятнадцяти років.

При реалізації своєї компетенції Президент несе відповідальність у разі порушення Конституції. Притягнення Президента до відповідальності ініціюють Збори, якщо за це проголосувало дві третини від загальної кількості представників. Питання про відповідальність Президента вирішує Конституційний Суд також двома третинами голосів від загальної кількості його суддів. Якщо Конституційний Суд визнає Президента винним у порушенні Конституції, він припиняє чинність його мандата, тобто усуває главу держави з поста.

Повноваження Президента є досить обмеженими, хоча в Конституції і не передбачене контрасигнування його актів урядом. Президент бере участь у формуванні уряду і Конституційного Суду, пропонуючи відповідні кандидатури. Він призначає та звільняє інших посадових осіб, що визначаються Конституцією та законами. Щонайменше раз на рік Президент виступає перед Зборами з питань, що належать до його компетенції. Збори можуть вимагати від нього висловити думку щодо таких питань. Президент є головою Ради безпеки, яка розглядає питання безпеки і оборони та вносить до Зборів і уряду відповідні пропозиції.

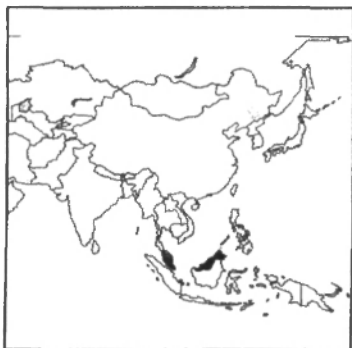
Виконавчу владу здійснює Уряд, очолюваний Прем'єр-міністром. У Конституції визначено принцип несумісності посади в Уряді і мандата представника. Процедура формування Уряду починається з того, що Президент пропонує кандидата на посаду Прем'єр-міністра і доручає йому визначити кандидатури інших членів уряду. При цьому запропонований главою держави кандидат на посаду Прем'єр-міністра має репрезентувати політичну партію або партії, які мають більшість місць у Зборах. Цей кандидат подає до Зборів урядову програму та пропонує склад Уряду, які мають бути затверджені шляхом голосування і більшістю голосів від загальної кількості представників.

Уряд та кожен із його членів є підзвітними і несуть політичну відповідальність перед Зборами. Останні можуть висловлювати уряду недовіру. Уряду надано право порушити перед Зборами питання про довіру. Строк повноважень Уряду припиняється, якщо Збори розпущено.

За Конституцією, «здійснювати судову владу уповноважені суди» (ст. 98). Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Суддів Верховного Суду та інших загальних судів обирають Збори за поданням спеціального органу — Судової ради, до якої входять провідні представники юридичної професії. Судді загальних судів обираються без обмеження строку їх повноважень.

Органом конституційного контролю є Конституційний Суд, до складу якого входить дев'ять суддів, обраних Зборами. Строк перебування суддів Конституційного Суду на посаді — дев'ять років і без права на переобрання. Голову Конституційного Суду зі свого складу обирає сам суд строком на три роки також без права на переобрання.

За формою державного устрою Македонія є унітарною державою. З метою урядування територія держави поділена на муніципалітети. Населення кожного муніципалітету строком на чотири роки обирає представницький орган — асамблею (раду). Формуються й інші місцеві органи. У наш час система місцевого урядування в країні перебуває у процесі реформування.

МАЛАЙЗІЯ

*Країна, розташована
на Малаккському півострові.
Межує з Індонезією, Брунеєм
і Таїландом.*

Територія — 329,7 тис. кв. км.

Населення — 21,5 млн. чол.

Сучасній малайзійській державності передувала створена в 1948 р. колоніальна Малайська Федерація, що знаходилася у повній залежності від метрополії — Великобританії. 1957 р. Малайська Федерація (Малайя) набула статусу незалежної держави. 1963 р. після об'єднання цієї федерації з Сингапуром, а також з Сараваком і Сабахом (тоді Північне Борнео) була утворена нова, більш широка федерація — Малайзія. Днем Малайзії вважається 16 вересня 1963 р., якому передувало укладення спеціальної угоди між суб'єктами нової федерації і ухвалення її малайським парламентом. Проте вже 9 серпня 1965 р. у новоутвореній державі відбулися серйозні зміни, зумовлені рядом вагомих економічних і політичних причин: було укладено угоду між урядами Малайзії і Сингапуром. За цією угодою Сингапур проголошувався «незалежною і суверенною державою, що існує окремо від Малайзії». Засади організації державної влади в сучасній Малайзії визначаються Конституцією, що набула чинності ще 31 серпня 1957 р. і відтоді кілька разів була змінена.

За змістом Конституції, Малайзія є парламентарною монархією, хоча і з певними особливостями. Наявність таких особливостей зумовила те, що іноді прийняту тут форму правління визначають, як виборну монархію.

Феноменом у системі вищих органів федерації є Рада Правителів, до складу якого входять правителі так званих монархічних штатів і губернатори інших штатів. Залежно від характеру виконуваних функцій, Рада діє або у повному складі, або в складі лише правителів монархічних штатів.

У повному складі Рада Правителів приймає рекомендації щодо призначення ряду посадових осіб, застосування вето стосовно деяких категорій за-

конів та вирішення інших питань. Рада у повному складі може також обговорювати питання національної політики, проте це має відбуватися у присутності Прем'єр-міністра федерації і головних міністрів штатів. При цьому члени Ради Правителів можуть діяти лише за порадою відповідних міністрів.

У вузькому складі Рада Правителів збирається для обрання зі свого складу Верховного Правителя і його заступника. Для цього потрібно, щоб кандидатів на ці пости підтримало не менше, ніж п'ять членів Ради Правителів. У такий же спосіб Рада може достроково усунути Верховного Правителя.

Верховний Правитель виконує функції глави держави. Згідно зі ст. 32 Конституції, він є «найвищою за рангом особою в федерації і не несе відповідальності перед судом». Наступною за рангом особою визначено дружину Верховного Правителя. Верховним Правителем може бути обраний тільки один із спадкових монархів, який очолює відповідний штат. Строк його повноважень — п'ять років. Водночас встановлено черговість обрання Верховного Правителя з числа правителів монархічних штатів, зумовлену датою вступу їх на трон.

Заступником Верховного Правителя зазвичай обирають «наступного в черзі» правителя монархічного штату. Зайнявши пост Верховного Правителя, відповідна особа у своєму штаті залишається лише «вищим ісламським духовним керівником». Усі акти Верховного Правителя потребують контра-сигнування з боку уповноваженого урядом міністра.

За Конституцією, парламент Малайзії складають Палата Представників, Сенат і Верховний Правитель, що означає прийняття певних форм, притаманних британському конституціоналізму. Нижня палата — Палата Представників — формується шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. У Палаті Представників 180 місць. До складу верхньої палати — Сенату — входить 68 членів. По два сенатори від кожного з тринадцяти штатів обираються їх законодавчими зборами. 42 сенатори призначаються Верховним Правителем за порадою Прем'єр-міністра з числа осіб, котрі представляють національні меншини, мають видатні заслуги на державній службі або відомі своєю діяльністю у різних сферах. Строк повноважень Сенату — шість років. Однак кожні три роки його склад оновлюється на половину.

На відміну від Палати Представників, Сенат не може бути розпущений Верховним Правителем. Проте його компетенція значною мірою обмежена

і подібна до компетенції Палати Лордів британського парламенту: Сенат може «затримати» ухвалений Палатою Представників фінансовий законопроект на один місяць, а звичайний — на тринадцять місяців. Водночас він не може завадити після цього нижній палаті, повторно ухваливши відповідний акт, перетворити його в закон.

Вищим органом виконавчої влади є Федеральний Уряд, очолюваний Прем'єр-міністром. Прем'єр-міністра призначає Верховний Правитель. При цьому визначено вимогу про те, щоб глава уряду мав підтримку більшості голосів у Палаті Представників. Фактично Федеральний Уряд є головним центром владно-політичної діяльності в країні.

Вищим судом є Верховний Суд, десять суддів якого призначаються Верховним Правителем за порадою Прем'єр-міністра.

За формою державного устрою Малайзія є федерацією. До її складу на-самперед входять дев'ять так званих монархічних штатів із спадковими монархами, які мають різні титули (як правило, — султана). На чолі інших чотирьох штатів стоять призначувані строком на чотири роки губернатори. Відповідні призначення здійснюються Верховним Правителем після консультацій з головним міністром штату. До складу федерації входить також федеральний (столичний) округ.

У кожному штаті введено свою конституцію, що визначає систему органів штату і в цілому побудована на засадах, прийнятих у федеральній Конституції. У самій же федеральній Конституції визначено принципи розмежування компетенції між федерацією і штатами. Встановлено три сфери повноважень: сферу виключної компетенції органів федерації (сюди віднесені найважливіші за змістом і значенням владні повноваження), сферу конкуруючої компетенції (тут домінує федерація) і сферу виключної компетенції органів штатів. Остання є вузькою.

МАЛЬТА

(Республіка Мальта)

Країна, що розташована на групі островів (найбільший є одноіменним) у Середземному морі.

Територія — 316 кв. км.

Населення — 365 тис. чол.

Початком передісторії сучасної мальтійської державності можна вважати події першої половини XVI ст., коли на островах утвердився лицарський орден госпітальєрів, відомий у подальшому як Мальтійський орден. У кінці XVIII ст. Мальта була захоплена Наполеоном Бонапартом. Проте, починаючи з 1802 р., Мальтійський орден поновив свою присутність на Мальті. Водночас, остання набула статусу протекторату і стала політично залежною від Великобританії. Такий стан зберігався майже півтора сторіччя. У 1947 р. Мальта набула статусу «самоврядної колонії Великобританії», що насамперед означало утвердження тут військової присутності метрополії. Відповідний статус (з перервою на 1959–1962 рр.) зберігся за Мальтою до набуття нею політичної незалежності.

21 вересня 1964 р. була проголошена незалежність Мальти, яка водночас стала членом Співдружності (до 1946 р. — Британська співдружність націй). Того ж року була прийнята перша конституція Мальти, яка віднесена до так званих «конституцій вестмінстерського зразка». Подібні конституції були прийняті у період деколонізації, починаючи з 60-х років нашого сторіччя, майже в усіх колишніх британських колоніальних володіннях водночас із наданням їм політичної незалежності. Конституції вестмінстерського зразка були октройовані (даровані) британським монархом. З часом більшість із них було скасовано або кардинально переглянуто.

За конституцією Мальти 1964 р., главою держави проголошувався британський монарх, представником якого мав бути призначений, по суті, за результатами місцевих парламентських виборів генерал-губернатор. Тим самим була запроваджена парламентарно-монархічна форма державного правління, яка характеризувала державний лад так званих домініонів (див. нари-

си «Австралія», «Канада»). Засади цього державного ладу були запозичені із теорії і практики британського конституціоналізму.

Ідеї відповідної теорії і практики знайшли відбиток і у новій, чинній Конституції Мальти 1974 р. Ця Конституція визначила реальний незалежний статус країни: у статті I застережено недопущення існування на її території іноземних військових баз.

За Конституцією, прийнята форма державного правління об'єктивно є парламентарно-республіканською. Мальта визначена як «демократична республіка, яка ґрунтується на повазі до праці й до основних прав і свобод людини» (ст. 1).

Згідно зі ст. 51 Конституції, парламент складається з Президента і Палати Представників, що є даниною британській конституційній традиції. Реально органом законодавчої влади є Палата Представників, яка формується шляхом загальних і прямих виборів, котрі проводяться за пропорційною системою. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права є однаковий і становить 18 років. Чисельність Палати Представників Конституцією не визначена, проте застережено, що це має час від часу робити сама Палата. Строк повноважень Палати Представників — п'ять років. Її організація і форми діяльності є досить типовими для парламентів тих держав, де тією чи іншою мірою наслідувано британську конституційну модель. Типовими є й повноваження Палати Представників. До особливостей слід віднести те, що її голова (спікер) може бути обраний Палатою не з числа депутатів, після чого він стає членом Палати Представників.

За Конституцією, Палата Представників може бути достроково розпущена Президентом «за порадою» глави уряду. Практично це може бути зроблено у будь-який момент. Однак Президент уповноважений відмовитися розпустити Палату, якщо він вважає без цього реальним здійснення ефективного державного управління, і, на його думку, розпуск був би «не в інтересах Мальти» (ст. 76 Конституції).

Главою держави є Президент, якого обирає Палата Представників строком на п'ять років. Президент може бути усунений з поста достроково самою Палатою за умови його нездатності виконувати відповідні функції і повноваження, або у разі «поганої поведінки». Повноваження Президента мають здебільшого представницький характер, що є звичайним для країн з парламентарно-республіканською формою правління. Усі його акти і рішення потребують контрасигнації.

За Конституцією, виконавча влада формально належить Президентові. Але реальним її носієм є уряд — Кабінет. Останній «здійснює загальне керівництво і контроль у сфері державного управління і несе колективну відповідальність перед Палатою Представників» (ст. 79). Головою уряду є Прем'єр-міністр, якого призначає Президент зі складу Палати. У Конституції прямо застережено, що кандидатура на посаду глави уряду повинна мати підтримку парламентської більшості. За поданням Прем'єр-міністра Президент призначає також зі складу палати інших членів уряду.

Посада Прем'єр-міністра є ключовою у сфері управління державними справами. Характерно, що в Конституції передбачено можливість вотуму недовіри лише Прем'єр-міністрові. Проте вираження такої недовіри має наслідком відставку всього Кабінету. Якщо Палата Представників висловила недовіру главі уряду, і останній протягом трьох днів не пішов у відставку, а порадив Президенту розпустити Палату, глава держави може зробити це, залишивши відповідну особу тимчасово виконувати обов'язки Прем'єр-міністра. Прем'єр-міністр зобов'язаний інформувати Президента про дії Кабінету і надавати йому необхідну інформацію на його вимогу.

Одним з вищих судів є Конституційний Суд, до складу якого входять троє суддів, призначуваних Президентом «за порадою» Прем'єр-міністра. Посаду судді обіймають безстроково і до досягнення 65-річного віку. Водночас, Конституційний Суд вважається вищою апеляційною інстанцією (Апеляційним судом) у системі судів загальної юрисдикції.

МЕКСИКА

(Мексиканські Сполучені Штати)

Країна, розташована у південній частині Північної Америки. Межує із США, Гватемалою і Белізом.

Територія — 1.958,2 тис. кв. км.

Населення — 105,1 млн. чол.

Мексиканська державність сформувалася на початку XIX ст. у ході національно-визвольної боротьби в іспанських колоніях західної півкулі. Саме в цих умовах 1812 р. у метрополії було прийнято конституцію, відому в політичній історії як Кадиська конституція. У ній, зокрема, передбачалось запровадити в колоніях елементи самоуправління. Це, однак, не стримало рух за незалежність. 1814 р. була прийнята перша мексиканська конституція. Проте незабаром територію країни окупували іспанські війська, і лише 1822 р. Мексика набула реальної незалежності.

У подальшому в мексиканському суспільстві розгорілася гостра політична боротьба з питань форми державного устрою. 1824 р. було прийнято конституцію, за якою встановлювалася федеративна держава — Сполучені Штати Мексики. Проте з часом федералізм було відкинуто, і конституцією 1836 р. запроваджувалася унітарна форма державного устрою. Врешті-решт федералісти перемогли, і 1857 р. було прийнято нову конституцію, за якою державний лад перелаштовувався на відповідних засадах.

Усі ці події розгорталися на тлі складної внутрішньої і зовнішньополітичної ситуації, зокрема, війни 1846—1848 рр. зі США, за результатами якої Мексика зазнала значних територіальних втрат. Зазнавала у цей період змін і форма державного правління: в 1864—1867 рр. Мексика була монархією на чолі з імператором.

Останньою етапною віхою конституційного розвитку Мексики стало прийняття конституційним конгресом (установчими зборами) 31 січня 1917 р. Політичної Конституції Мексиканських Сполучених Штатів, яка і

тепер є чинною. Ця Конституція є чи не найстарішою у Латинській Америці, хоча за час, що минув з моменту її прийняття, вона зазнала близько чотирьохсот змін, які віднесені більш ніж до половини статей.

За Конституцією, Мексика є президентською республікою. У ній прямо проголошено принцип так званого жорсткого поділу влади, що є однією з найважливіших ознак відповідної форми державного правління.

Законодавчу владу здійснює парламент — Генеральний Конгрес, — до складу якого входять дві палати. Нижньою палатою є Палата Депутатів, яка формується на строк три роки. 300 депутатів обираються шляхом загальних і прямих виборів за мажоритарною системою відносної більшості, 200 — за пропорційною виборчою системою. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 18 і 21 рік. Водночас застережено, що депутат не може балотуватися на двох поспіль виборах до нижньої палати.

Остання вимога стосується і членів верхньої палати, якою є Сенат. До складу Сенату входить 64 сенатори: по два від кожного штату і від федерального округу. Строк повноважень верхньої палати — шість років. Сенатори обираються шляхом загальних і прямих виборів. Сенатором може бути обрана особа, яка досягла тридцяти років.

У законодавчому процесі палати Генерального Конгресу є рівноправними. Законопроект, ухвалений однією з палат, але відхилений іншою, не може бути знову внесений протягом тієї ж сесії. Особливістю мексиканської Конституції, на відміну від США, є наділення правом законодавчої ініціативи Президента.

Кожна з палат Генерального Конгресу має спеціальні повноваження. Наприклад, тільки Палата Депутатів уповноважена здійснювати контроль у фінансово-бюджетній сфері державної діяльності. Водночас лише Сенат може у разі відсутності усіх «конституційних властей» в окремому штаті призначити тимчасового губернатора, а також розглядати так звані політичні спори між штатами.

Особливістю парламентської організації в Мексиці є наявність постійної комісії, яка діє у період між сесіями Конгресу і здійснює частину його повноважень. До складу цієї комісії входять 29 членів, п'ятнадцять з яких делегується Палатою Депутатів, а чотирнадцять — Сенатом.

Відповідно до ст. 80 Конституції, «здійснення верховної виконавчої влади покладене на особу, поіменовану Президентом Мексиканських Сполучених Штатів». Президента обирають шляхом загальних і прямих виборів на строк шість років без права на переобрання. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років. Президент не може залишати межі національної території без дозволу Конгресу або його постійної комісії.

Президент є реальним носієм виконавчої влади. Він, зокрема, на власний розсуд призначає і усуває з посад державних секретарів (міністрів) та цілий ряд інших федеральних посадових осіб.

Як в усіх президентських республіках, уряд, який зветься Централізованою адміністрацією, є по суті допоміжним органом при Президенті. Водночас передбачена підзвітність членів уряду парламенту: при відкритті кожної сесії Конгресу члени Централізованої адміністрації подають звіт про стан справ у своїх відомствах. Кожна з палат Конгресу може викликати членів адміністрації з метою одержання інформації з питань, що обговорюються.

Характерно, що в Конституції встановлено інститут контрасигнування членами Централізованої адміністрації актів і рішень Президента, без чого вони не можуть виконуватися. Враховуючи повну залежність кар'єри члена уряду від Президента, цей інститут тут означає покладення політичної відповідальності за зміст відповідних рішень і актів та за їх реалізацію на тих членів Централізованої адміністрації, котрі вчинили контрасигнування. Це значно посилює позиції Президента в державному механізмі.

Судова влада, згідно з Конституцією, здійснюється Верховним Судом та іншими судами. До складу Верховного Суду входять 21 основний і п'ять додаткових суддів. Усіх суддів Верховного Суду призначає безстроково Президент за згодою Сенату або постійної комісії Конгресу. Судді можуть бути усунені з посади достроково у порядку здійснення парламентської процедури так званого політичного суду (аналог — процедура імпичменту в США). Така ж сама процедура може бути застосована до Президента в разі вчинення ним державної зради та інших тяжких злочинів.

За формою державного устрою Мексика є федерацією. До її складу входить 31 штат і федеральний (столичний) округ. У кожному штаті діє своя конституція, яка встановлює модель організації державної влади, аналогічно тій, що існує на рівні «центру». Зокрема, в кожному штаті формується законодавчий орган, обирається губернатор, а також утворюється верховний суд.

За федеральною Конституцією встановлено дві сфери владарювання: сфера виключної компетенції федерації і сфера залишкових повноважень, віднесених до штатів. При цьому в Конституції в деяких випадках містяться прямі застереження щодо тих питань, які не можуть бути вирішені органами штатів.

Однак у ще більшій мірі домінуючі позиції у сфері владарювання, що віднесена до федерації, відбиті в ст. 122 Конституції, де йдеться про право «федеральних властей» на інтервенцію у справи штатів з метою «охорони від вторгнення або насильства, що відбувається зовні». У разі «повстання або внутрішніх заворушень» інтервенція у справи штатів може здійснюватися за зверненням органів штатів. У політичній історії Мексики були також випадки застосування ст. 76 Конституції, за якою передбачене повноваження Сенату «за відсутності конституційних властей в штаті» призначати тимчасового губернатора.

Територія кожного штату в адміністративному відношенні поділена на муніципії. Населення кожної муніципії обирає строком на три роки представницький орган місцевого самоврядування (муніципалітет) і виконавчий орган (синдик).

МОЛДОВА

(Республіка Молдова)

Країна, розташована у південній частині Східної Європи. Межує з Румунією і Україною.

Територія — 33,7 тис. кв. км.

Населення — 4,7 млн. чол.

Виникненню сучасної молдовської держави передувало існування відповідної радянської республіки, спочатку автономної, а з часом — союзної. У жовтні 1924 р. було утворено Молдавську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки. Географічно до неї, зокрема, було віднесено так звану Трансністрію (землі лівого берега Дністра у певних межах). Наступного року було ухвалено конституцію цієї автономії. Факт існування Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі радянської України як союзної республіки був також підтверджений конституцією останньої, прийнятою 1929 р.

У червні 1940 р. до Радянського Союзу приєднано територію Бессарабії, яку було втрачено Російською імперією за результатами Першої світової війни та її власного занепаду. У серпні 1940 р. на основі двох названих географічних регіонів було утворено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку у складі СРСР. Наступного року почала діяти конституція нової союзної республіки. Нарешті, 1978 р. було прийнято останню конституцію радянської Молдавії, яка ознаменувала «етап розвинутого соціалізму» і була типовою для відповідного періоду радянської державності.

Самостійна сучасна молдовська держава виникла у зв'язку з розпадом СРСР. Певний час її функціонування забезпечувалось конституцією 1978 р. зі змінами і доповненнями. Проте 29 червня 1994 р. Парламент прийняв нову Конституцію Республіки Молдова.

За змістом Конституції прийнята форма державного правління є змішаною республіканською.

Як зазначено в ст. 60 Конституції, «Парламент є вищим представницьким органом народу Республіки Молдова і єдиною законодавчою владою держави». Парламент, до складу якого входить 101 депутат, формується шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права однаковий і становить 18 років.

Основною сферою компетенції Парламенту є законотворчість. Право законодавчої ініціативи належить членам Парламенту, Президенту і Уряду. Президент має право повернути прийнятий Парламентом закон для перегляду. Якщо Парламент проголосує за своє попереднє рішення, Президент здійснює промульгацію закону.

Серед інших повноважень Парламенту слід виділити його право призначати референдуми, затверджувати основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики держави, затверджувати військову доктрину держави, ратифікувати і денонсувати міжнародні договори, оголошувати надзвичайний і воєнний стани, оголошувати часткову чи загальну мобілізацію та деякі інші. Серед класичних парламентських повноважень на увагу заслуговує право затверджувати державний бюджет і здійснювати контроль за його виконанням, а також право здійснювати парламентський контроль за виконавчою владою у межах, визначених Конституцією.

Главою держави є Президент, який, згідно зі ст. 77 Конституції «представляє державу і є гарантом суверенітету, національної незалежності, єдності і територіальної цілісності країни». Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Одна й та сама особа не може бути обрана більше, ніж на два строки підряд. Кандидати на пост Президента мають досягнути 35 років і проживати на території Молдови не менше, як десять років. У разі вчинення тяжкого злочину Президент може бути усунутий з поста Парламентом двома третинами голосів депутатів. Пропозиція про усунення може бути внесена не менш, ніж третиною депутатів. Якщо відповідна пропозиція затверджується Парламентом, у тридцятиденний строк проводиться референдум з питання про усунення Президента.

Президент може бути присутнім на засіданнях Парламенту. Він звертається до Парламенту з посланнями щодо питань загальнонаціонального значення. Президент може розпустити Парламент у разі неможливості формування Уряду чи блокування Парламентом протягом трьох місяців прийняття законів. При цьому глава держави має провести консультації з парламентськими фракціями. Парламент може бути також розпущений у випад-

ку, якщо він не висловив вотуму довіри Уряду протягом 45 днів після внесення відповідної пропозиції, і тільки після відхилення такої пропозиції не менше, як двічі.

Серед повноважень Президента слід виділити його право вести переговори і укладати міжнародні договори, з попередньої згоди Парламенту оголошувати часткову чи загальну мобілізацію, вживати заходів, спрямованих на відбиття агресії, а також інших заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки і громадського порядку тощо. Конституція не передбачає контрасигнування актів Президента.

За Конституцією, «Уряд забезпечує проведення внутрішньої і зовнішньої політики держави і здійснює загальне керівництво публічним управлінням» (ст. 96). Процедура формування Уряду починається з того, що Президент висуває кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра. У визначений строк кандидат на посаду Прем'єр-міністра звертається до Парламенту з проханням висловити вотум довіри програмі діяльності і всьому складу Уряду. Програма діяльності і склад Уряду обговорюються на засіданні Парламенту, після чого останній має висловити вотум довіри Уряду більшості голосів депутатів. Розглянута процедура офіційно має назву інвеститури.

Уряд здійснює свої повноваження від дня складання присяги його членами перед Президентом. Прем'єр-міністр керує Урядом і координує діяльність його членів. Він надає інформацію Президентові з питань, які мають важливе значення для країни. Президент може брати участь у засіданнях Уряду. При цьому він головує на тих засіданнях, в яких бере участь. Президент може проводити консультації з Урядом про невідкладні та особливо важливі питання. До сказаного треба додати, що глава держави зупиняє дію актів Уряду, які суперечать законодавству, до прийняття остаточного рішення Конституційним Судом.

Під час виконання своїх повноважень Уряд керується програмою діяльності, схваленою Парламентом. Уряд несе політичну відповідальність перед Парламентом і надає Парламенту, його комісіям і депутатам необхідну інформацію і документи. Уряд здійснює свої повноваження до визнання дійсними виборів нового Парламенту.

Вищим судом загальної юрисдикції є Вища Судова Палата, голова і судді якої призначаються Парламентом за поданням спеціального органу — Ви-

щої ради магістратури. Судді інших загальних судів призначаються Президентом за відповідним поданням.

Конституційний Суд складається з шести суддів, які призначаються строком на шість років. Двоє суддів Конституційного суду призначаються Парламентом, двоє — Президентом і двоє — Вищою радою магістратури. За Конституцією, Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції. Він незалежний від будь-якої іншої публічної влади.

За формою державного устрою Молдова є унітарною державою. Проте, в ст. 111 Конституції передбачено можливість утворення територіальних автономій: «Населеним пунктам лівобережжя Дністра, а також деяким населеним пунктам півдня Республіки Молдова можуть бути надані особливі форми й умови автономії».

З метою врядування державна територія поділена на райони, міста і села. Населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць обирає представницькі органи — місцеві ради. Виконавчими органами в містах і селах є примари.

МОНАКО

(Князівство Монако) — країна, що розташована на північному узбережжі Середземного моря.

Межує з Францією.

Територія — 1,49 кв. км.

Населення — 30 тис. чол.

Передісторію сучасної монегаської державності можна пов'язувати з кінцем XIII — початком XIV ст., коли на відповідній території утвердилася династія, котра є правлячою в Монако і сьогодні. Протягом багатьох років Монако перебувало під фактичним та юридичним протекторатом різних європейських держав, насамперед Франції. У 1861 р. був укладений франко-монегаський договір, за яким визнавалася політична незалежність Монако. У 1911 р. актом глави держави — Князя — була окроїрована (дарована) перша конституція Монако — так званий конституційний ордонанс. У 1918 р. був укладений ще один франко-монегаський договір, котрий передбачав можливість політичної інтеграції Монако з Францією — приєднання Монако до Франції на правах територіальної автономії — у разі припинення існування правлячої династії. У 1962 р. за участі національного парламенту була прийнята нова, чинна Конституція Монако.

За Конституцією, Монако є парламентарною монархією, за умов якої глава держави наділений певними реальними повноваженнями. Конституція передбачає наявність тісних політичних і навіть державно-правових зв'язків між Монако і Францією. Водночас між ними завжди існували якнайширші економічні зв'язки.

Законодавча влада формально здійснюється Князем і Національною Радою. Реальний парламент — Національна Рада — складається з 18 членів. До прийняття чинної Конституції склад Національної Ради формувався шляхом непрямих виборів, причому виборче право визнавалось тільки за чоловіками. На сьогодні парламентські вибори в Монако мають характер загальних і прямих. Строк повноважень Національної Ради — п'ять років. Законодавчу ініціативу в Національній Раді можуть здійснювати її члени і

Князь. Однак відповідне право глави держави нерідко реалізується через Уряд. З іншого боку, глава держави наділений правом вето на закони, прийняті Національною Радою, при цьому вето має, по суті, абсолютний характер.

За Конституцією, «управління Князівством здійснюється під верховенством Князя Державним міністром, під орудою якого є Рада Уряду» (ст. 15). Ця конституційна формула дозволяє главі держави втручатися у процеси реалізації виконавчої влади. Необхідно також враховувати, що за Князем збережене право за певних умов розпустити Національну Раду. Проте за новою, чинною Конституцією він втратив право одноосібно вносити до неї зміни і доповнення. Такі зміни і доповнення можуть бути внесені тільки після їх схвалення парламентом.

Вищим органом виконавчої влади є фактично Рада Уряду, очолювана Державним міністром. До її складу, окрім глави уряду, входять три інші члени — радники. Усіх членів Ради Уряду призначає на посади Князь, проте вони несуть політичну відповідальність як перед главою держави, так і перед парламентом. У Конституції прямо передбачена номенклатура урядових департаментів, які мають очолювати радники: внутрішніх справ, фінансів і громадських справ. Водночас наголошується на окремому статусі Державного міністра: йому належить «вище керівництво органами адміністрації», він «розпоряджається Збройними Силами» тощо. Характерно, що за Конституцією на посаду Державного міністра можуть бути призначені лише французькі громадяни.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Трибунал, який формується Князем за поданням парламенту та інших судів. Водночас, Верховний Трибунал визнано судом першої інстанції у розгляді справ щодо порушення конституційних прав і свобод. Певні судові функції виконує Державна рада, яка водночас здійснює юридичну експертизу урядових законопроектів та інших рішень.

Особливістю організації публічної влади в Монако, пов'язаною з незначними розмірами території і кількістю населення країни, є своєрідна територіальна інтеграція, симбіоз державного управління і місцевого самоврядування. За Конституцією, «Князівство складає єдину общину» (ст. 37). У країні утворено «єдину муніципальну адміністрацію»: шляхом загальних і прямих виборів формується Рада общини у складі 15 радників. При цьому припускається сумісність мандата радника з мандатом члена Національної Ради — парламенту.

МОНГОЛІЯ

(Республіка Монголія)

*Країна, розташована в
Центральній Азії. Межує
з Росією і КНР.*

Територія — 1.566,5 тис. кв. км.

Населення — 2,8 млн. чол.

Сучасна монгольська державність має за витoki події першої половини 20-х років ХХ століття. Саме тоді було обмежено, а з часом ліквідовано напівколоніальну за статусом теократичну монархію на чолі з богдо-гегеном. 1924 р. країна стала республікою, де правляча партія (народно-революційна) проголосила за мету створення соціально-економічних передумов побудови у перспективі соціалізму. Того ж року був скликаний представницький орган — великий народний хурал, який ухвалив першу конституцію. За цією конституцією проголошувалося утворення Монгольської Народної Республіки (МНР).

1940 р. після того, як з'їзд правлячої партії визначив необхідність прийняття нового основного закону, було ухвалено другу конституцію МНР. Монголія проголошувалася «незалежною державою трудящих, які знищили феодальне та імперіалістичне гноблення». Останню соціалістичну конституцію МНР ухвалено 1960 р. після так званого всенародного обговорення. У ній основним завданням було визначено «завершити соціалістичне будівництво і побудувати у перспективі комуністичне суспільство». Водночас правляча партія констатувала, що країна «завершила історичний перехід від феодалізму до соціалізму, обминувши капіталістичну стадію розвитку».

Новий етап у розвитку монгольської державності розпочався у 90-ті роки ХХ ст. Уже на самому їх початку проголошені раніше орієнтири соціально-економічного і політичного розвитку країни були, по суті, відкинуті, і на порядок денний поставлене завдання перебудови суспільства і держави. З цією метою 13 січня 1992 р. Великий Народний Хурал, який почав функціонувати як парламент, прийняв нову Конституцію Монголії, котра є чинною.

Форму державного правління, встановлену Конституцією Монголії, можна визначити як змішану республіканську.

За Конституцією, законодавча влада належить Державному Великому Хуралу, який водночас визначений як «вищий орган державної влади» (ст. 20). До складу однопалатного Державного Великого Хуралу входять 76 членів, яких обирають шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права встановлено відповідно у 18 і 25 років. Конституція передбачає необхідність складання присяги новообраними депутатами. Хурал може прийняти рішення про саморозпуск голосами двох третин його складу «у разі неможливості здійснювати свої повноваження». Рішення про розпуск на таких же підставах може прийняти Президент після консультацій з головою Державного Великого Хуралу.

Законодавчою ініціативою в Державному Великому Хуралі наділені депутати, Президент і Уряд. Президенту належить право вето на закони, прийняті Державним Великим Хуралом. Це вето може бути подолано за рішенням Хуралу, прийнятим двома третинами голосів депутатів, які входять до його складу. Окрім законодавчих, Державний Великий Хурал здійснює цілий ряд інших важливих повноважень. Він, зокрема, визначає фінансову, кредитну і податкову політику держави, встановлює параметри соціально-економічного розвитку, ухвалює державний бюджет і звіт про його виконання. Хурал здійснює нагляд за виконанням законів, а також ратифікує і денонсує міжнародні договори. Важливим є й те, що він призначає референдуми і визначає законність їх проведення.

Главою держави є Президент, який, за Конституцією, «втілює єдність народу» (ст. 30). Вибори Президента мають два етапи. На першому відбуваються загальні вибори, де балотуються кандидати, яких висунули політичні партії, що мають своїх представників у Державному Великому Хуралі. Зміст другого етапу полягає в прийнятті Хуралом спеціального закону, яким він визнає мандат обраного на першому етапі кандидата у Президенти. Строк повноважень Президента — чотири роки. Конституція припускає ще одне переобрання однієї і тієї ж особи. Віковий ценз кандидатів у Президенти — 45 років. До того ж вони мають бути природженими монгольськими громадянами і постійно проживати в країні протягом останніх п'яти років перед виборами.

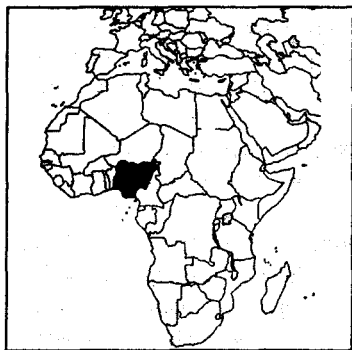
Повноваження Президента слід визнати досить обмеженими у порівнянні з компетенцією глав інших держав з відповідними формами правління. Так,

здійснення конституційних повноважень Президента у сфері зовнішньої політики можливе лише після консультацій з Державним Великим Хуралом. Усі його акти потребують контрасигнування з боку Прем'єр-міністра. Президент несе відповідальність перед Державним Великим Хуралом. Він може бути усунутий з поста за рішенням Хуралу в разі порушення Конституції або присяги. Такому рішенням має передувати висновок Конституційного Суду.

Згідно з Конституцією, «вищим виконавчим органом держави» є Уряд (ст. 38). Кандидатуру на посаду глави уряду — Прем'єр-міністра — пропонує Державному Великому Хуралу Президент після консультацій з політичною партією або партіями, які мають там більшість місць. Президент може також запропонувати Хуралу розпустити Уряд (відправити його у відставку). Призначений за рішенням Хуралу Прем'єр-міністр після консультацій з Президентом пропонує структуру і персональний склад Уряду. При цьому Державний Великий Хурал розглядає окремо кожен кандидатуру на посаду члена уряду і приймає відповідне рішення. У Конституції визначено строк повноважень новопризначеного Уряду — чотири роки. Це, однак, не виключає його дострокової відставки за певних умов, також визначених Конституцією.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Суддів Верховного Суду безстроково призначає Президент після їх представлення в Державному Великому Хуралі за поданням спеціального органу — Генеральної ради судів. Суддів інших загальних судів також призначає Президент, але за пропозицією цього органу. Органом конституційного контролю є Конституційний Суд, до складу якого входять дев'ять суддів. Судді Конституційного суду призначаються Державним Великим Хуралом строком на шість років у рівній кількості (по три) з числа кандидатур, визначених самим Хуралом, Президентом і Верховним Судом.

За формою державного устрою Монголія є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на аймаки, сомони і баги. Свій адміністративно-територіальний поділ має столиця. Населення столиці, аймаків і сомонів строком на чотири роки обирає представницькі органи місцевого самоврядування — хурали представників. Державну владу на всіх рівнях адміністративно-територіального поділу представляють губернатори. Кандидатури на посади губернаторів визначаються хуралами відповідного рівня. Губернаторів аймаків і столиці призначає Прем'єр-міністр, губернаторів сомонів — губернатори аймаків, а губернаторів багів — відповідні посадові особи в сомонах.

НИГЕРІЯ

(Федеративна Республіка Нігерія)

Країна, розташована на атлантичному узбережжі Тропічної Африки. Межує з Беніном, Нігером, Чадом і Камеруном.

Територія — 923,8 тис. кв. км.

Населення — 119,7 млн. чол.

Колоніальне «освоєння» території сучасної Нігерії розпочалось у першій половині минулого століття. У 1861 р. була утворена перша британська колонія на частині відповідної території, а у 1914 р. усі колоніальні володіння були об'єднані в єдину колонію і протекторат Нігерія. Поліетнічний склад населення та деякі інші чинники зумовили створення в 1954 р. колоніальної федерації.

1 жовтня 1960 р. було проголошено незалежну державу — Федерацію Нігерія. Того ж дня набрала чинності конституція, подібна до інших конституцій колишніх британських колоніальних володінь першої половини 60-х років. Це була октроїрована (дарована) конституція: вона була введена актом британського монарха. За змістом конституція 1960 р. віднесена до так званих конституцій вестмінстерського зразка. Нею був запроваджений державний лад, побудований на засадах британської конституційної моделі. До того ж зберігалися державно-правові зв'язки з колишньою метрополією: британський монарх номінально вважався главою держави Федерація Нігерія. Проте такий державний лад проіснував недовго, і у 1963 р. була прийнята нова конституція, за якою Федерація Нігерія проголошувалась республікою. Починаючи з 1966 р., в країні функціонували воєнні режими, що змінювали один одного. У 1967–1970 рр., після проголошення сепаратистами так званої республіки Біафра, тривала кровопролитна громадянська війна, яка завершилася поновленням територіальної цілісності держави.

У 1979 р. черговий воєнний режим увів у дію конституцію, яка передбачала поновлення цивільного правління. Але переворот, що відбувся 1983 р., призвів до встановлення ще одного воєнного режиму. На початку 90-х років відбулися певні зрушення, результатом яких було проведення парламентсь-

ких і президентських виборів. Однак стабільності не було досягнуто, і військові продовжували контролювати усі сфери політичного життя країни. Нарешті, в лютому 1999 р. було знову обрано парламент і главу держави, що засвідчує можливості демократичної еволюції Нігерії.

На сьогодні залишається чинною Конституція Федеративної Республіки Нігерія від 28 вересня 1979 р., яка передбачила запровадження форми державного правління, близької до класичної президентської республіки.

За Конституцією, законодавча влада належить Національній Асамблеї, яка складається з двох палат. До складу нижньої палати — Палати Представників — мають входити 450 членів, обраних шляхом загальних виборів строком на чотири роки. На такий же строк обирають членів верхньої палати — Сенату. При цьому кожний суб'єкт федерації мають представляти п'ять сенаторів. Вибори в обох випадках проводяться за мажоритарною системою. Активне виборче право визнане з 18-річного віку, а віковий ценз для кандидатів у члени нижньої палати й у сенатори визначено у 21 і 30 років відповідно. Можливості дострокового розпуску палат Національної Асамблеї не передбачені. На останніх виборах було обрано 360 членів нижньої палати і 109 сенаторів.

Конституцією встановлено принцип несумісності депутатського мандата і посади члена уряду. Водночас міністри можуть бути присутні чи запрошені на засідання кожної з палат для надання пояснень щодо діяльності очолюваних ними міністерств. Президент також може бути присутнім на засіданнях кожної з палат або на їх спільних засіданнях з метою оголошення своїх послань про становище в країні, з питань фінансової політики тощо.

Серед повноважень Національної Асамблеї треба виділити ратифікацію міжнародних договорів. Ратифікація відбувається за умов прийняття відповідного рішення на спільному засіданні палат абсолютною більшістю від складу кожної. Рішення про оголошення війни приймається Президентом із санкції Національних Зборів, ухвалені також на спільному засіданні палат.

Згідно зі ст. 122 Конституції Президент є главою держави, главою виконавчої влади і головнокомандувачем збройних сил. Його обирають шляхом загальних виборів строком на чотири роки. Одна й та сама особа не може бути Президентом більше ніж два строки підряд. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років. За одним списком із Президентом обирають віце-президента, який у разі вакантності поста Президента тимчасово і

до дострокового обрання глави держави має здійснювати відповідні повноваження. Президент або віце-президент може бути достроково усунений з поста «за суттєве правопорушення, вчинене в процесі виконання своїх функцій» за рішенням Національної Асамблеї, прийнятим кваліфікованою більшістю у дві третини від складу кожної з палат (ст. 132 Конституції).

Членів уряду призначає Президент із затвердженням кандидатур Сенатом. При цьому щонайменше по одному міністру має бути призначено від кожного суб'єкта федерації. Президент може делегувати віце-президентові чи окремому міністру повноваження у конкретній сфері державного управління. Він уповноважений «регулярно збирати міністрів з метою визначення загальних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики» і для вирішення низки інших питань (ст. 136 Конституції). Для оптимізації здійснення своїх функцій Президент може призначати спеціальних радників, число яких, у свою чергу, має бути визначене законом.

Систему федеральних судів складають суди загальної юрисдикції. Вищим судом є Верховний Суд, до складу якого входять голова і не менше п'ятнадцяти інших суддів. Усіх суддів Верховного Суду призначає Президент з наступним їх затвердженням Сенатом. У такий спосіб формується й Апеляційний суд.

За формою державного устрою Нігерія є федерацією. За Конституцією, до її складу мали входити 19 штатів і федеральна столична територія. З часом кількість штатів була збільшена до 30. Організація владарювання в штатах побудована за тими ж принципами, що й на рівні федерації. Законодавчу владу повинна здійснювати палата асамблеї штату, що обирається строком на чотири роки. Виконавчу владу очолюватиме губернатор, також обраний на чотирирічний строк. Вищим судом у системі судів будь-якого штату є високий суд. Окрім того, до системи судів різних штатів входять так звані звичаєві суди або суди шаріату. Відповідні суди розглядають справи на основі племенних звичаїв або мусульманського права.

Конституція визначила принципи розмежування компетенції між федерацією і штатами, за якими встановлено дві сфери компетенції: сфера виключної компетенції федерації і сфера конкуренції компетенцій. Якщо закон, прийнятий асамблеєю штату з питань, віднесених до конкуренції компетенцій, суперечить федеральному закону, то діє останній.

НІДЕРЛАНДИ

(Королівство Нідерланди)

Країна, розташована в Західній Європі на узбережжі Північного моря.

Межує з Бельгією та ФРН.

Територія — 41,9 тис. кв. км.

Населення — 15,7 млн. чол.

Початковий період становлення сучасної нідерландської (голландської) державності слід віднести до часів французької революції XVIII ст. Після проголошення в умовах окупації так званої Батавської республіки в 1798 р., було прийнято першу конституцію, що мала антифеодальний, буржуазний характер. Однак із приходом до влади у Франції Наполеона Бонапарта країна перетворилася на королівство, і монархом став брат французького імператора. А 1810 р. національна державність навіть формально була ліквідована і країну приєднали до Франції.

Крах наполеонівської імперії призвів до поновлення незалежності у вигляді голландського королівства. 1814 р. було прийнято конституцію, яка певною мірою обмежила владу монарха. 1840 р. після відповідних конституційних змін у Нідерландах встановлено форму реальної конституційної монархії. Під час революційних подій 1848 р., які мали чи не загальноєвропейський характер, було прийнято ще одну конституцію. Згідно її положень відбувалася подальша демократизація державного ладу Нідерландів. 1887 р. здійснено перегляд цієї конституції, у зв'язку з чим вона стала називатися Конституцією 1887 р. До неї з часом вносилися зміни і доповнення. Серед найважливіших — ті, що стосувалися виборчого права і виборчої системи. 1983 р. Конституцію було ще раз переглянуто. Однак і цього разу в цілому лишилися незмінними встановлені нею засади побудови механізму здійснення державної влади.

За формою державного правління Нідерланди є парламентарною монархією.

Орган законодавчої влади — Генеральні Штати. До складу нижньої палати — Другої палати — входить 150 депутатів, обраних за результатами загальних і прямих виборів із застосуванням пропорційної системи. Депутатами верхньої (Першої) палати є 75 осіб, обраних шляхом непрямих виборів. Членів цієї палати обирають провінційні штати (асамблеї). Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права однаковий і становить 18 років. Строк повноважень обох палат нідерландського парламенту — чотири роки. Встановлено принцип несумісності депутатського мандата і посади члена уряду.

За Конституцією, всі законопроекти спочатку розглядаються Другою палатою, після чого передаються на розгляд Першої. Перша палата не може вносити до законопроектів зміни та доповнення, а лише схвалювати або відхиляти його. Досить звичайною є практика розгляду законопроектів на спільних засіданнях палат. Члени уряду мають право брати участь у окремих і спільних засіданнях палат парламенту. Уряд несе політичну відповідальність перед обома палатами. З іншого боку, Король уповноважений здійснювати розпуск кожної з палат Генеральних Штатів.

Главою держави є Король. У Конституції досить детально врегламентовані питання престолонаслідування, регенства тощо. Формально Король наділений досить широкими повноваженнями у сферах законодавчої і виконавчої влади. Проте реально його функції зведені до типових функцій глави держави за умов існування парламентарних форм правління. Усі акти Короля потребують контрасигнування з боку глави уряду або його окремих членів.

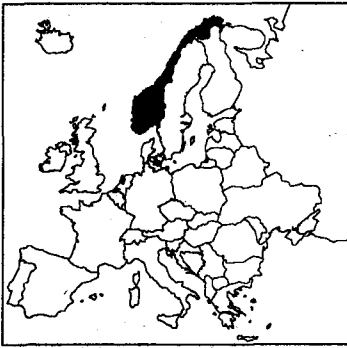
За Конституцією, «уряд складається з Короля і міністрів» (ст. 42). Але реально вищим органом виконавчої влади є уряд — Рада Міністрів — на чолі з Прем'єр-міністром. Склад уряду формує Король, проте усе залежить від розстановки партійно-політичних сил у парламенті. Зокрема, Король, як правило, призначає Прем'єр-міністром лідера партії більшості або лідера однієї з партій, що уклали коаліцію. Уряд відіграє першорядну роль у державно-політичному житті країни.

Особливістю організації державного механізму в Нідерландах є наявність передбаченого Конституцією спеціального органу — Державної ради. До найбільш важливих функцій Державної ради віднесене консультування (попередній розгляд) з питань прийняття конкретних законів та актів глави держави, ратифікації міжнародних договорів, а також розгляд адміністративних спорів. Головою Державної ради є сам Король, хоча зазвичай її роботу

координує заступник голови, призначуваний з членів Ради. Усіх членів Державної ради призначає безстроково Король. Членами Ради, як правило, є відставні державні діячі, політики тощо.

Систему загальних судів очолює Верховний Суд. До неї також входять апеляційні, окружні і кантональні суди. Саме загальні суди певною мірою здійснюють функцію конституційного контролю. Усіх суддів призначає на посади Король безстроково.

За формою державного устрою Нідерланди є унітарною державою. Для цілей урядування територія держави поділена на провінції, в кожній з яких населення обирає штати (асамблею) строком на чотири роки. Зі свого складу члени асамблеї формують виконавчий комітет. Представником центрального уряду в провінції є королівський комісар, якого формально призначає глава держави. Комісар головує в асамблеї провінції з правом дорадчого голосу і є повноправним членом виконкому, де головує з правом вирішального голосу. Нижчою ланкою адміністративно-територіального поділу є общини. В общинах функціонує три владні інституції — асамблея, виконавча рада і бургомістр. Взаємовідносини між ними побудовані за схемою, прийнятою для провінцій.

НОРВЕГІЯ

(Королівство Норвегія)

Країна, розташована на півночі Європи в західній частині Скандинавського півострова. Межує із Швецією, Фінляндією та Росією. До складу території Норвегії також входить архіпелаг Шпіцберген та деякі інші острови.

Територія — 387,0 тис. кв. км.

Населення — 4,3 млн. чол.

Починаючи з XV ст., Норвегія була частиною датського королівства. На початку XIX століття утворено незалежну норвезьку державу. 17 травня 1814 р. установчими зборами було прийнято Конституцію, яка і сьогодні є чинною. Однак того ж року під впливом зовнішніх факторів Норвегія ввійшла в унію зі Швецією. При цьому Конституція 1814 р. залишилася в силі.

Довготривала боротьба за самостійність завершилася на початку XX століття: 1905 р. було проведено два референдуми, за результатами яких унію було скасовано, і Норвегія здобула монархічну (а не республіканську) форму правління.

За формою державного правління Норвегія є парламентарною монархією, що її в Конституції визначено як «обмежену і спадкову монархію» (§1).

Законодавчу владу здійснює парламент — Стортінг, у складі якого 157 депутатів. Строк повноважень Стортінгу — чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права становить відповідно 18 і 21 рік. Вибори до Стортінгу проводяться за пропорційною системою. Конституція передбачає двопалатну побудову норвезького парламенту. Проте тут існують значні особливості. Відразу ж після обрання депутати шляхом голосування поділяються на дві палати — четверта частина представників утворює верхню палату (Латтінг), три чверті — нижню (Одельстінг). Кожна з палат проводить засідання окремо і має своє керівництво. За Конституцією усі законопроекти мають бути спочатку розглянуті нижньою палатою, після чого передаються до верхньої. Якщо законопроект, що двічі ухвалений нижньою палатою, буде двічі відхилений верхньою, його розглядають на спільному

засіданні Стортінгу. Для його прийняття тут потрібна кваліфікована більшість голосів.

Члени уряду мають право брати участь у засіданнях парламенту, зокрема у парламентських дебатах, але не можуть голосувати. Уряд несе політичну відповідальність перед парламентом.

Виконавча влада формально належить Королю. Король повинен сповідувати євангелічно-лютеранську релігію, яка визнана офіційною релігією. Після змін, унесених до Конституції у 1884 р., більшість повноважень Короля було передано уряду. На сьогодні Король є насамперед главою держави. Разом з тим його компетенція у сфері законодавчої влади є досить нетрадиційною для глави держави у парламентарній монархії.

Зокрема, Король наділений правом відкладального вето на закони, прийняті Стортінгом. Для його подолання закон має бути знову прийнятий парламентом двох скликань. При цьому засідання, на яких парламент розглядатиме цей закон, повинні бути віддалені одне від одного щонайменше двома черговими сесіями. Норвегія є чи не єдиною європейською державою з парламентарно-монархічною формою правління, де за главою держави визнано реальне право відкладального вето.

Реально ж виконавчу владу здійснює уряд. Конституційною формою існування уряду є Державна Рада, очолювана Королем. До складу Державної Ради, окрім самого Короля, входить Прем'єр-міністр та не менше семи інших членів. Членів Державної Ради призначає глава держави, однак у своєму виборі він зв'язаний тим, яка політична партія або коаліція партій має більшість місць у парламенті.

Усі рішення, прийняті членами Державної Ради за відсутності Короля, підписуються Королем і виконуються від імені Державної Ради. Останнє певною мірою засвідчує умовність такої урядової форми, як Державна Рада. До того ж усі рішення самого Короля потребують скріплення (контрасигнування) підписом Прем'єр-міністра або іншого члена уряду. Важливі повноваження у процесі формування і діяльності уряду здійснює Прем'єр-міністр, хоча це й чітко не визначено в Конституції.

Систему загальних судів очолює Верховний Суд. У п'яти найбільших містах діють суди провінцій. Низовою ланкою системи загальних судів є окружні і міські суди. Існують у Норвегії й різного роду спеціальні суди. При-

значення на суддівські посади у загальні суди і в більшість спеціальних судів здійснюється Королем за поданням міністра юстиції. Судді займають посади безстроково і до досягнення 70-річного віку.

За формою державного устрою Норвегія є унітарною державою. Для цілей урядування територія держави поділена на провінції (фільке), в кожній з яких обирається рада і діє призначуваний Королем, а по суті — урядом, губернатор. До складу кожної провінції входять міські і сільські комуни, де організоване місцеве самоврядування. Представницькими органами місцевого самоврядування в комунах є ради, обрані населенням комун на чотири роки. Ради утворюють виконавчі органи.

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ (ОАЕ)

Країна, розташована у східній частині Аравійського півострова на узбережжі Перської затоки. Межує із Саудівською Аравією і Оманом. Територія — 83,6 тис. кв. м. Населення — 1,9 млн. чол.

Держава ОАЕ була утворена на початку 70-х років на місці семи еміратів, що склали так званий Договірний Оман і знаходилися під протекторатом Великобританії. 18 липня 1971 р. шість еміратів із семи (Шарджа, Абу-Дабі, Дібай, Умм-ель-Кавейн, Аджман і Фуджаїра) утворили ОАЕ, а їх правителі підписали тимчасову Конституцію нової держави.

Ця Конституція, що і тепер є чинною, була останнім варіантом відповідного акта, який обговорювався протягом усього періоду (1968–1971 рр.) активізації спроб сформувати федеративну державу. 10 лютого 1972 р. до складу ОАЕ ввійшов і сьомий емірат — Рас-ель-Хайма. Тимчасова Конституція ОАЕ вступила в силу 2 грудня 1971 р. Вона мала діяти протягом п'яти років, однак 1976 р. термін її дії було продовжено ще на п'ять років. Врешті-решт вона набула характеру постійної Конституції.

За Конституцією в ОАЕ встановлено нетрадиційну форму державного правління. Іноді її визначають як виборна монархія.

Вищим органом влади ОАЕ є Вища Рада Федерації, до складу якої входять правителі (еміри або шейхи) усіх еміратів. Кожний емірат має у Вищій Раді Федерації один голос. Рада наділена найширшими повноваженнями. Зокрема, вона визначає загальну політику федерації, затверджує федеральні закони і міжнародні договори, затверджує призначених главою держави Прем'єр-міністра, голову і суддів Верховного Суду, приймає рішення про введення надзвичайного стану, оголошує війну тощо.

Прийняття рішень Вищої Ради Федерації з найбільш важливих питань потребує обов'язкової згоди двох найбільших за розмірами території і чисельністю населення еміратів — Абу-Дабі і Дібая. Згідно зі ст. 49 Конституції, рішення Ради з «об'єктивних питань», коло яких не визначене, приймаються більшістю у п'ять голосів, серед яких мають бути голоси названих еміратів. Засідання Вищої Ради Федерації відбуваються щомісяця. На них можуть бути запрошені міністри та інші посадові особи. Усі засідання є правомочними за умов присутності п'яти членів ради, включаючи обов'язково правителів Абу-Дабі і Дібая.

Вища Рада Федерації обирає зі свого складу Голову Ради та його заступника, котрі водночас є главою федеративної держави та його заступником. У Конституції юридичний титул глави держави визначений як «раїс». Строк повноважень глави держави дорівнює п'яти рокам, однак відповідна особа може бути переобрана без будь-яких обмежень у часі. Не передбачено якунебудь черговість для правителів окремих еміратів у зайнятті поста Голови Вищої Ради Федерації.

Глава держави має змістовний конституційний статус. За згодою Вищої Ради Федерації він може розпустити Національні Збори. Також за згодою Ради Голова призначає і зміщує з посади Прем'єр-міністра, а за пропозицією останнього — інших членів уряду. За згодою уряду Голова Ради може відкласти засідання Національних Зборів, але не більше одного разу і не довше, ніж на місяць. Важливим можна вважати повноваження глави держави щодо контролю та виконання урядом та його окремими членами законів та інших нормативних актів. Віднесено до його компетенції і ряд інших повноважень, які є типовими: здійснення помилування, нагородження державними нагородами тощо.

За Конституцією, уряд — Рада Міністрів — безпосередньо «керує всіма внутрішніми і зовнішніми справами під наглядом «раїса» і Вищої Ради Федерації» (ст. 60). Рада Міністрів несе відповідальність перед главою держави і Вищою Радою Федерації. Прем'єр-міністр, призначуваний главою держави, формує уряд і подає його склад «раїсу» для затвердження. Національні Збори ніякої участі у формуванні уряду не беруть. За умов розпуску Національних Зборів уряд у відставку не йде.

Конституція лише у загальному вигляді визначає компетенцію Ради Міністрів. По суті ж, уряд здійснює повсякденне керівництво політичним і економічним життям країни. Головну роль у цьому відіграє Прем'єр-міністр.

Національні Збори за своєю природою є дорадчим органом, що представляє емірати. У його складі 40 членів, при цьому представництво від різних еміратів є різним (від чотирьох до восьми). Порядок заміщення місць у Національних Зборах визначається самими еміратами. Для кандидатів у члени Національних Зборів встановлюється ряд цензів, зокрема ценз грамотності і віковий ценз у 25 років. На практиці вони зазвичай призначаються правителями еміратів. Строк їх повноважень визначають самі Національні Збори.

Згідно з Конституцією всі законопроекти, розроблені Радою Міністрів, розглядаються Національними Зборами до їх затвердження Вищою Радою Федерації. Однак рішення Національних Зборів не є остаточними. Національні Збори можуть обговорювати будь-які питання федерального значення, якщо проти цього не заперечує Рада Міністрів у зв'язку з тим, що таке обговорення зачіпатиме «вищі інтереси федерації». Рекомендації Зборів не мають обов'язкового характеру і можуть бути відкинута урядом, хоча і з повідомленням Зборам про причини цього.

Вищий суд — Верховний Суд — складається з голови і чотирьох інших суддів. Усіх їх безстроково призначає «раїс» із затвердженням Вищою Радою Федерації. Однак судді Верховного Суду можуть бути звільнені з посади за рішенням Ради Міністрів, затвердженим Вищою Радою Федерації. Характерно, що згідно зі ст. 7 Конституції, іслам є державною релігією, а шаріат — головним джерелом законодавства.

За Конституцією, Об'єднані Арабські Емірати є федеративною державою. Водночас можна говорити про наявність тут певних рис конфедеративних зв'язків. Так, у ст. 1 Конституції записано, що ОАЕ являють собою «незалежне суверенне федеративне об'єднання — державу... Кожна незалежна арабська країна може приєднатися до федерації за одноголосною згодою Вищої Ради Федерації». Згідно зі ст. 6 Конституції, ОАЕ є «частиною Великої Арабської Батьківщини, пов'язаною з нею релігією, мовою, історією і спільною долею. Народ федерації єдиний і є частиною арабської нації».

У ст. 3 Конституції ОАЕ йдеться про суверенітет окремих еміратів, проте тільки у вирішенні тих питань, котрі не віднесені до компетенції федерації. До того ж залишаються чинними міжнародні договори, укладені окремими еміратами, і при підписанні договору від імені федерації, який зачіпає «особливі інтереси» будь-якого емірату, потрібно з'ясувати позицію уряду останнього (ст. 124, ст. 147). Нарешті, за еміратами залишено право укладати «об-

межені за змістом договори адміністративного характеру з сусідніми країнами» (ст. 123).

Емірати не мають власних конституцій, хоча федеральна Конституція передбачає таку можливість. За ознаками форми державного правління вони є, по суті, абсолютними монархіями.

У федеральній Конституції визначено три сфери владної компетенції: сфера виключної законодавчої і виконавчої компетенції федерації, сфера виключної законодавчої компетенції федерації, де виконання покладене спільно на органи федерації та органи еміратів; сфера залишкових повноважень, де діють виключно органи еміратів.

В еміратах (за винятком Абу-Дабі) немає як адміністративно-територіального поділу, так і відповідної організації урядування.

ПАКИСТАН

(Ісламська Республіка Пакистан)
 Країна, розташована на захід від
 півострова Індостан. Межує з Іраном,
 Афганістаном та Індією.
 Територія — 796,1 тис. кв. м.
 Населення — 157,5 млн. чол.

Виникнення держави Пакистан — результат тривалої національно-визвольної боротьби народів так званої Британської Індії. 1947 р. було утворено дві незалежні держави — Індію і Пакистан. До складу останнього ввійшла також провінція Східна Бенгалія (в 1955–1971 рр. — провінція Східний Пакистан), на території якої з часом виникла незалежна держава Бангладеш.

Однак перед тим, як було введено першу конституцію Пакистану 1956 р., країна пережила кілька глибоких політичних криз, що супроводжувалися введенням воєнного стану, відстороненням від влади цивільних урядів тощо. Проте вік цієї конституції був не довгий. Після державного перевороту 1958 р. було знову запроваджено воєнний стан, а конституцію — скасовано. Після ліквідації воєнного режиму 1962 р. прийнято нову конституцію, але й її того ж самого року було відмінено внаслідок чергового перевороту.

1972 р., після того, як парламент у черговий раз скасував введений раніше воєнний стан, було прийнято тимчасову конституцію Пакистану, а через рік — постійну. Ця Конституція, ухвалена Національними Зборами, вступила в силу 14 серпня 1973 р. Вона є чинною і нині, хоч після її прийняття політичне життя в країні певний час характеризувалося гостротою і навіть трагічністю.

За змістом положень Конституції Ісламська Республіка Пакистан є парламентарною республікою.

Органом законодавчої влади є парламент, що складається з двох палат. Нижня палата — Національні Збори — формується шляхом загальних ви-

борів у складі 200 депутатів. Усі провінції, столичний округ і, так званий, район племен представлені у Національних Зборах пропорційно чисельності населення. Водночас Конституцією передбачалося тимчасове (на десять років або до наступних парламентських виборів) спеціальне представництво для жінок-громадянок, яких у кількості десяти осіб мали обрати самі члени палати. Строк повноважень Національних Зборів — п'ять років.

До складу верхньої палати — Сенату — входить 63 члени. Переважна більшість сенаторів обирається провінційними законодавчими зборами по чотирнадцять осіб від кожної провінції. П'ять сенаторів обирають депутати Національних Зборів, які репрезентують район племен. Нарешті, двох сенаторів обирають члени нижньої палати від столичного округу. Строк повноважень Сенату — чотири роки. При цьому половина складу верхньої палати (окрім сенаторів від району племен) оновлюється через два роки.

У законодавчому процесі пріоритет належить нижній палаті. Зокрема, усі законопроекти з питань, віднесених до компетенції федерації, в разі їх відхилення Сенатом стають законами після повторного прийняття Національними Зборами. Конституція передбачає колективну політичну відповідальність уряду перед Національними Зборами. До того ж, згідно зі ст. 96, «Прем'єр-міністр може бути усунутий з посади за рішенням нижньої палати, прийнятим абсолютною більшістю голосів». Це означає відставку всього складу уряду.

Главою держави є Президент, який обирається членами обох палат парламенту на спільному засіданні. Строк повноважень Президента — п'ять років. При цьому не припускається переобрання однієї і тієї особи більш, ніж двічі поспіль. Конституцією встановлено ценз, за яким балотуватися у Президенти може тільки громадянин-мусульманин, не молодший 45 років. Президент може бути усунутий з поста за рішенням більшості у дві третини голосів, прийнятим на спільному засіданні палат парламенту.

За Конституцією, Президент є «символом єдності держави» (ст. 41). Формально він наділений широкими повноваженнями. Зокрема, призначає губернаторів провінцій і здійснює інші важливі призначення. Президент може ввести надзвичайний стан тощо. Проте його не наділено правом вето, не визначено головнокомандувачем збройних сил. Важливим можна вважати повноваження Президента видавати укази, що мають силу закону. Парламент здійснює контроль за такими актами глави держави і може їх скасовувати. Однак найголовнішим є те, що Президент у здійсненні своїх усіх пов-

новажень має діяти за порадою Прем'єр-міністра, і такі поради є для нього обов'язковими.

Виконавчу владу здійснює Уряд. При цьому Прем'єр-міністр визначений як «глава цієї влади» (ст. 90 Конституції). Прем'єр-міністр обов'язково має бути мусульманином і членом нижньої палати парламенту. Його обирають Національні Збори на основі абсолютної більшості голосів. Прем'єр-міністр формує Уряд, призначаючи його членів виключно зі складу парламенту. За Конституцією, Уряд діє в усіх тих напрямках, у яких парламент приймає закони. Характерно, що функція здійснення командування збройними силами і контролю за ними прямо віднесена до Уряду.

Вищим судом є Верховний Суд, усі судді якого призначаються Президентом безстроково і до досягнення 65-річного віку. При цьому, якщо голову Верховного Суду Президент призначає безпосередньо (хоч і за порадою Прем'єр-міністра), то інших суддів — за поданням голови Верховного Суду. Верховний Суд, окрім загальної юрисдикції, наділений певними повноваженнями у сфері конституційного контролю.

За формою державного устрою Пакистан є федеративною державою, до складу якої входять чотири провінції і столичний округ. Модель побудови державного механізму у провінціях аналогічна тій, що встановлена на федеральному рівні. У кожній провінції є губернатор, призначуваний Президентом. У провінціях шляхом виборів формуються провінційні збори строком на п'ять років. Збори обирають головного міністра, який формує уряд. Для координації інтересів «центру» і провінцій та «міжпровінційних інтересів» встановлено спеціальний орган — раду спільних інтересів, — до складу якого входять головні міністри провінцій і рівна кількість членів центрального Уряду, призначуваних Прем'єр-міністром.

Конституція визначила три сфери повноважень: сферу виключних повноважень федерації, сферу спільної компетенції федерації і провінцій та сферу залишкових повноважень. Останні віднесені до органів влади, створюваних у провінціях.

З метою врядування територія провінцій поділена на адміністративні області й округи. Особливий статус має район племен, розташований на півночі країни. Управління на відповідній території здійснюється федерацією і провінціями.

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Країна, розташована на півдні африканського континенту. Межує з Намібією, Ботсванією, Зімбабве, Мозамбіком, Свазілендом і Лесото. Територія — 1221,0 тис. кв. км. Населення — 49,9 млн. чол.

У XVII–XVIII ст. землі південної частини африканського континенту колонізовано європейцями, і було утворено Капську колонію. У першій половині XIX ст. жителі півдня Африки голландського походження — бури — утворили республіку Наталь, що її згодом захопила Великобританія і перетворила на свою колонію. Така ж доля спіткала й утворені бурами у другій половині минулого століття республіку Трансвааль і Оранжеву вільну державу — вони були ліквідовані за результатами так званої англо-бурської війни кінця XIX — початку XX ст.

У 1909 р. британський парламент ухвалив акт (закон) про Південну Африку, за яким утворювалася так звана самоврядна колонія — Південно-Африканський Союз (ПАС). Цей акт довго виконував роль конституції ПАС. У 1925 і 1949 рр. до нього були внесені зміни, а 1934 р. парламент ПАС ухвалив акт, за яким ПАС набув статусу домініону.

Від 1948 р. правлячі кола офіційно проголосили політику апартеїду (апартхейду), яка передбачала так званий «роздільний розвиток» расових і національних груп населення країни. Реалізація цієї політики призвела до встановлення політичного режиму, заснованого на жорсткій дискримінації «небілої» частини населення, по суті, в усіх сферах суспільного життя. Одним із проявів політики апартеїду у державно-правовій сфері було утворення, починаючи від 1976 р., так званих бантустанів, за якими визнавався псевдодержавний статус. У бантустанах на правах постійних жителів мала бути сконцентрована значна частина корінного населення. Всього було утворено десять бантустанів: чотири з них номінально вважалися «незалежними», шість — «самоврядними». Проте наявність бантустанів аж ніяк не порушувала цілісність державної території.

За результатами референдуму, участь у якому брало «біле» населення країни, статус домініону було ліквідовано, а 1961 р. — ухвалено конституційний закон про Південно-Африканську Республіку. Країна довго знаходилася в стані міжнародної ізоляції саме через політику апартеїду. 1984 р. приймається конституція Південно-Африканської Республіки (ПАР), за якою, зокрема, передбачалося формування трьохпалатного парламенту. Одна палата мала представляти інтереси «білого» населення, ще одна — «коліорового», інша — жителів індійського походження. Корінне населення залишилося не тільки не представленим на загальнодержавному рівні, а й не наділене правом голосувати на парламентських виборах. За відповідним принципом формувалась і так звана президентська рада, що виконувала консультативні функції при главі держави.

У подальшому режим, що існував у ПАР, став поступово зазнавати змін, які відбивали усвідомлення більшою частиною «білого» населення і правлячих кіл *безперспективності політики апартеїду. У суспільстві підійшли до розуміння необхідності відповідних змін.* У кінці 1993 р. із представників усіх расових і національних груп було утворено перехідну виконавчу раду, що мала діяти до зміни побудови державного механізму. Цю раду наділили повноваженнями скасовувати будь-які політичні рішення органів державної влади. Зміни у державному механізмі знайшли відображення в конституції, яку було введено того ж 1993 р. Ця конституція мала, по суті, тимчасовий характер.

Чинну Конституцію Південно-Африканської Республіки прийнято 8 травня 1996 р. спеціально сформованою конституційною асамблеєю. За змістом цієї Конституції в країні прийнято варіант парламентарно-республіканської форми державного правління, який характеризують значні відмінності від відповідної «класичної» форми правління.

Органом законодавчої влади є Парламент, що складається з двох палат — Національної Асамблеї і Національної Ради Провінцій. У Національній Асамблеї має бути не менше 350 і не більше 400 депутатів, яких обирають строком на п'ять років шляхом загальних і прямих виборів із застосуванням пропорційної системи. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права є однаковим і становить 18 років. Особи, обрані до нижньої палати, складають спеціальну присягу. Депутати за певних умов можуть втратити мандат за рішенням самої палати в разі відсутності на засіданнях Національної Асамблеї без «належного дозволу». У Конституції встановлено принцип несумісності депутатського мандата й урядової посади.

У Конституції також визначено, що Президент повинен розпустити нижню палату за її власним рішенням, прийнятим абсолютною більшістю депутатів. Проте існує застереження, що таке рішення може бути прийняте не раніше трьох років після проведення відповідних виборів. Національна Асамблея також розпускається в разі, якщо вона протягом тридцяти днів після відкриття вакансії не може обрати нового Президента.

Верхньою палатою є Національна Рада Провінцій, до складу якої входять делегати (по десять) від кожної провінції. Вони утворюють окрему делегацію. Серед десяти її членів четверо є так званими спеціальними делегатами. Серед них слід виділити голову делегації — прем'єра провінції, який відповідно до своєї посади займає місце у верхній палаті. Інших трьох спеціальних делегатів, як зазначено в Конституції, «час від часу» призначає легіслатура (законодавчий орган) кожної провінції із власного складу і за погодженням з прем'єром провінції та лідерами політичних партій, репрезентованих у легіслатурі. Шестеро членів делегації є так званими постійними делегатами. Їх призначають легістратури зі свого складу за пропозиціями партій і з врахуванням партійного представництва у законодавчому органі провінції. Постійні делегати призначаються на період повноважень відповідної легіслатури.

Члени верхньої палати складають спеціальну присягу. Тут також визнано несумісність мандата члена палати і посади члена уряду. Кожна делегація має один голос, і рішення верхньої палати вважаються прийнятими, якщо за них проголосувала більшість делегацій.

У законодавчому процесі палати Парламенту не є рівноправними: домінує нижня палата. Законопроекти вносять у Національну Асамблею. Право законодавчої ініціативи належить членам уряду (Кабінету) та їх заступникам, депутатам і комісіям палати. У разі, якщо верхня палата відхиляє або змінює законопроект, ухвалений Національною Асамблеєю, остаточне рішення щодо його долі приймає саме нижня палата. Проте щодо законопроектів, які стосуються провінцій, суперечності між палатами можуть долатися спільно-створюваною узгоджувальною комісією. Президент, якщо він має застереження щодо конституційності прийнятого Парламентом закону, може повернути його для повторного розгляду до нижньої палати. Верхня палата бере участь у такому розгляді лише за умов, якщо застереження глави держави стосуються її рішень щодо попередньо ухваленого закону.

Згідно зі ст. 83 Конституції, «Президент є главою держави і главою виконавчої влади. Він повинен поважати, гарантувати і захищати Конституцію

як Основний Закон Республіки, сприяти єдності нації і процвітанню Республіки». Окрім типових повноважень Президента як глави держави, слід виділити його право скликати палати на позачергові сесії для розгляду визначених ним питань, утворювати спеціальні комісії з розслідування, призначати референдуми за умов, визначених законом.

Однак найважливішими є повноваження Президента у сфері виконавчої влади. Президент очолює уряд — Кабінет, до складу якого входять віце-президент, призначуваний главою держави з числа депутатів Національної Асамблеї, та інші члени-міністри. Міністрів також призначає Президент, як правило, з членів нижньої палати. Президент водночас наділений правом усувати з посад членів Кабінету, включно й віце-президента. Глава держави і глава виконавчої влади може покласти на будь-якого члена Кабінету функції і повноваження іншого. Враховуючи відсутність у державному механізмі посади прем'єр-міністра, функції якого виконує сам Президент, можна говорити про наявність тут певних ознак президентської республіки.

Президент й інші члени Кабінету можуть бути присутніми і виступати на засіданнях палат парламенту без права голосу. Більше того, — верхня палата може вимагати такої присутності.

Члени Кабінету несуть колективну та індивідуальну політичну відповідальність перед Парламентом. Національна Асамблея може висловлювати недовіру всім членам Кабінету, окрім Президента, після чого останній має відправити їх у відставку. Якщо ж нижня палата висловить недовіру самому Президенту, у відставку повинен іти не тільки він, а й усі інші члени Кабінету.

Незважаючи на широкі повноваження Президента, відповідний пост заміщується у так званий парламентський спосіб: Президента обирає зі свого складу Національна Асамблея кожного скликання. Одна й та сама особа не може бути обрана більше, ніж на два строки. Нижня палата може достроково усунути Президента у випадку вчинення ним «серйозного порушення Конституції і законів чи іншого серйозного правопорушення», ухваливши відповідне рішення більшістю у дві третини (ст. 89 Конституції).

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Апеляційний Суд, голову якого призначає Президент після консультацій зі спеціальним органом — Комісією судової служби. Інших суддів Верховного Апеляційного Суду, а також усіх суддів інших загальних судів Президент призначає за поданням цієї комісії.

Функцію конституційного контролю здійснює Конституційний Суд, до складу якого входять голова, його заступник та дев'ять інших суддів. Голову і заступника також призначає Президент після консультацій з Комісією судової служби. Інших суддів Конституційного Суду він призначає після консультацій з його головою і лідерами політичних партій, представлених у Національній Асамблеї. Судді Конституційного Суду призначаються на 12 років без права на повторне призначення.

За формою державного устрою Південно-Африканська Республіка є федерацією, до складу якої входять дев'ять провінцій. Передбачено, що кожна провінція повинна мати власну конституцію. Законодавчими органами провінцій є легіслатури, які обираються на п'ять років. Виконавчими органами є виконавчі ради на чолі з прем'єрами провінцій. Прем'єрів обирають легіслатури, інших членів виконавчих рад призначають прем'єри із складу відповідних легіслатур.

Конституція ПАР визначила принципи розмежування компетенції між федерацією і провінціями, за якими встановлено три сфери повноважень: сфера виключних повноважень федерації, сфера конкуруючої компетенції (де взаємодіють федерація і провінції) і сфера виключної компетенції провінцій.

Місцеве самоврядування організовано на рівні муніципалітетів. Обрані населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць муніципальні ради є водночас представницькими і виконавчими органами місцевого самоврядування. Строк повноважень муніципальних рад — чотири роки.

ПОЛЬЩА

(Республіка Польща)

Країна, розташована у Східній Європі і має вихід до Балтійського моря.

Межує з ФРН, Чехією, Словаччиною, Україною, Білоруссю, Литвою і Росією (Калінінградська обл.).

Територія — 312,7 тис. кв. км.

Населення — 40 млн. чол.

Сучасна польська державність історично пов'язана з наслідками Першої світової війни. Водночас проголошення республіки 1918 р. мало генезою півторастолітню боротьбу польського народу проти поділів країни, за поновлення незалежності. Результати державотворення відбилися у конституції, прийнятій 1921 р. і відомій у політичній історії як Березнева конституція. Ця конституція наслідувала найбільш демократичні зразки тих часів і запровадила засади реального парламентаризму.

Однак 1926 р. в країні було встановлено диктатуру військових, на яку спирався тодішній президент Ю. Пілсудський. Легітимації авторитарного режиму сприяла нова конституція, введена 1935 р. після довготривалої політичної боротьби. Ця конституція часто іменується Травневою конституцією. Встановлений нею державний лад проіснував до початку Другої світової війни.

Уже в перші післявоєнні роки в умовах досить складної внутрішньої і зовнішньополітичної ситуації постало питання реформування у сфері державного владарювання. 1947 р. обраний населенням країни законодавчий орган — сейм — прийняв конституційний закон про організацію і діяльність вищих органів держави, котрий нерідко визначався як «мала конституція». Змістовною основою цього акта була модель побудови державного ладу, запропонована ще конституцією 1921 р.

Завданням сейму стало розроблення і прийняття постійної конституції. У липні 1952 р. після, так званого, всенародного обговорення сейм прийняв розроблену спеціальною комісією конституцію. Згідно з нею, держава стала

іменуватися Польською Народною Республікою (ПНР), «державою народної демократії, в якій влада належить трудовому народові міста і села».

Протягом наступних чотирнадцяти років до конституції 1952 р. було внесено цілу низку змін і доповнень, більшість з яких стосувалася державного механізму. Нарешті, 1976 р. здійснено конституційну реформу, наслідком якої стало прийняття, по суті, нової редакції конституції. ПНР стала визначатися як «соціалістична держава». У 80-ті роки було здійснено кілька досить важливих змін конституційного тексту щодо організації державного механізму.

Початок 90-х років у Польщі, як і в інших країнах Східної та Центральної Європи, ознаменувався крахом тоталітарної системи партійного керівництва державою і суспільством. Але, на відміну від інших згаданих країн, у Польщі не було введено нову конституцію. У жовтні 1992 р. прийнято конституційний закон про відносини між законодавчою та виконавчою владою Республіки Польща та про місцеве самоврядування, який мав діяти до прийняття нової конституції.

Водночас, у відповідності до конституційного закону, були залишені чинними деякі положення конституції 1952 р. Більшість із них стосувалась основних прав і обов'язків громадян. Разом з конституційним законом 1992 р. ці положення склали те, що неофіційно також звалось «малою конституцією Польщі».

Чинну Конституцію Республіки Польща прийнято 25 травня 1997 р. за результатами референдуму. Народному голосуванню передувало ухвалення конституційного проекту на спільному засіданні обох палат парламенту. Знаменно, що згідно із самою Конституцією вона набрала чинності через три місяці після її оприлюднення.

За змістом Конституції прийнято змішану республіканську форму державного правління.

Згідно зі ст. 95 Конституції, «законодавча влада в Республіці Польща здійснюється Сеймом і Сенатом». Іншими словами, тут функціонує двопалатний парламент. Нижня палата — Сейм — складається з 460 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою строком на чотири роки. У такий же спосіб і на такий самий строк обирається верхня палата — Сенат, до складу якого входить 100 сенаторів. Віко-

вий ценз для активного і пасивного виборчого права на виборах депутатів і сенаторів — 18 років, а також 21 і 30 років відповідно. Обрані депутати і сенатори складають спеціальну присягу. Відмова скласти таку присягу означає відмову від мандата. Конституція не відкидає можливості суміщення мандатів депутата або сенатора з посадою члена уряду.

Сейм може саморозпуститися, ухваливши відповідне рішення кваліфікованою більшістю у дві третини від свого складу. Нижня палата може бути розпущена достроково главою держави в разі, коли передбачена Конституцією процедура формування уряду виявиться нерезультативною, а також за умов, якщо протягом чотирьох місяців після його подання державний бюджет не буде ухвалено палатами. Знаменно, що у разі саморозпуску і розпуску Сейму закінчується достроково і строк повноважень Сенату.

Усі законопроекти спочатку розглядаються в Сеймі і лише після цього передаються до Сенату. При цьому правом законодавчої ініціативи наділено депутатів, сенаторів, главу держави і уряд. Передбачено також народну законодавчу ініціативу, здійснювану від імені 100 тис. виборців. Сенат може відхилити або змінити ухвалений нижньою палатою законопроект, але це рішення має реальне значення тільки за умов, якщо Сейм не відхилить його абсолютною більшістю голосів. На прийнятій палатами закон глава держави може накласти вето, яке долається кваліфікованою більшістю у три п'ятих від не менше, ніж половини складу при повторному голосуванні тільки в нижній палаті. Важливим є й те, що Сенат не може відхилити ухвалений Сеймом проект закону про державний бюджет, — він обмежений лише можливістю вносити до нього зміни. Отже, й тут останнє слово належить нижній палаті.

Про пріоритетну компетенцію нижньої палати свідчить і те, що тільки вона може здійснювати функцію парламентського контролю за урядом. Тільки Сейм може висловити недовіру урядові або його окремим членам, а депутати наділені правом запиту (інтерпеляції) до глави уряду або окремих міністрів. Уряд зобов'язаний подавати саме Сейму звіт про виконання закону про державний бюджет. До компетенції саме нижньої палати віднесено прийняття рішення про стан війни і про проголошення миру. Нарешті, за рішенням Сейму може бути призначено референдум, хоча, водночас, його може призначити і глава держави за згодою Сенату.

Відповідно до ст. 126 Конституції, «Президент Республіки Польща є вищим представником Республіки Польща і гарантом наступництва державної

влади. Президент повинен забезпечувати додержання Конституції, він стоїть на сторожі суверенітету і безпеки держави, недоторканності і цілісності її території». Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. При цьому одна особа може бути повторно обрана лише один раз. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років.

Серед повноважень Президента слід виділити його право ратифікувати і денонсувати міжнародні договори (про що він сповіщає Сейм і Сенат), призначати і відкликати представників в іноземних державах і при міжнародних організаціях, за поданням глави уряду оголошувати загальну або часткову мобілізацію, на три місяці вводити надзвичайний стан, який може бути продовжений ще на два місяці за згодою Сейму. Президент уповноважений звертатися з посланнями до палат парламенту, призначати суддів за пропозицією спеціального органу — Судової ради — тощо. За Конституцією, до радчим органом при Президенті з питань внутрішньої і зовнішньої безпеки є Рада національної безпеки. Частина актів глави держави має бути контра-сигнована главою уряду, котрий несе за них відповідальність перед Сеймом.

Президент може бути притягнений до відповідальності перед спеціальним судом — Державним Трибуналом — за порушення Конституції або законів, а також за вчинений злочин. Рішення про звинувачення приймається Народними Зборами (тобто на спеціальному спільному засіданні Сейму і Сенату) більшістю не менше, ніж дві третини від їх складу. Члени Державного Трибуналу обираються Сеймом на строк його повноважень, причому депутати і сенатори не можуть бути туди обрані. До відповідальності перед Державним Трибуналом у відповідних випадках можуть бути притягнені члени уряду та деякі інші державні посадові особи.

Уряд — Рада Міністрів — визначено в Конституції як такий орган, що «здійснює внутрішню і зовнішню політику Республіки Польща» (ст. 146). Керує роботою уряду Голова Ради Міністрів, який водночас «забезпечує виконання політики Ради Міністрів і визначає засоби її виконання» (ст. 148 Конституції). Важливим повноваженням глави уряду є право здійснювати нагляд за місцевим самоврядуванням у межах і формах, визначених у Конституції. З питань «особливого значення» Президент може скликати так звану раду кабінету. Радою кабінету є, по суті, Рада Міністрів, яка засідає під головуванням Президента. Проте, як застережено в Конституції, раді кабінету не належить компетенція уряду.

У Конституції визначено порядок формування уряду. Зокрема, Президент призначає Голову Ради Міністрів і за його пропозицією інших членів уря-

ду. Голова Ради Міністрів у двотижневий строк після його призначення і сформування складу уряду подає Сеймові програму діяльності уряду з метою отримати вотум довіри (процедура інвеститури уряду). У разі невдачі сформувати уряд через зазначену процедуру сам Сейм обирає Голову Ради Міністрів з числа тих, хто попередньо був запропонований до складу уряду. Президент зобов'язаний затвердити обраного нижньою палатою главу уряду. Якщо передбачена Конституцією процедура формування уряду виявиться нерезультативною, Президент, як зазначалось, може розпустити Сейм, заслухавши думку голів обох палат парламенту.

За Конституцією члени сформованого уряду складають спеціальну присягу перед Президентом. Водночас увесь склад уряду подає у відставку перед новообраною нижньою палатою.

Суддів загальних судів, зокрема суддів Верховного Суду, призначають на посади безстроково. Окрім системи загальних судів, функціонує система адміністративних судів на чолі з Вищим адміністративним судом. Особливий статус має Конституційний Трибунал, котрий є органом конституційного контролю. До складу Конституційного Трибуналу входить п'ятнадцять суддів, обраних Сеймом строком на дев'ять років без права на переобрання. Голову і заступника Голови Конституційного Трибуналу призначає Президент з числа кандидатів, визначених самим Конституційним Трибуналом.

За формою державного устрою Польща є унітарною державою. З метою врядування територію держави поділено на воєводства і гміни. У кожному воєводстві формується сеймик, членів якого обирають зі свого складу представницькі органи відповідних гмін. Представником уряду у воєводстві є воєвода, якого призначає і звільняє Голова Ради Міністрів.

Населення кожної гміни обирає строком на чотири роки представницький орган місцевого самоврядування — раду гміни. Виконавчим органом є правління, до складу якого входить війт або (у міській місцевості) бурмістр. У великих містах, що мають статус гмін, головою правління є президент міста. Правління і окремо війт, бурмістр або президент обираються радами гмін з їхнього складу.

ПОРТУГАЛІЯ

(Португальська Республіка)

Країна, розташована у Південно-Західній Європі на західній частині Піренейського півострова, а також на Азорських островах і острові Мадейра, що в Атлантичному океані. Межує з Іспанією.

Територія — 88,9 тис. кв. км.

Населення — 10,6 млн. чол.

Сучасна португальська державність має свою передісторію, витoki якої знаходяться у подіях початку XIX ст. Саме тоді під впливом геополітичних зрушень на європейському континенті (французька революція і наполеонівські війни) і втрати найбільшого колоніального володіння — Бразилії — позначився перехід країни від абсолютизму до конституційного ладу. Результатами португальської революції стало прийняття 1822 р. першої конституції, багато в чому подібної до іспанської конституції 1812 р. Проте ця конституція діяла менше, ніж рік, і була скасована за наслідками реставраційного перевороту. Друга конституція, прийнята 1826 р., посилювала роль влади монарха. Ця конституція пережила скасування і поновлення, громадянську війну і з багатьма змінами діяла аж до падіння монархії 1910 р.

1911 р. після повстання установчими зборами було прийнято республіканську конституцію, яка, однак, не змогла забезпечити розвитку країни на демократичних засадах. Результатом цілого ряду військових переворотів і встановлення фактично диктаторського режиму в 1933 р. стало прийняття, а потім затвердження на референдумі так званої політичної конституції. За нею Португалію було проголошено «унітарною корпоративною республікою». Відомо, що корпоративну державу 1939 р. було задекларовано і в Іспанії.

Чинна Конституція Португалії стала наслідком демократичних змін (так званої революції гвоздик) 1974 р. Вона була прийнята установчими зборами 2 квітня 1976 р. і вступила в силу 25 квітня того ж року. 1982 р. до цієї Конституції були внесені суттєві поправки.

За Конституцією, Португалія є республікою зі змішаною формою державного правління, або парламентарно-президентською республікою.

Парламент Португалії, який є органом законодавчої влади, має назву Асамблея Республіки. До його складу, згідно з виборчим законом, входить мінімум 230, максимум 235 депутатів, обраних шляхом загальних і прямих виборів. Строк повноважень Асамблеї Республіки — чотири роки. Вибори депутатів проводяться за пропорційною системою, а віковий ценз для активного і пасивного виборчого права є однаковим і становить 18 років.

Особливістю організації португальського парламенту є наявність його, так званої, постійної комісії, яка діє у періоди між засіданнями Асамблеї Республіки та під час припинення її повноважень. До найважливіших повноважень постійної комісії віднесені нагляд за діяльністю уряду й адміністрації, допарламентський розгляд з наступними рекомендаціями для Асамблеї Республіки щодо декретів-законів, прийнятих урядом у період між засіданнями парламенту.

Главою держави є Президент. Його повноваження було звужено за результатом відповідних змін, що сталися 1982 р. Водночас за ним залишені права звертатися до парламенту з посланнями, вимагати повторного прийняття парламентом законів і за певних умов навіть розпустити орган законодавчої влади. Найважливіші рішення Президента мають бути контрасигновані урядом, що забезпечує їм юридичну силу. До того ж значна частина рішень Президента потребує санкціонування (наприклад, розпуск парламенту), або підтримки у вигляді рекомендацій з боку Державної ради.

Державна рада є консультативним органом при Президенті, що діє постійно. До її складу, окрім самого глави держави, входять голова Асамблеї Республіки, Прем'єр-міністр, голова Конституційного Трибуналу, уповноважений парламенту з питань прав людини (проведор юстиції), глави урядів автономій, а також усі колишні президенти. Окрім цього, по п'ять членів ради призначає Президент і обирає Асамблея Республіки.

Щодо самого Президента, то його обирають шляхом загальних і прямих виборів. Не припускається переобрання однієї особи на три строки підряд. Строк повноважень Президента — п'ять років. По закінченні другого строку припускається переобрання лише через п'ять років. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років.

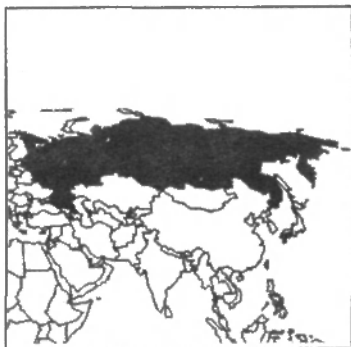
Уряд — Рада Міністрів — є, за Конституцією, «вищим органом державного управління» (ст. 185). Главою уряду є Прем'єр-міністр, який призначається Президентом за згодою політичних партій, що представлені у парламенті, а також з урахуванням результатів парламентських виборів. Інших членів уряду призначає Президент за пропозицією Прем'єр-міністра. Не пізніше десяти днів після призначення Прем'єр-міністра програма уряду має бути подана на розгляд Асамблеї Республіки. У разі відхилення цієї програми уряд повинен іти у відставку.

Уряд, за Конституцією, несе політичну відповідальність перед Президентом і перед Асамблеєю Республіки. Передбачено можливість прийняття урядом актів делегованого законодавства: Асамблея Республіки може надати уряду право видавати декрети-закони з питань, які віднесені виключно до її компетенції. Передбачено також процедуру затвердження парламентом декретів-законів.

До системи загальних судів входять суди першої інстанції (суди комарки), суди другої інстанції (апеляційні суди) і Верховний Трибунал правосуддя. До судової системи, за Конституцією, належать військові трибунали і Рахункова палата, а також адміністративні та фіскальні суди. Особливе місце належить Конституційному Трибуналу у складі тринадцяти суддів. Десять суддів Конституційного Трибуналу призначаються Асамблеєю Республіки, три — кооптуються.

За формою державного устрою Португалія є унітарною державою. Разом з тим статус автономних областей мають острів Мадейра і Азорські острови. Цей статус визначається Конституцією і статутами самих автономій, які ухвалюються їх асамблеями і затверджуються Асамблеєю Республіки.

З метою врядування територія держави також поділяється на адміністративні області. Нижчими рівнями адміністративно-територіального поділу є муніципалітети і парафії. В адміністративних областях головні владні повноваження належать губернаторам, яких призначає уряд. У муніципалітетах і парафіях населення обирає представницькі органи місцевого самоврядування (асамблеї і ради) строком на чотири роки, котрі, в свою чергу, формують виконавчі органи (правління).

РОСІЯ

(Російська Федерація)

Євразійська країна, що є найбільшою у світі за територією. Межує з Норвегією, Фінляндією, Естонією, Латвією, Литвою, Польщею (Калінінградська обл.), Білоруссю, Україною, Грузією, Азербайджаном, Казахстаном, Монголією, КНР і КНДР. Територія — 17.075,4 тис. кв. км. Населення — 153,8 млн. чол.

Виникненню сучасної незалежної російської держави передувало існування Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (від 1922 р. як союзної республіки у складі СРСР). У РРФСР було послідовно прийнято чотири радянські конституції (1918 р., 1925 р., 1937 р. і 1978 р.), зміст яких певною мірою відбивав характер розвитку соціалістичної державності.

Сучасна самостійна російська держава виникла у зв'язку з розпадом Радянського Союзу. Певний час її функціонування забезпечувалось конституцією 1978 р. Проте 12 грудня 1993 р. всенародним голосуванням (референдумом) було прийнято нову, чинну Конституцію Російської Федерації.

За змістом Конституції прийняту в Росії форму державного правління можна визначити як змішану республіканську, що її, зокрема, характеризує наявність широких владних повноважень у глави держави.

Згідно зі ст. 94 Конституції, «Федеральні Збори — парламент Російської Федерації — є представницьким і законодавчим органом Російської Федерації». Федеральні Збори складаються з двох палат — Ради Федерації (верхньої палати) і Державної думи (нижньої палати). До Ради Федерації входять по два представники від кожного суб'єкта федеративної держави: по одному від представницького і від виконавчого органів державної влади (особи, які очолюють відповідні органи). Державна дума складається з 450 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів із застосуванням змішаної системи. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права виз-

начено відповідно у 18 і 21 рік. Депутати Державної думи не можуть бути депутатами інших представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Депутатський мандат є також несумісним з посадою на державній службі.

Кожна з палат парламенту Російської Федерації має свої спеціальні повноваження. Зокрема до відання Ради Федерації належать: затвердження змін кордонів між суб'єктами федерації, затвердження указів глави держави про введення надзвичайного або воєнного стану, вирішення питання про можливість використання збройних сил за межами державної території, призначення виборів глави держави, призначення на посаду суддів Конституційного Суду, Верховного Суду, Вищого арбітражного суду, а також деякі інші питання.

До відання Державної думи належать: надання згоди Президенту на призначення глави уряду, вирішення питання про довіру уряду, призначення на посаду і звільнення з посади ряду державних посадових осіб, а також вирішення інших питань.

Право законодавчої ініціативи належить Президенту, Раді Федерації, членам Ради Федерації, депутатам Державної думи, уряду, законодавчим (представницьким) органам суб'єктів федерації. Право законодавчої ініціативи належить також Конституційному Суду, Верховному Суду та Вищому арбітражному суду з питань їхнього відання.

Законопроекти вносяться до Державної думи. Прийняті нижньою палатою закони передаються на розгляд верхньої. У разі відхилення закону Радою Федерації, палати можуть створити узгоджувальну комісію для подолання суперечностей, після чого закон підлягає повторному розгляду Державною думою. У випадку незгоди Державної думи з рішенням Ради Федерації, закон вважається прийнятим, якщо при повторному голосуванні за нього проголосувало не менше двох третин від загальної кількості депутатів Державної думи.

Президент наділений правом вето на закони, прийняті Федеральними Зборами. Якщо при повторному розгляді закон буде прийнятий у раніше ухваленій редакції більшістю у дві третини від загальної кількості голосів у кожній з палат, глава держави зобов'язаний підписати і оприлюднити його.

Державна дума може бути достроково розпущена Президентом після триразового відхилення нею кандидатур на посаду глави уряду, поданих самим же Президентом. Це може відбутися і за умов, якщо Державна дума протягом трьох місяців повторно висловить недовіру уряду.

Главою держави є Президент. За Конституцією, «Президент Російської Федерації є гарантом Конституції Російської Федерації, прав і свобод людини та громадянина. У порядку, встановленому Конституцією Російської Федерації, він вживає заходів щодо охорони суверенітету Російської Федерації, її незалежності та державної цілісності, забезпечує узгоджене функціонування і взаємодію органів державної влади» (ст. 80). Президент визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Одна й та сама особа не може бути обрана більше, ніж на два строки підряд. Віковий ценз для кандидатів у Президенти визначено у 35 років. При цьому вони повинні постійно проживати на території держави не менше десяти років.

Президент може бути усунений з поста Радою Федерації на підставі висунутого Державною думою обвинувачення в державній зраді або вчиненні іншого тяжкого злочину, підтверженого висновком Верховного Суду про наявність у діях Президента ознак злочину та висновком Конституційного Суду про додержання встановленого порядку висунення обвинувачення. Відповідні рішення палат Федеральних Зборів мають бути прийняті двома третинами голосів від загальної кількості в кожній з них. Рішення Ради Федерації про усунення Президента повинно бути прийняте у тримісячний строк після висунення обвинувачення. Якщо в цей строк таке рішення верхньої палати не буде прийнято, то обвинувачення проти Президента вважається відхиленим.

Президент призначає за згодою Державної думи главу уряду, має право головувати на засіданнях уряду, приймає рішення про його відставку, за пропозицією глави уряду призначає і звільняє інших його членів, призначає і звільняє повноважних представників Президента, формує адміністрацію Президента, формує і очолює Раду безпеки, подає палатам кандидатури для призначення на деякі посади. Президент затверджує військову доктрину держави. Він є головнокомандувачем збройних сил, призначає і звільняє вище командування збройних сил тощо. Здійснення усіх цих та інших повноважень Президента не потребує контрасигнування з боку уряду.

Президент може використовувати узгоджувальні процедури для вирішення розбіжностей між органами федерації та органами суб'єктів федерації, а також між органами самих суб'єктів. Президент має право до розв'язання даного питання відповідним судом зупиняти дію актів органів виконавчої влади суб'єктів федерації у випадку, коли вони суперечать Конституції та законам, міжнародним зобов'язанням держави або порушують права і свободи людини і громадянина.

Президент призначає референдуми, звертається до Федеральних Зборів із щорічними посланнями про становище в країні, про основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики держави. Нарешті, серед повноважень Президента необхідно назвати його право здійснювати керівництво зовнішньою політикою держави, вести переговори і підписувати міжнародні договори, призначати і відкликати після консультацій з відповідними комітетами чи комісіями палат Федеральних Зборів дипломатичних представників в іноземних державах та міжнародних організаціях.

Відповідно до ст. 110 Конституції, «Виконавчу владу Російської Федерації здійснює Уряд Російської Федерації». Як зазначалося, глава (Голова) уряду призначається Президентом за згодою Державної думи. Глава уряду у певний строк подає Президенту пропозиції про структуру федеральних органів виконавчої влади і пропонує кандидатури на посади інших членів уряду. Уряд складає свої повноваження перед новообраним Президентом. Уряд може подати у відставку, яка приймається або відхиляється Президентом. Президент сам може прийняти рішення про відставку Уряду. Водночас Державна дума може висловити недовіру Уряду, тобто, останній несе перед нею колективну політичну відповідальність.

У ст. 118 Конституції записано, що «судова влада здійснюється через конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне судочинство». Судді Верховного Суду і Вищого арбітражного суду призначаються Радою Федерації за поданням Президента. Суддів інших федеральних судів призначає Президент у порядку, встановленому законом. Конституційний Суд складається з дев'ятнадцяти суддів, яких також призначає Рада Федерації за поданням Президента.

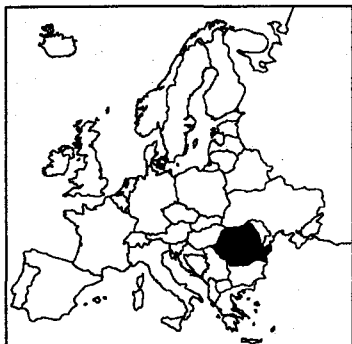
За формою державного устрою Росія є федеративною державою, віднесеною до так званих асиметричних федерацій. Згідно з Конституцією, «Російська Федерація складається з республік, країв, областей, міст федерального значення (Москва і Санкт-Петербург — В. Ш.), автономної області, автономних округів — рівноправних суб'єктів Російської Федерації» (ст. 5). Од-

нак, незважаючи на проголошену рівноправність, суб'єкти мають, по суті, різний статус. Зокрема, статус республіки визначається федеральною Конституцією і конституцією республіки. Статус краю, області, міста федерального значення, автономної області, автономного округу — федеральною Конституцією і статутом відповідного суб'єкта федерації, що приймається його законодавчим (представницьким) органом.

За поданням законодавчих і виконавчих органів автономної області або автономного округу може бути прийнято федеральний закон про автономну область, округ. Відносини автономних округів, що входять до складу краю чи області, можуть регулюватися федеральним законом та договором між органами автономного округу та, відповідно, органами краю чи області.

Відповідно до Конституції визначено три сфери владної компетенції: сфера відання федерації, сфера спільного відання федерації і суб'єктів (у цих двох сферах рішення суб'єктів федерації не можуть суперечити рішенням самої федерації у разі наявності останніх) і сфери виключного відання суб'єктів федерації. Найважливіші повноваження органів влади віднесені саме до перших двох сфер компетенції.

У Конституції міститься глава, присвячена місцевому самоврядуванню. У ній, зокрема, зазначено, що місцеве самоврядування здійснюється у міських, сільських поселеннях та на інших територіях з урахуванням історичних та інших місцевих традицій.

РУМУНІЯ

(Республіка Румунія)

Країна, розташована у Східній Європі з виходом до Чорного моря. Межує з Молдовою, Україною, Угорщиною, Югославією і Болгарією.

Територія — 237,5 тис. кв. км.

Населення — 24,2 млн. чол.

Сучасну румунську державність започатковано 1861 р., коли на правах певної автономії у межах Османської імперії було проголошене державне утворення, яке й дістало назву Румунія. 1866 р. прийнято першу конституцію Румунії, котра запровадила державну форму обмеженої монархії. 1878 р. Румунію офіційно визнано незалежною державою, а 1881 р. вона набула статусу королівства.

1923 р. прийнято нову редакцію конституції, за якою форма державного правління набула ознак парламентарної монархії. На заміну цієї редакції було введено конституцію 1938 р., яка, однак, була скасована 1940 р. після встановлення воєнно-авторитарного режиму.

Після повалення 1944 р. цього режиму частково поновлено в дії конституцію 1866 р. (у редакції 1923 р.) Наприкінці 1947 р. було скасовано монархію і проголошено Румунську Народну Республіку, а наступного року введено першу конституцію так званого соціалістичного типу. Подібною була й конституція 1952 р., яка зафіксувала класову сутність держави і керівну роль румунської робітничої (комуністичної) партії.

Нарешті, 1965 р., після того, як партійний з'їзд констатував «повну перемогу соціалізму у місті й селі», було прийнято останню конституцію соціалістичного типу. За цією конституцією назва держави була замінена на Соціалістичну Республіку Румунію, де «керівною політичною силою усього суспільства» визнавалася комуністична партія. У подальшому ця конституція зазнала цілого ряду змін, більшість з яких стосувалася державного владарювання. Зокрема, 1974 р., було запроваджено пост президента, а 1986 р. суттєво змінено його повноваження.

Новий етап у розвитку румунської державності настав після падіння наприкінці 1989 р. фактичної диктатури Н. Чаушеску, який очолював державу і правлячу партію і, по суті, здійснював контроль над усіма сферами суспільного життя. Наступного року було обрано установчі збори, які 21 листопада ухвалили нову Конституцію. Вона набула чинності 8 грудня 1991 р. після затвердження на референдумі. Є вона чинною і сьогодні.

За змістом Конституції форма державного правління в Румунії є змішана республіканська.

Органом законодавчої влади є двопалатний парламент. Нижньою палатою є Палата Депутатів, верхньою — Сенат. Склад обох палат парламенту формується шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Віковий ценз для активного виборчого права — 18 років, для пасивного — 23 і 35 років на виборах відповідно до Палати Депутатів і до Сенату. У парламенті зарезервовані місця (по одному) для громадських об'єднань, що презентують національні меншини.

Законодавчою ініціативою у парламенті наділені Уряд, депутати і сенатори. Передбачено також здійснення народної законодавчої ініціативи від імені 250 тис. громадян, які мають право голосу. У разі, коли між палатами виникає неузгодженість щодо змісту законопроекту, питання вирішується спеціальною парламентською комісією, створеною на паритетних засадах представництва обох палат. Якщо робота цієї комісії буде нерезультативна, спірний законопроект вноситься на розгляд спільного засідання палат парламенту, де він має бути ухвалений більшістю голосів від складу кожної палати. Передбачено право глави держави повернути переданий йому для промугляції закон на повторний розгляд до парламенту.

Главою держави є Президент, який, до того ж, визнаний таким, що забезпечує виконання Конституції і функціонування державної влади. З цією метою він, як записано в ст. 80 Конституції, «виконує функцію посередництва між владами держави, а також між державою і суспільством». Президента обирають шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Одна і та сама особа може бути переобрана лише один раз. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років.

Президент може бути усунутий з поста за грубі порушення Конституції. Відповідне рішення приймається на спільному засіданні палат парламенту більшістю голосів депутатів і сенаторів після одержання висновку Конституційного Суду. Після цього таке рішення має бути затверджене на рефе-

рендумі, що проводиться протягом місяця. Президент функціонально поєднаний зі сферою виконавчої влади. Він пропонує кандидатуру на посаду глави уряду — Прем'єр-міністра, здійснює за пропозицією останнього зміни в Уряді, може брати участь в урядових засіданнях, де обговорюються питання «національного значення», або, за проханням Прем'єр-міністра, й інших засіданнях. Президент головує на всіх засіданнях Уряду, де він присутній.

Серед інших повноважень Президента треба виділити його право розпустити парламент після консультацій з головами палат і лідерами парламентських груп. Таке право він може реалізувати за умов, якщо парламент протягом шістдесяти днів двічі не зміг висловити довіру Уряду. Президент може після «консультацій з парламентом» винести на референдум питання, що мають «національне значення». Він є головою Верховної ради оборони, укладає міжнародні договори і здійснює деякі інші владні повноваження.

За Конституцією, Уряд «здійснює внутрішню і зовнішню політику країни і керує державним управлінням» (ст. 101). Процедура формування Уряду починається із кандидатури на посаду Прем'єр-міністра. Цю кандидатуру визначає Президент із урахуванням розкладу партійно-політичних сил у парламенті. Відповідний кандидат формує склад Уряду і разом з цим складом і проектом урядової програми постає перед кожною палатою парламенту, де він має одержати інвеституру (довіру). Призначені у такий спосіб Прем'єр-міністр та інші члени уряду складають присягу перед Президентом.

Конституція встановлює принцип сумісності посади члена уряду і мандата депутата або сенатора. Члени уряду несуть колективну політичну відповідальність перед кожною палатою парламенту. Судді загальних судів призначаються Президентом безстроково. Однак судді Верховного Суду призначаються строком на шість років з правом повторного зайняття посади. До складу Конституційного Суду входять дев'ять суддів, котрі займають посаду на строк дев'ять років без права на повторне призначення. Судді Конституційного Суду призначаються нарівно (по троє) Палатою Депутатів, Сенатом і Президентом.

За формою державного устрою Румунія є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділяється на області, міста і общини. Міські та общинні ради, а також мери обираються шляхом прямих виборів. Обласні ради формуються непрямыми виборами: вибірниками тут є обрані члени міських та общинних рад даної області. Строк повноважень рад усіх рівнів — чотири роки. В кожній області та столиці діють представники Уряду — префекти. Префекти здійснюють певні контрольні функції щодо обраних органів місцевого самоврядування.

САН-МАРИНО

(Республіка Сан-Марино)

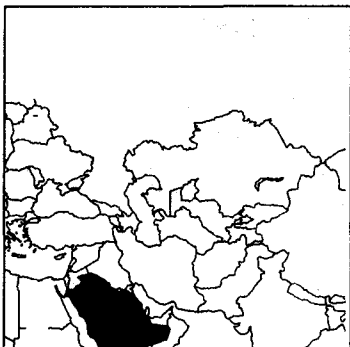
Країна, що розташована на Апеннінському півострові і фактично є анклавом на території Італії. Територія — 61 кв. км. Населення — 25 тис. чол.

Передісторія сучасної сан-маринської державності бере початок у IV ст. і супроводжується різного роду легендами. Одна з таких легенд, що пов'язана із середньовічною історичною традицією, сприяла формуванню стереотипного визначення Сан-Марино як «республіки каменярів». Довгий час Сан-Марино являла собою приклад феодального міста-держави, що існувало у бурхливому суспільно-політичному зовнішньому середовищі. У нові часи сан-маринська державність зберігалась також практично перманентно, що об'єктивно є своєрідним феноменом. Сучасна Сан-Марино знаходиться у тісних економічних і політичних зв'язках з Італією.

Писаної, систематизованої конституції Республіка Сан-Марино ніколи не мала. Питання організації та діяльності органів державної влади регламентуються на основі низки законодавчих актів і численних правових (по суті, конституційних) звичаїв.

За формою державного правління Сан-Марино є парламентарною республікою, хоч прийнята тут її конкретна версія досить відмінна від традиційних.

Органом законодавчої влади є Велика Генеральна Рада — парламент, до складу якого входять 60 членів, обраних шляхом загальних і прямих виборів. Починаючи з 1960 р., активне виборче право визнане і за жінками, проте, вони не можуть бути обрані у Велику Генеральну Раду. Парламент із власного складу формує уряд — Державний Конгрес, який несе перед ним політичну відповідальність. До складу Державного Конгресу входять 10 державних секретарів, кожний з яких очолює окремий урядовий департамент. Велика Генеральна Рада також із власного складу строком на шість місяців обирає двох капітанів-регентів. Останні на рівних правах виконують водночас функції глави держави і глави уряду. Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд, який у складі 12 суддів формується за участі Великої Генеральної Ради.

САУДІВСЬКА АРАВІЯ

Країна, розташована на Аравійському півострові. Межує з Йорданією, Іраком, Кувейтом, Катаром, ОАЕ, Оманом і Єменом.

Територія — 2.149,7 тис. кв. км.

Населення — 20 млн. чол.

Саудівська Аравія як незалежна держава утворилася після Першої світової війни. У середині двадцятих років відбулося об'єднання султанату Неджд і Хіджаського королівства. Правителем першого на той час був Ібн-Сауд, який започаткував династію нової монархії і запозичив їй своє ім'я у назву. Проте первісна назва новоутвореної держави була «Королівство Хіджаз і Неджд та територій, що приєдналися». 1932 р. її було переіменовано на Арабське Саудівське Королівство.

За формою державного правління Саудівська Аравія є абсолютною монархією.

Ключову роль у державі відіграє монарх — Король. Після смерті Ібн-Сауда престол наслідували його сини у порядку старшинства, а потім було прийнято принцип наслідування по чоловічій лінії у порядку первородства. Звичайний вплив на вирішення питань престолонаслідування певний час здійснювала так звана сімейна рада династії.

Король фактично очолює виконавчу владу: зазвичай саме він є главою уряду. При цьому його першим заступником у ролі глави уряду призначається спадкоємець престолу. Королю належить і законодавча влада, хоча значну кількість відповідних повноважень він делегує уряду.

Важливу роль у державному владарюванні відіграє уряд — Рада Міністрів. Уперше Раду Міністрів сформовано ще 1932 р. 1954 р. Король видав положення про Раду Міністрів, а 1958 р. — спеціальний закон, яким визначався статус цього органу. За змістом цих актів, Рада Міністрів є, по суті, органом

законодавчої і виконавчої влади, хоча реалізація її компетенції залежить від Короля.

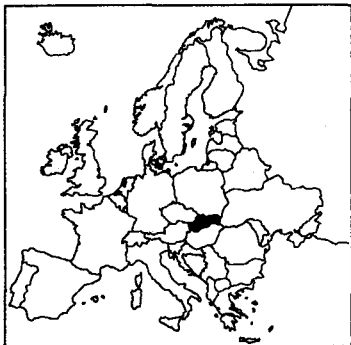
Згідно з положенням 1954 р., Рада Міністрів здійснює «вище керівництво внутрішньою і зовнішньою політикою держави». До її повноважень віднесено, зокрема, затвердження державного бюджету і міжнародних договорів, укладених міністром закордонних справ. Рішення Ради Міністрів є такими, що мають силу закону, але лише після затвердження їх Королем. Усі члени уряду несуть відповідальність перед Королем.

Проте за законом 1958 р. взаємовідносини між Королем і урядом були дещо змінені. Зокрема, якщо раніше практично всі рішення Ради Міністрів мали бути санкціоновані Королем, то за згадуваним законом відповідні рішення визначаються як остаточні, за винятком тих, що потребують видання королівського декрету. Водночас у законі зазначено, що прийняті урядом акти, які мають силу закону, а також міжнародні договори набувають чинності тільки після їх затвердження королівським указом.

Законодавчий процес починається з відповідної ініціативи з боку одного з міністерств. Рада Міністрів аналізує законопроект і ухвалює його в цілому. Після цього законопроект передають Королю для затвердження, і якщо Король не повертає його протягом наступних тридцяти днів, уряд може прийняти будь-яке рішення щодо законопроекту.

Окрім Короля і Ради Міністрів, до вищих органів слід віднести Консультативну раду і Юридичну раду. Обидва ці органи мають суто дорадчий характер. В останній раз Король сформував Консультативну раду 1993 р. До її складу було включено шістьдесят осіб. Члени Консультативної ради можуть ініціювати розробку законопроектів та інших урядових рішень, розробляти різного роду політичні й економічні програми, проводити аналіз у різних сферах життя суспільства тощо. До складу Юридичної ради входять двадцять мусульманських юристів-улемів, завданням яких є дослідження питань, сформульованих і переданих до ради іншими органами влади.

За формою державного устрою Саудівська Аравія є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на чотирнадцять провінцій, у кожному з яких Король призначає губернатора.

СЛОВАЧЧИНА

(Словацька Республіка)

Країна, розташована в Центральній Європі. Межує з Чехією, Польщею, Україною, Угорщиною і Австрією.

Територія — 49,0 тис. кв. км.

Населення — 5,5 млн. чол.

Витоками сучасної словацької державності є події, пов'язані з поразкою у Першій світовій війні і розпадом Австро-Угорщини та утворенням Чехословацької Республіки (див. нарис «Чехія»). Напередодні цієї події, 1918 р., представники словацьких партій прийняли рішення про відокремлення словацьких територій від Угорщини і про об'єднання з чеськими територіями з метою створення єдиної держави.

Як відомо, подальша історія новоутвореної держави була трагічною: 1939 р. її територію окупувала Німеччина. Дещо раніше була створена формально незалежна Словацька республіка на чолі з Й. Тісо, яка, однак, знаходилася під німецьким політичним контролем. Але після окупації і ця держава по суті припинила своє існування.

Подальшу передісторію сучасної словацької державності можна вбачати в існуванні створеної після Другої світової війни «народно-демократичної», а потім і «соціалістичної» Чехословаччини. Починаючи з 1968 р., ця держава набувала рис федерації, до складу якої входили два суб'єкти — Чехія і Словаччина. Верховним органом державної влади в одному з цих суб'єктів — Словацькій Соціалістичній Республіці — була Словацька національна рада. Саме вона, набувши рис справжнього парламенту, 1 вересня 1992 р. ухвалила чинну Конституцію Словацької Республіки.

Прийняття цієї Конституції, починаючи з 1990 р., передувало прийняттю тією ж Словацькою національною радою низки конституційних законів, які фіксували так зване «розлучення» між Чехією і Словаччиною та затвердження інституцій словацької держави.

За змістом Конституції прийнята в Словаччині форма державного правління є парламентарною республікою.

Органом законодавчої влади є однопалатний парламент — Національна Рада. До її складу входить 150 представників, обраних шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначений відповідно у 18 і 21 рік. Представники, вперше обрані до Національної Ради, повинні скласти спеціальну присягу. Відмова зробити це має наслідком позбавлення мандата. В Конституції встановлено принцип несумісності депутатського мандата і посади в уряді.

Головною функцією Національної Ради є законотворчість. Правом законодавчої ініціативи в Національній Раді наділені її комісії, депутати і Уряд. Глава держави має право повернути прийнятий парламентом закон на повторний розгляд. Повторно прийнятий Національною Радою закон повинен бути промудрований.

Серед інших функцій Національної Ради треба виділити прийняття Конституції, схвалення договорів про приєднання до союзу з іншими державами, внесення пропозиції про проведення референдуму і створення міністерств та відомств. Традиційною для парламентів є функція Національної Ради затверджувати державний бюджет.

Главою держави є Президент, який обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна і та сама особа не може бути обрана більш ніж на два строки поспіль. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років. До внесення у лютому 1999 р. змін до Конституції Президента Словацької Республіки обирала Національна Рада. Вона ж могла за певних обставин відкликати Президента. Конституція передбачає усунення Президента з поста, подібну до імпичменту: звинувачення Президента у державній зраді формулює Національна Рада, справу розглядає Конституційний Суд.

За Конституцією, свою компетенцію Президент реалізує без контрасигнування з боку глави уряду або окремого міністра. Відносно широким є зміст цієї компетенції. Серед повноважень Президента треба виділити право бути присутнім на засіданнях Уряду, головувати на цих засіданнях та вимагати звітів від Уряду або окремих його членів. Суттєвим є право Президента розпустити Національну Раду за умови, якщо вона за шість місяців після об-

рання тричі відхилить програму Уряду. У цьому випадку Президент ознайомлюється з думкою голови Національної Ради.

За Конституцією Уряд є «вищим органом виконавчої влади» (ст. 108). Глава уряду призначається і звільняється Президентом, а за пропозицією глави уряду Президент призначає та звільняє інших членів уряду. Члени уряду присягають Президенту. Сам же Уряд протягом тридцяти днів з часу його формування повинен запропонувати Національній Раді свою програму і зажадати висловлення довіри.

Уряд несе колективну відповідальність за виконання своїх повноважень перед Національною Радою, яка може в будь-який час висловити йому недовіру. Водночас кожен член уряду підзвітний парламенту. Національна Рада може висловити недовіру окремому члену уряду, що тягне його звільнення з посади. Як у всіх інших країнах з парламентарними формами державного правління, у разі відставки глави уряду, йде у відставку весь Уряд.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Суддів Верховного Суду обирає Національна Рада за пропозицією Уряду спочатку строком на чотири роки, а далі — безстроково. Органом конституційного контролю є Конституційний Суд, до складу якого входять десять суддів. Суддів Конституційного Суду на семирічний строк призначає Президент з-поміж двадцяти кандидатів, визначених Національною Радою. На відміну від інших країн, де голову Конституційного Суду зі свого складу обирає сам суд, у Словаччині його призначає Президент із числа суддів Конституційного Суду.

За формою державного устрою Словаччина є унітарною державою. З метою урядування її територія поділена на округи і райони, на рівні яких організовано державну адміністрацію. Міське самоврядування організовано на рівні міських і сільських поселень. Населення відповідних поселень строком на чотири роки обирає представницький орган місцевого самоврядування — муніципалітет. Останній формує виконавчий орган — раду.

СЛОВЕНІЯ

(Республіка Словенія)

Країна, розташована на південному сході Європи. Межує з Італією, Австрією, Угорщиною і Хорватією.

Територія — 20,3 тис. кв. км.

Населення — 2 млн. чол.

Сучасна словенська державність виникла у результаті розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (про події, які передували цьому, див. у нарисі «Югославія»). 23 грудня 1991 р. парламент прийняв Конституцію Республіки Словенія.

За змістом Конституції, у Словенії прийнято змішану республіканську форму державного правління.

Реально існує двопалатний парламент. Нижньою палатою є Скупщина, до складу якої входить 90 депутатів, обраних шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. При цьому в Конституції застережено, що італійська та угорська етнічні громади мають право обирати по одному депутату. Скупщина має підтвердити обрання депутатів.

Головною функцією Скупщини є законотворчість. Правом законодавчої ініціативи у Скупщині наділені депутати, Уряд, а також не менше, ніж п'ять тисяч виборців (народна законодавча ініціатива). Глава держави не має права вето або права повернути прийнятий Скупщиною закон на повторний розгляд. Разом з тим відповідним правом наділено Національну Раду: вона може звернутися до Скупщини з пропозицією знову розглянути будь-який закон після його прийняття і перед промудгацією з боку глави держави. При повторному розгляді закон вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість усіх депутатів Скупщини. Скупщина може призначити референдум з будь-якого питання, що має бути врегульоване законом. Результати такого референдуму є обов'язковими.

Роль верхньої палати парламенту виконує Національна Рада, яка згідно зі ст. 96 Конституції «представляє соціальні, економічні, професійні та місцеві інтереси». До складу Національної Ради входить сорок радників, чотири з яких представляють роботодавців, чотири — працівників, чотири — фермерів, сферу малого бізнесу та осіб, так званих, вільних професій, шість — некомерційні організації і, нарешті, 22 — місцеві інтереси. По суті, представництво в Національній Раді має корпоративний характер. Подібне представництво іноді визначається як реальне, або куріальне. І хоча воно відоме в історії парламентаризму, нині відповідний досвід є майже винятком.

Вибори радників Національної Ради відбуваються по-різному і залежно від курії, яку вони представляють. Однак практично завжди вони мають непрямої характер. Кожен із радників обирається строком на п'ять років.

Повноваження Національної Ради є обмеженими. Вона може пропонувати Скупщині прийняття законів; інформувати Скупщину про свою позицію щодо питань, які належать до компетенції Скупщини; вимагати, як зазначалося, повторного розгляду законів; вимагати призначення Скупщиною згадуваного законодавчого референдуму; ініціювати проведення Скупщиною парламентського розслідування «справ державного значення». Скупщина може звернутися до Національної Ради з пропозицією визначитися щодо окремих питань.

Главою держави є Президент, якого обирають шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна і та сама особа може бути обрана щонайбільше на два строки поспіль. Якщо під час виконання своїх повноважень Президент діє всупереч Конституції або серйозно порушує закон, за поданням Скупщини він може стати перед Конституційним Судом. Останній, визнавши таке подання обґрунтованим, може прийняти рішення головами двох третин від усіх суддів Конституційного Суду про усунення Президента з поста.

Повноваження Президента є досить вузькими і подібні до тих, якими наділені глави держав за умов парламентарних форм правління. Разом з тим, у Конституції не передбачене контрасигнування актів Президента з боку Уряду.

Окремої згадки заслуговує право Президента за пропозицією Уряду видавати укази, які мають силу закону, якщо Скупщина не може бути скликана у період стану війни або під час надзвичайного стану. Президент повинен

передати кожен із таких указів до Скупщини для затвердження, як тільки вона знову збереться.

Реальним центром владополітичної діяльності є Уряд, який підзвітний Скупщині і несе перед нею колективну політичну відповідальність. Визначена в Конституції процедура формування Уряду є доволі складною. Президент пропонує Скупщині кандидата на посаду Прем'єр-міністра, проконсультувавшись попередньо з лідерами парламентських груп (фракцій). Прем'єр-міністра обирає Скупщина, звичайно, більшістю голосів усіх депутатів. За певних умов у разі невдачі обрати Прем'єр-міністра Скупщина може бути розпушена Президентом. Інших членів уряду призначає та звільняє Скупщина за пропозицією Прем'єр-міністра. Строк повноважень Уряду припиняється, коли збирається новообрана Скупщина.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Суддів усіх загальних судів обирає Скупщина за рекомендацією спеціального органу — Судової ради. Судді займають свої посади безстроково.

Конституційний Суд складається з дев'яти суддів, обраних Скупщиною за поданням Президента строком на дев'ять років. Голова Конституційного Суду, обраний суддями зі свого складу, обіймає цю посаду протягом трьох років.

За формою державного устрою Словенія є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на муніципалітети. Представницьким органом місцевого самоврядування в кожному муніципалітеті є муніципальна рада, яку обирає населення відповідної одиниці строком на чотири роки. Населення ж обирає мера, який головує в раді. Виконавчим органом є муніципальне правління, членів якого обирає муніципальна рада.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

Країна, розташована у Північній Америці. Межує з Канадою і Мексикою. Територія — 9.363,6 тис. кв. км. Населення — 266,2 млн. чол.

Сполучені Штати Америки були утворені в процесі революційної війни за незалежність, що відбувалася в другій половині XVIII ст. Спочатку вони являли собою конфедерацію тринадцяти штатів (союз відповідного числа незалежних держав), котрі проголосили свою політичну незалежність від Великобританії. Видатне значення мала і зберігає досьогодні написана Т. Джеферсоном і прийнята усіма штатами 4 липня 1776 р. Декларація незалежності, в основу змісту якої було покладено постулат про невід'ємні природні права людини.

У Декларації незалежності «самоочевидними істинами» було проголошене створення усіх людей рівними і наділення їх «...Творцем певними невідчужуваними правами, до яких віднесене право на життя, на свободу і на прагнення до щастя». При цьому головною ідеєю Декларації було визнання неприпустимості порушення цих прав урядом, влада якого визнавалася дійсною лише доти, доки вона ґрунтується на згоді тих, ким управляють, і права народу розірвати ті політичні зв'язки, котрі заважають йому посісти серед держав світу самостійне і незалежне становище, а також встановити у себе такий державний лад, який у найкращий спосіб здатний забезпечити його безпеку і благоденство. Важливим конституційним за характером актом відповідного періоду були також Статті конфедерації 1781 р.

Новоутворена конфедерація була не досить міцною за своєю внутрішньою побудовою і не могла впоратися зі складними проблемами, що постали перед країною. Тому більшість штатів почали виявляти схильність до утворення більш тісного союзу між ними. 1787 р. у Філадельфії розпочав роботу конституційний конвент, до складу якого ввійшло 55 представників з дванадцяти штатів. Серед них були такі видатні політичні діячі, як Б. Франклін,

Дж. Вашингтон, Дж. Медісон, О. Гамільтон та інші. Протягом кількох місяців конвент розробляв текст конституції, який після ухвалення самим же конвентом, був переданий на затвердження у штати. Після затвердження законодавчими органами (легіслатурами) штатів Конституція вступила в силу. Датою її прийняття вважають 17 вересня 1787 р.

Конституція США вважається однією з найбільш жорстких за порядком змінення. Поправки до неї пропонуються або Конгресом за рішенням двох третин членів кожної з його палат, або спеціальним конвентом, який скликається Конгресом на вимогу двох третин законодавчих органів штатів. У всіх випадках застосовувався саме перший з указаних способів. Порядок затвердження (ратифікації) пропонується Конгресом. При цьому затвердження мають здійснювати або три чверті законодавчих органів штатів, або конвенти в трьох чвертях штатів.

За більш, ніж двохсотлітню історію США, було внесено біля п'яти тисяч пропозицій щодо змінення Конституції, проте жорсткість відповідної процедури зумовила те, що затверджені і набули чинності лише двадцять шість поправок до Конституції США. Серед них особливої уваги заслуговують перші десять, які ухвалені Конгресом 1789 р. і набули чинності 1791 р. Ці поправки відомі як Білль про права: за їх змістом регламентуються деякі питання судочинства і визначаються найважливіші процесуальні права особи. Останню, XXVII поправку було ратифіковано 1992 р.

За формою державного правління США вважаються класичною президентською республікою, хоча в самій Конституції таке поняття не вживається. Водночас Конституція встановила взаємовідносини між вищими органами держави (Конгресом, Президентом і Верховним Судом), які прийнято називати системою стримувань і противаг. А саме наявність чіткої за характером подібної системи є чи не найголовнішою ознакою президентської республіки.

За Конституцією, «вся законодавча влада, що надається цим, належить Конгресу Сполучених Штатів, який має складатися з Сенату і Палати Представників» (ст. 1). До складу Палати Представників, що є нижньою палатою, входить 435 членів (конгресменів), обраних шляхом загальних і прямих виборів за мажоритарною системою відносної більшості. Строк повноважень цієї палати — два роки. Віковий ценз для кандидатів у конгресмени визначено у 25 років. При цьому вони мають бути протягом семи років американськими громадянами і проживати в тому штаті, де збираються балотуватися.

До складу верхньої палати — Сенату — входить сто членів: по два сенатори обираються від кожного штату, незалежно від чисельності його населення. До затвердження в 1913 р. XVII поправки до Конституції США сенаторів обирали законодавчі органи штатів, тобто застосувалася процедура непрямих, двоступеневих виборів. У наш час сенаторів обирають шляхом загальних і прямих виборів. Строк повноважень Сенату — шість років, проте кожних два роки переобирається третина його складу. Віковий ценз для кандидатів у сенатори визначено у 30 років. До того ж вони повинні протягом дев'яти років бути громадянами США і проживати в тому штаті, де збираються балотуватися.

Конгрес США має найбільш розгалужену і складну систему комітетів. Насамперед слід згадати про постійні комітети: у Палаті Представників їх двадцять два, а у Сенаті — шістнадцять. До їх складу входить чимало постійних і спеціальних підкомітетів, загальне число яких у різні скликання варіювалось від 200 до 250 і більше.

Суттєві відмінності від компетенції відповідних структур в інших парламентах має зміст повноважень постійних комітетів палат Конгресу США. Вони проводять так звані слухання з метою контролю за діяльністю органів виконавчої влади. Що ж стосується їх участі у законодавчому процесі, то практично саме постійні комітети визначають, які з положень розглянутих ними законопроектів обговорюватимуться в палаті. А законодавчі пропозиції самих комітетів розглядаються палатою поза чергою.

Палати Конгресу США є в цілому рівноправними. Розбіжності, що виникають між ними у законодавчому процесі, мають долатися за допомогою узгоджувальної процедури. Палати делегують до узгоджувального комітету, що має офіційну назву конференції комітетів, рівну кількість членів постійних комітетів, у яких розглядався законопроект. У тих випадках, коли конференції комітетів не вдається прийняти узгоджене рішення або коли це рішення не буде схвалено палатами, законопроект вважається відхиленням.

Особливістю парламентської організації в США є наявність спеціальних повноважень у кожній палаті Конгресу. Наприклад, Сенату належить виключне право давати «пораду і згоду» на кандидатури, пропонувані Президентом на цілий ряд посад, а також на ратифікацію міжнародних договорів. Якщо ніхто з кандидатів у Президенти за результатами виборів не забезпечить собі більшості голосів вибірників, Палата Представників безпосередньо обирає Президента з числа трьох осіб, які балотувались і одержали найбіль-

шу підтримку за результатами голосування вибірників. За відповідних умов Сенат обирає Віце-президента з числа двох кандидатів. Різними повноваженнями наділені палати Конгресу у процесі реалізації процедури імпічменту.

За Конституцією, «виконавча влада належить Президенту Сполучених Штатів» (ст. 2). Президент обирається шляхом загальних виборів, які мають непрямий характер. Строк повноважень Президента — чотири роки, при цьому, згідно із затвердженою 1951 р. XXII поправкою до Конституції США, ніхто не може бути обраний Президентом більше, ніж двічі. Віковий ценз для кандидатів у Президенти встановлено у 35 років, що з часом слугувало за приклад для авторів багатьох інших конституцій. Президентом може бути тільки вроджений громадянин США, який до того ж протягом чотирнадцяти років проживав би у країні.

Непрямий характер виборів Президента США полягає в тому, що громадяни обирають не безпосередньо Президента, а так званих вибірників. У свою чергу, вибірники утворюють колегію, яка обирає Президента. Кожний штат має в ній стільки місць, скільки від нього обирається конгресменів і сенаторів. Політичні партії висувають у кожному штаті свій список вибірників, котрі мають підтримати відповідного кандидата. Громадяни, голосуючи за одного з кандидатів у Президенти, фактично голосують за весь список вибірників, що підтримують його і пропонованого ним кандидата у Віце-президенти. Список вибірників, за який було подано найбільшу кількість голосів у штаті, вважається обраним. Вибірники у визначений день збираються для підтвердження свого вибору.

Конституція США передбачає спеціальну процедуру імпічменту, зокрема щодо Президента, за результатами якої він може бути усунений з поста і позбавлений прав займати «почесну, відповідальну або оплачувану посаду на службі Сполучених Штатів». Ця процедура може бути застосована, якщо Президент буде обвинувачений у «зраді, хабарництві або інших тяжких злочинах і вчинках» (ст. 2). Найчастіше процедура імпічменту застосовувалась стосовно суддів федеральних судів.

Розпочинає процедуру імпічменту Палата Представників, яка виступає у ролі своєрідного слідчого і обвинувача. Для цього вона насамперед створює комітет з розслідування і на основі його доповіді приймає рішення про обвинувачення. Порушену у такий спосіб справу на закритому засіданні розглядає Сенат, рішення якого про усунення Президента з поста має бути прийняте двома третинами від складу.

Президент США є главою держави, хоча таке поняття Конституція не містить. Водночас він є фактичним главою виконавчої влади: вважається, що всі органи виконавчої влади діють за повноваженнями, делегованими їм Президентом. Урядові функції виконує очолюваний Президентом Кабінет, існування якого Конституцією прямо не передбачене. Членів Кабінету, як і більшості інших органів виконавчої влади, призначає Президент з «поради і згоди» Сенату. Відповідна процедура передбачає обговорення кандидатур у верхній палаті і голосування сенаторів.

Особливістю організації виконавчої влади в США є наявність різноманітних і численних федеральних органів, керівники яких не входять до складу Кабінету. Частина цих органів утворює досить аморфну структуру — Виконавчий апарат при Президенті, — хоча останній аж ніяк не можна вважати колегією. Згадані федеральні органи не складають будь-якої структури і діють самостійно під загальним керівництвом Президента. Це адміністративні агентства, президентські комісії тощо. Частина з цих органів відіграє не меншу роль, ніж ті, керівники яких входять до складу Кабінету.

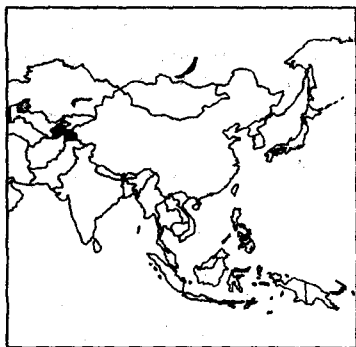
Президент наділений правом безпосередньої участі в законодавчому процесі. За Конституцією, прийнятий палатами Конгресу закон передається для промульгації Президенту. Якщо протягом десяти днів після одержання закону Президент підпише його або утримається від підписання, процедура промульгації вважається такою, що відбулася. Водночас у межах того ж терміну Президент може використати так зване вето. При цьому він направляє до Конгресу послання, де викладено його заперечення щодо прийнятого палатами закону. Для подолання вето потрібне повторне прийняття закону в обох палатах Конгресу більшістю у дві третини від їх складу. Після відповідного голосування повторно прийнятий закон санкції Президента не потребує.

За Конституцією, «судова влада Сполучених Штатів має належати Верховному Суду і тим нижчим судам, що їх Конгрес може з часом встановлювати і створювати» (ст. 3). У США існує дві системи загальних судів: федеральна і система штатів. До федеральної системи судів входять Верховний Суд, апеляційні і окружні суди, а також спеціальні суди. До складу Верховного Суду входить дев'ять суддів, одного з-поміж них Президент призначає головою. Суддів Верховного Суду, рівно як і всіх інших федеральних судів, призначає безстроково Президент з «поради і згоди» Сенату. Усі без винятку загальні суди США здійснюють функцію конституційного контролю, хоча найважливішу роль у цій справі відіграє саме Верховний Суд.

За формою державного устрою США є федерацією, до складу якої входить п'ятдесят штатів і федеральний округ Колумбія з розташованою в ньому столицею держави. У кожному штаті прийнято конституцію, якою визначено засади державного ладу на відповідному рівні. Ці засади в цілому збігаються з тими, що визначені на рівні федерації: законодавчу владу здійснює легіслатура (як правило однопалатна), виконавчу — обраний населенням губернатор, судову — верховний суд та інші суди штату.

Конституція США визначила принципи розмежування владної компетенції федерації і штатів. Вона встановлює сферу виключної компетенції федерації, за межами якої свої повноваження реалізують штати та їх органи (сфера залишкових повноважень). Водночас прийнято концепцію так званих «повноважень, що розуміються». Сенс її полягає в тому, що усі нові предмети правового регулювання мають бути віднесені виключно до компетенції федерації.

У США існує досить складний адміністративно-територіальний поділ, основними одиницями якого є каунті і общини. На всіх рівнях цього поділу здійснюється функція місцевого самоврядування. На засадах місцевого самоврядування організоване управління в містах.

ТАДЖИКИСТАН

(Республіка Таджикистан)

Країна, розташована у Центральній Азії.

Межує з Узбекистаном, Киргизстаном, КНР і Афганістаном.

Територія — 143,1 тис. кв. км.

Населення — 6,9 млн. чол.

Виникненню таджицької незалежної держави передувало існування відповідного політико-територіального утворення спочатку у складі Узбецької Радянської Соціалістичної Республіки, а з часом — Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Поява цього утворення стала наслідком так званого національно-державного розмежування, що відбулося, зокрема, в Центральній Азії впродовж 20-х років нашого століття.

Спочатку територію сучасного Таджикистану було включено до складу Туркестанської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (у складі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки), що існувала в 1918–1924 рр. У 1925 р. було утворено Таджицьку Автономну Радянську Соціалістичну Республіку в складі Узбецької РСР. А в 1929 р. Таджицька Радянська Соціалістична Республіка увійшла як новоутворена союзна республіка до складу СРСР. 1931 р. прийнято першу радянську конституцію Таджицької РСР, яку замінила конституція 1937 р. Нарешті, 1978 р. у цій союзній республіці було введено ще одну конституцію, віднесена до так званих «конституцій розвинутого соціалізму».

Самостійна таджицька держава виникла у зв'язку з розпадом СРСР. Певний час її функціонування забезпечувалося конституцією 1978 р. зі змінами і доповненнями. Сучасний конституційний процес відбувався в Таджикистані в умовах гострої політичної кризи, яка мала, по суті, перманентний характер. Природа і характер цієї кризи були зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Однак за результатами референдуму 6 листопада 1994 р. була прийнята нова, чинна Конституція Республіки Таджикистан. За цією Конституцією Таджикистан проголошений «суверенною демократичною правовою світською унітарною державою» (ст. 1).

За формою державного правління Таджикистан можна вважати різновидом президентської республіки, хоча він значною мірою відмітний від того, що вважається класичним.

Згідно зі ст. 48 Конституції, «Маджлісі Олі є вищим представницьким і законодавчим органом Республіки Таджикистан». Організація і діяльність Маджлісі Олі — однопалатного парламенту — визначаються спеціальним законом. Строк повноважень Маджлісі Олі — п'ять років. Його члени обираються шляхом загальних і прямих виборів. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права встановлено відповідно у 18 і 25 років. Маджлісі Олі може прийняти рішення щодо саморозпуску більшістю у дві третини від свого складу.

Головною функцією Маджлісі Олі є законотворчість. Правом законодавчої ініціативи у парламенті наділені депутати (народні депутати), Президент, Уряд, Конституційний Суд, Верховний Суд, Вищий економічний суд і представницький орган (маджліс) територіальної автономії у складі Таджикистану. Президента наділено правом вето на закони, прийняті Маджлісі Олі. Якщо парламент більшістю у дві третини підтвердить своє попереднє рішення щодо закону, глава держави має його підписати.

Серед повноважень Маджлісі Олі треба виділити тлумачення Конституції і законів; визначення основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави; призначення референдумів; затвердження указів Президента про призначення та звільнення ряду державних посадових осіб; затвердження державного бюджету і контроль за його виконанням; ратифікація та денонсація міжнародних договорів; затвердження указів Президента про воєнний і надзвичайний стани тощо.

Для організації роботи парламенту і здійснення повноважень, передбачених Конституцією і законами, утворюється президія Маджлісі Олі на чолі з головою останнього. До складу президії, окрім його голови, входять заступник голови, а також голови комітетів і постійних комісій Маджлісі Олі. Найважливішими повноваженнями президії Маджлісі Олі є організація підготовки сесій парламенту і координація діяльності комітетів та постійних комісій Маджлісі Олі.

За Конституцією, «Президент Республіки Таджикистан є главою держави і виконавчої влади (Уряду)» (ст. 64). Водночас він визнаний «гарантом Конституції і законів, прав і свобод людини і громадянина, національної неза-

лежності, єдності і територіальної цілісності, наступництва і довговічності держави, узгодженого функціонування і взаємодії державних органів, виконання міжнародних договорів Таджикистану» (там само). Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна і та сама особа не може бути обрана Президентом більше, ніж на два строки поспіль. Кандидатами на пост Президента можуть бути громадяни у віці від 35 до 65 років, які проживають на території Таджикистану не менше десяти років перед виборами.

У випадку порушення присяги або вчинення Президентом злочину, Маджлісі Олі з урахуванням висновку Конституційного Суду й утвореної парламентом спеціальної комісії може прийняти рішення про усунення Президента з поста. Таке рішення ухвалюється двома третинами голосів народних депутатів.

Президент уповноважений за згодою Маджлісі Олі утворювати та ліквідувати міністерства і відомства; призначати і звільняти Прем'єр-міністра та інших членів уряду (відповідні укази він має подати на затвердження парламенту); скасовувати чи призупиняти дію «актів органів державного управління», якщо вони суперечать Конституції і законам; призначати і звільняти голів територіальної автономії, областей, столиці, міст та районів, подавати їх кандидатури на затвердження маджлісів народних депутатів відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Серед найважливіших повноважень Президента і його право здійснювати подання до Маджлісі Олі щодо призначень і відкликань голів та інших суддів Конституційного Суду, Верховного Суду і Вищого економічного суду, а також за поданням міністра юстиції призначати і звільняти суддів інших судів. За згодою Маджлісі Олі глава держави призначає та звільняє генерального прокурора і його заступників.

Нарешті, за Конституцією, Президент керує здійсненням зовнішньої політики, є головнокомандувачем збройними силами, призначає і звільняє командувачів військами збройних сил, утворює Раду безпеки і керує нею, проголошує надзвичайний стан на всій території держави чи в окремих місцевостях з «негайним» внесенням указу про це на затвердження до парламенту і повідомленням до Організації Об'єднаних Націй. Президент здійснює також інші повноваження, передбачені Конституцією і законами. При цьому в Конституції немає положень щодо необхідності контрастигування актів глави держави Урядом.

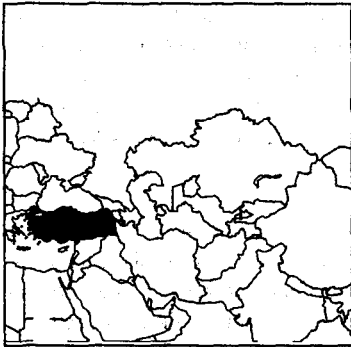
Конституція містить спеціальну главу, присвячену Уряду. Тут, зокрема, зазначено, що члени уряду не можуть займати будь-яку іншу посаду і бути депутатами представницьких органів. Уряд складає свої повноваження перед новообраним Президентом. Уряд у цілому і кожний його член можуть заявити Президенту про свою відставку «в разі визнання своєї нездатності нормально функціонувати» (ст. 74 Конституції).

За Конституцією судову владу здійснюють Конституційний Суд, Верховний Суд, Вищий економічний суд, Військовий суд, суд територіальної автономії, обласні, міські (в тому числі у столиці) і районні суди. Строк повноважень суддів усіх судів — п'ять років. У складі Конституційного Суду сім суддів, один з яких має представляти територіальну автономію.

За формою державного устрою Таджикистан є унітарною державою, до складу якої входить територіальна автономія — Горно-Бадахшанська автономна область. Конституція передбачає, що народні депутати Таджикистану від автономної області обираються відповідно до встановленої законом норми представництва незалежно від чисельності населення. Компетенцію органів влади в автономії має визначати спеціальний закон, визначений як конституційний.

Органом місцевої представницької влади в областях, містах і районах визначено маджліси народних депутатів відповідного рівня, які обираються населенням строком на п'ять років. У разі систематичного невиконання маджлісом народних депутатів автономної області і маджлісами областей, міст і районів Конституції і законів, Маджлісі Олі може розпустити їх і призначити нові вибори. Виконавчу владу на місцях здійснюють представники Президента — голова автономної області, голови областей, міст і районів. Як зазначалось, голови призначаються і звільняються Президентом із наступним затвердженням відповідними маджлісами народних депутатів. Голова — представник Президента — водночас головує в маджлісі народних депутатів відповідного рівня.

ТУРЕЧЧИНА

(Турецька Республіка)

Країна, розташована

*на півострові Мала Азія і на східному
краї Балканського півострова.*

*Межує з Грузією, Вірменією, Іраном,
Іраком, Сирією, Грецією та Болгарією.*

Територія — 779,5 тис. кв. км.

Населення — 65,6 млн. чол.

Становлення конституційного ладу започатковане в Туреччині ще у XIX ст. 1876 р. в умовах гострого зовнішньополітичного протистояння напередодні російсько-турецької війни і внутрішньої кризи султан Османської імперії ввів першу конституцію. За зразок було взято деякі тогочасні європейські конституції, у результаті чого було формально встановлено обмежену монархію і запроваджено деякі інститути представницької демократії. Однак уже 1878 р. султан розігнав парламент і сконцентрував у своїх руках державну владу, хоча при цьому конституцію де-юре не було скасовано. Реанімація цієї конституції відбулася після так званої младотурецької революції, коли 1909 р. новообраний меджліс (парламент) прийняв її нову редакцію. За змістом цієї редакції повноваження султана були значно обмежені, а парламенту — розширені.

Після поразки у Першій світовій війні в умовах національно-визвольної боротьби проти окупантів було розроблено, а 1921 р. прийнято тимчасову конституцію, за якою султанат формально і зберігався, управління державними справами мало здійснюватися меджлісом. 1922 р. спеціальним законом султанат було скасовано, і 29 жовтня 1923 р. Туреччину проголошено республікою. Нарешті, 1924 р. було скасовано халіфат — релігійну владу, яка визнавалася за членами османської династії. Новий державний лад оформлюється прийнятою того ж року новою конституцією.

З прийняттям конституції 1924 р. почався новий етап у розвитку турецької державності, позначений значними складнощами і суперечностями. За результатами перевороту, зорганізованого військовими 1960 р., цю конституцію було скасовано і прийнято тимчасову. Проте вже 1961 року приймається ще одна конституція. Після ще одного військового перевороту по-

чалася робота над новою, чинною Конституцією, яка вступила в силу за результатами референдуму, що відбувся 7 листопада 1982 р.

Згідно з Конституцією форму державного правління, що існує в Туреччині, можна охарактеризувати як парламентарну республіку, хоч і зі значними особливостями. Ці особливості насамперед полягають у встановленні широких повноважень глави держави.

Органом законодавчої влади є парламент — Великі Національні Збори, — до складу якого входить 450 депутатів, обраних шляхом загальних і прямих виборів. Строк повноважень парламенту — п'ять років. Вибори до Великих Національних Зборів проводяться за пропорційною системою. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права становить відповідно 20 і 30 років. Депутати після їх обрання повинні скласти спеціальну присягу. За рішенням парламенту депутат, який після виборів перейшов з лав однієї політичної партії до іншої, може бути позбавлений мандата.

У Конституції передбачено можливість делегування парламентом більшості зі своїх законодавчих повноважень уряду з членів контролем за змістом відповідних актів з боку Великих Національних Зборів. Водночас уряд несе колективну й індивідуальну відповідальність перед парламентом.

Главою держави є Президент, якого обирають на спеціальному засіданні Великих Національних Зборів, як правило, з членів самого парламенту строком на сім років без права на переобрання. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 40 років. У Конституції визначено парламентську процедуру усунення Президента з поста в разі вчинення ним дій, що визначаються як державна зрада. Відповідна процедура ініціюється двома третинами членів Великих Національних Зборів, а саме рішення про усунення Президента приймається трьома чвертями від загальної кількості членів парламенту.

Президент Туреччини, як зазначалось, наділений широкими владними повноваженнями. Зокрема, згідно зі ст. 104 Конституції, він «забезпечує застосування норм Основного Закону, а також регулює і узгоджує діяльність органів державної влади». Серед конкретних повноважень Президента треба виділити його право скликати парламент у будь-який момент, право відправляти прийнятий парламентом закон на повторний розгляд, право скликати засідання уряду і головувати на них, право ратифікувати міжнародні договори, право виносити на референдум поправки до Конституції тощо. Президент очолює Раду національної безпеки. Ця рада, до складу якої вхо-

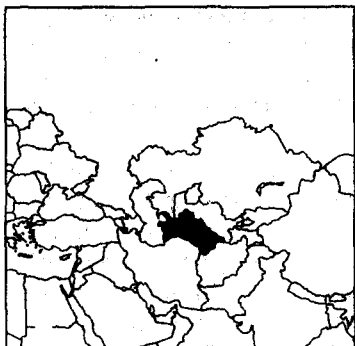
дять найавторитетніші за посадою члени уряду і керівництво збройних сил, надає рекомендації, що їх уряд повинен розглянути у пріоритетному порядку.

Уряд — Рада Міністрів — формується за безпосередньою участю Президента. Він призначає Прем'єр-міністра з числа членів Великих Національних Зборів, а також за поданням Прем'єр-міністра інших членів уряду. Усі вони, як правило, мають бути членами парламенту. Сформований у такий спосіб уряд постає зі своєю програмою перед Великими Національними Зборами для затвердження (процедура інвеститури).

Конституцією встановлено досить складну систему судів, важливим елементом якої визначено Конституційний Суд. Усіх суддів Конституційного Суду призначає Президент. Серед інших вищих судів можна виділити Вищий апеляційний суд, Державну раду (вищий орган адміністративної юстиції), Вищий військовий апеляційний суд та Вищий фінансовий суд.

За формою державного устрою Туреччина є унітарною державою. З метою врядування територія держави поділяється на провінції (вілайети), райони (каза) та підрайони (бусаки). До складу підрайонів входять громади (села). У провінціях функціонують обрані населенням строком на п'ять років представницькі органи місцевого самоврядування — ради. Останні створюють виконавчі органи. У кожній провінції діє призначуваний урядом губернатор (валі), який не тільки репрезентує інтереси центрального уряду, а й здійснює більшість рішень провінційної ради. Інститути місцевого самоврядування створюються також у містах та на інших рівнях адміністративно-територіального поділу.

ТУРКМЕНИСТАН

*Країна, розташована
в Центральній Азії. Межує
з Казахстаном, Узбекистаном,
Афганістаном та Іраном.
Територія — 488,1 тис. кв. км.
Населення — 4,5 млн. чол.*

Виникненню сучасної туркменської незалежної держави передувало існування відповідного політико-територіального утворення у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проте ще 1918 р. територія сучасного Туркменистану стала частиною утвореної тоді Туркестанської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. 1925 р. Туркменська Радянська Соціалістична Республіка увійшла як союзна республіка до складу СРСР. 1927 р. було прийнято першу радянську конституцію Туркменії, яку заступила конституція 1937 р. Нарешті, 1978 р. було введено конституцію Туркменської РСР, віднесена до так званих «конституцій розвинутого соціалізму».

Самостійна туркменська держава виникла у зв'язку з розпадом СРСР. Певний час її функціонування забезпечувалось конституцією 1978 р. Проте 18 травня 1992 р. Верховна Рада Туркменистану прийняла чинну Конституцію.

У ст. 1 Конституції Туркменистан визначено як державу, в якій «державне правління здійснюється у формі президентської республіки». Проте прийнята тут форма правління суттєво відмітна від класичної президентсько-республіканської.

За Конституцією, вищим представницьким органом народної влади є Халк Маслахати (Народна Рада) Туркменистану. Вищими органами державної влади й управління визначені Президент, Меджліс, Верховний Суд, Вищий господарський суд, уряд Туркменистану. До складу Халк Маслахати входять Президент, депутати Меджлісу, а також члени, обрані народом у кількості, що дорівнює числу депутатів Меджлісу. Крім того, у складі Халк

Маслахати — голова Верховного Суду, голова Вищого господарського суду, генеральний прокурор, члени уряду, глави адміністрацій в адміністративно-територіальних одиницях, а також мери муніципальних рад міст і селищ. Строк повноважень членів Халк Маслахати, що обираються, — п'ять років.

До компетенції Халк Маслахати віднесено розгляд і прийняття рішень з питань доцільності змін Конституції або прийняття нової; проведення всенародних референдумів; розробки рекомендацій про основні напрями економічного, соціального і політичного розвитку країни; зміни державного кордону і адміністративно-територіального поділу; ратифікації і денонсації укладених від імені Туркменистану договорів про міждержавні союзи та інші утворення; проголошення стану війни і миру; з інших питань, визначених Конституцією і законами. Рішення Халк Маслахати реалізуються Президентом, Меджлісом та іншими органами державної влади. Халк Маслахати скликається «за необхідністю», однак не рідше одного разу на рік за ініціативою Президента, Меджлісу або третини встановленого числа членів Халк Маслахати. Роботою Халк Маслахати керує Президент або обраний на його пропозицію будь-який член Халк Маслахати.

Згідно зі ст. 54 Конституції, «Президент Туркменистану є главою держави і виконавчої влади, вищою посадовою особою Туркменистану, виступає гарантом національної незалежності, територіальної цілісності, додержання Конституції і міжнародних угод».

Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Конституція не передбачає обмежень щодо переобрання однієї й тієї ж особи. Президентом може бути громадянин Туркменистану «з числа туркмен», не молодший 40 років і такий, що проживає в Туркменистані. У разі порушення Президентом Конституції і законів Халк Маслахати може висловити йому недовіру і винести питання про усунення Президента з поста на референдум. Питання про недовіру Президенту має бути ініційоване третиною голосів членів Халк Маслахати, а саме рішення про недовіру приймається двома третинами.

Президент виступає гарантом дотримання прав і свобод громадян, Конституції і законів. Він вживає заходів для охорони суверенітету і територіальної цілісності Туркменистану. Президент керує здійсненням зовнішньої політики, веде переговори і підписує міжнародні договори, призначає послів та інших дипломатичних представників. Він координує діяльність державних органів із забезпечення оборони і державної безпеки, є головно-

командувачем збройних сил, а також призначає вище командування збройних сил.

Серед інших повноважень Президента слід виділити його право керувати формуванням проекту державного бюджету і вносити його на розгляд і затвердження до Меджлісу, скасовувати акти міністерств і відомств та місцевих органів управління, розпускати органи місцевого самоврядування, призначати за рішенням Халк Маслахати референдуми, звертатися з посланнями до народу, достроково скликати Меджліс на сесію, надавати Халк Маслахати щорічні доповіді про стан країни, інформувати щодо найбільш важливих питань внутрішньої і зовнішньої політики та деякі інші.

За Конституцією, «Меджліс (парламент) є законодавчим органом Туркменистану» (ст. 62). До складу Меджлісу входить 50 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 18 і 25 років. Конституцією встановлено принцип несумісності депутатського мандата і посади в уряді. Члени Меджлісу наділені правом запиту, усних і письмових запитань до уряду, окремих міністрів, керівників інших державних органів.

Меджліс може прийняти рішення про саморозпуск більшістю у дві третини від його складу. Він може бути достроково розпущений Президентом у разі неспроможності протягом шести місяців сформувати свої керівні органи, а також якщо двічі протягом вісімнадцяти місяців він висловить недовіру уряду.

Головною функцією Меджлісу є законотворчість. Право законодавчої ініціативи належить Президенту, депутатам Меджлісу й уряду. Президент наділений правом вето на закони, прийняті Меджлісом. Вето долається голосуванням двох третин від складу парламенту. Меджліс може делегувати право приймати закони з окремих питань Президенту з обов'язковим наступним їх затвердженням Меджлісом.

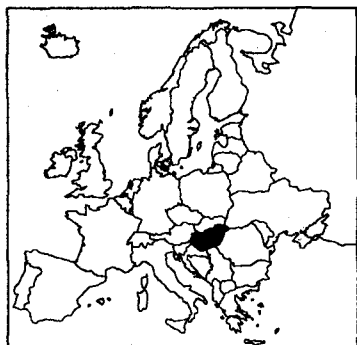
Серед інших повноважень Меджлісу треба виділити право тлумачити Конституцію і закони, ухвалювати склад уряду і програми його діяльності, затверджувати державний бюджет та звіт про його виконання, ратифікувати міжнародні договори, що потребують змін у законодавстві.

Згідно зі ст. 75 Конституції, «уряд є виконавчим і розпорядчим органом. Очолює уряд Президент Туркменистану». Уряд формується Президентом протягом місяця після вступу на пост і складає повноваження перед новообраним Президентом. Програми діяльності і склад уряду затверджуються Меджлісом. Засідання уряду проводяться Президентом або за його дорученням одним із заступників глави уряду.

Вищими судами є Верховний Суд і Вищий господарський суд. Голів цих судів за попередньою згодою Меджлісу призначає і звільняє Президент. Інших суддів Верховного Суду і Вищого господарського суду, а також суддів усіх інших судів призначає і звільняє Президент. Строк повноважень суддів — п'ять років.

За формою державного устрою Туркменистан є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на велаяти, шахери і страпи. В усіх адміністративно-територіальних одиницях функціонують представники Президента (векілі), які призначаються главою держави і йому підзвітні.

Систему місцевого самоврядування утворюють генгеші й органи територіального громадського самоврядування. Генгеші є представницькими органами, що обираються населенням міст та інших поселень строком на п'ять років. Керівниками генгешів є арчини, яких обирають водночас з генгешами.

УГОРЩИНА

(Республіка Угорщина)

Країна, розташована у Східній Європі.

Межує з Словаччиною, Австрією,

Словенією, Хорватією, Югославією,

Румунією та Україною.

Територія — 93,0 тис. кв. км.

Населення — 10,4 млн. чол.

Сучасна угорська державність має досить давню передісторію. Її витoki знаходяться у XVIII ст., коли 1723 р. австрійські та угорські правлячі і панівні кола уклали спеціальну угоду — так звану прагматичну санкцію, — за якою угорські землі і населення в межах австрійської імперії одержали спеціальний статус. Під час революції 1848 р., яка зачепила багато європейських країн, було прийнято кілька законів конституційного характеру, серед яких найважливіший — закон про утворення угорського «незалежного відповідального уряду». Водночас були запроваджені певні засади парламентаризму.

Подальші події політичної історії Угорщини XIX ст. нерідко розгорталися не тільки гостро, а й навіть бурхливо. 1867 р. було прийнято закон, який, по суті, встановлював унію між Австрією і Угорщиною в межах двоєдиної монархії: австрійський імператор мав щодо Угорщини титул короля. В обох країнах функціонували окремі парламенти. Такий державний лад проіснував аж до закінчення Першої світової війни.

Після поразки у війні австро-угорська монархія розпалася. В Угорщині 1918 р. королівську владу було скинуто, і була проголошена республіка. Наступного року в країні на короткий час встановилася угорська радянська республіка, і була введена відповідна конституція. 1920 р. після розгону рад приймається закон про поновлення конституційного ладу і про тимчасове здійснення верховної влади.

1921 р. після невдалої спроби останнього імператора повернути престол було прийнято закон, за яким згадувана прагматична санкція абсолютно відкидалась. Цим же законом державна форма Угорщини визначалася як «королівство», однак королівська влада здійснювалася попередньо визначе-

ним регентом — Н. Хорті. 1925 р. приймається закон, за яким передбачалася парламентська реформа і реформа виборчого права. У 30-ті роки в країні встановився жорсткий авторитарний режим, в умовах якого 1933 р. приймається закон, за яким були розширені повноваження регента. Останній став, по суті, повноправним главою держави.

Усі названі закони, а також цілий ряд інших, починаючи з Золотої булли 1222 р., за аналогією з британською Конституцією, було визнано тогочасною конституцією Угорщини. Така аналогія посилювалась тим, що до угорської конституції включали інші нормативні форми, також звичаєві. Цю конституцію ліквідовано за наслідками Другої світової війни.

Уже 1946 р. в умовах окупації було прийнято закон про державну форму, за яким в Угорщині запроваджувалась республіка. У законі визначалась організація і компетенція вищих органів держави, а також декларувались права і свободи громадян. Його можна вважати тодішньою тимчасовою конституцією Угорщини. Проте корінний соціально-економічний і політичний злам, що відбувся на той час у країні, знайшов відбиток у Конституції, яка набула чинності 20 серпня 1949 р.

Ця Конституція, що і тепер формально є чинною, проголосила Угорщину народною республікою, де вся влада належить трудовому народові. В її преамбулі зазначалось, що угорський народ почав закладати підвалини соціалізму. Водночас державний механізм був перелаштований на засадах, притаманних країнам так званої народної демократії, тобто максимально близьких до засад радянської моделі державного владарювання.

Протягом свого існування Конституція 1949 р. зазнала багатьох змін. 1972 р. приймається її нова редакція, попередньо схвалена правлячою партією. Згідно з цією редакцією, Угорщина визначалась як «соціалістична держава», а керівною силою суспільства — «марксистсько-ленінська партія робітничого класу». Політичну основу, як і раніше, складали ради. У такому вигляді Конституція, хоч і з деякими змінами, проіснувала до 1989 р., коли вона зазнала кількох суттєвих змін, що стосувались державного механізму. У тому ж 1989 р. парламент прийняв ще одну редакцію Конституції 1949 р., яка має діяти до введення нового Основного Закону. З подальшими змінами, здійсненими у 90-ті роки, вона складає актуальний текст Конституції.

За Конституцією, Республіка Угорщина є «незалежною демократичною правовою державою» (ст. 2). Формою державного правління реально є парламентарна республіка.

Органом законодавчої влади є парламент — Державні Збори, — що їх визначено як «верховний орган державної влади і представницький орган народу» (ст. 19). До його складу входить 386 депутатів, обраних строком на чотири роки за змішаною системою. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права однаковий і становить 18 років. Повноваження Державних Зборів є досить звичайними для парламентів. Насамперед вони займаються законотворчістю, причому законодавчою ініціативою наділені Президент, Уряд, кожний депутат і комітет Державних Зборів. Найважливіші закони, визначені в самій Конституції, потребують для їх прийняття не простої, а кваліфікованої у дві третини більшості голосів депутатів.

Серед повноважень Державних Зборів, що не мають законодавчого характеру, слід виділити повноваження визначати план соціально-економічного розвитку країни; затверджувати державний бюджет та забезпечувати його виконання; приймати рішення щодо урядової програми; укладати міжнародні договори, які мають особливе значення; приймати рішення про оголошення війни та укладення миру; призначати референдуми; оголошувати кризовий стан і створювати Раду оборони. Остання у випадку стану війни чи виникнення загрози збройного нападу здійснює верховне владарювання в державі. До її складу входять Президент (голова), голова Державних Зборів, лідери партійних груп (фракцій) у Державних Зборах, глава й усі члени уряду, а також командування збройними силами.

Главою держави є Президент, який, за Конституцією, є «виразником єдності нації і гарантом демократичного функціонування державних органів» (ст. 29). Президент обирається Державними Зборами строком на чотири роки і з правом тільки ще одного переобрання. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років. Президент може бути достроково усунутий з поста, якщо у процесі своєї діяльності умисно порушує Конституцію чи закони. Звинувачення проти Президента формулюється за рішенням Державних Зборів, прийнятим двома третинами голосів депутатів. Остаточне рішення щодо усунення Президента приймає Конституційний Суд.

Компетенція Президента також є типовою для парламентарної республіки. Він репрезентує державу; укладає договори самостійно або за згодою парламенту; акредитує і приймає послів; може ініціювати перед парламентом питання щодо проведення референдуму; звертається до парламенту та його комітетів тощо. Президент є головнокомандувачем збройних сил. Він може повернути прийнятий Державними Зборами закон на повторний парламентський розгляд. Нарешті, Президент може розпустити Державні Збори у разі тривалої конфліктної ситуації, що виникла між ними й урядом, або

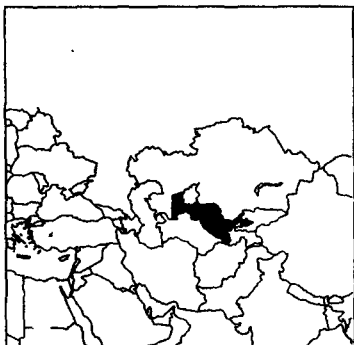
у разі їх нездатності здійснити процедуру заміщення посади глави уряду. Усі акти Президента контрасигнуються Прем'єр-міністром або іншим членом уряду.

Виконавчу владу здійснює Уряд, котрий виконує і функцію головного осередку владополітичної діяльності. Процедура формування уряду починається з обранням Державними Зборами Прем'єр-міністра за пропозицією Президента. Вибори Прем'єр-міністра відбуваються разом з прийняттям урядової програми (так звана інвеститура уряду). Міністри призначаються і звільняються Президентом за рекомендацією Прем'єр-міністра. Щодо статусу глави уряду, то в ст. 37 записано: «Прем'єр-міністр керує засіданнями Уряду та забезпечує виконання його постанов і рішень». Насправді його роль є ключовою в системі органів виконавчої влади, включаючи Уряд. Уряд відповідає за свою діяльність перед Державними Зборами. Він регулярно подає парламенту звіти про свою роботу. Державні Збори шляхом висловлення недовіри Прем'єр-міністру, яка розглядається і як недовіра до всього Уряду, може відправити їх у відставку.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Голову Верховного Суду за поданням Президента обирають Державні Збори. Заступників голови призначає Президент за поданням самого голови. Усіх інших професійних суддів призначає Президент. Порядок звільнення суддів з посад, які вони займають безстроково, визначено законом.

Окремої згадки заслуговує Конституційний Суд, який є органом конституційного контролю. Усіх його одинадцятьох суддів обирає парламент строком на дев'ять років і без права на переобрання. Відповідні кандидатури висувуються спеціальним комітетом, до складу якого входить по одному представникові від партійних груп у Державних Зборах.

За формою державного устрою Угорщина є унітарною державою. З метою урядування територія держави поділена на столицю, округи, міста й общини. Столиця поділяється на райони, котрі також можуть бути утворені у містах. На всіх рівнях адміністративно-територіального поділу шляхом прямих виборів формуються представницькі органи місцевого самоврядування строком на чотири роки. На чолі цих органів знаходяться обрані ними мері. Представницький орган може також формувати комітети та утворювати бюро, що є виконавчими органами місцевого самоврядування.

УЗБЕКИСТАН

(Республіка Узбекистан)

Країна, розташована у Центральній Азії.

*Межує з Казахстаном, Киргизстаном,
Таджикистаном і Туркменістаном.*

Територія — 447,4 тис. кв. км.

Населення — 25,5 млн. чол.

Виникненню узбецької держави передувало існування відповідного політико-територіального утворення у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Узбецька РСР як союзна республіка виникла за наслідками так званого національно-державного розмежування, що відбувалося в Центральній Азії, зокрема 1924–1925 рр. 1927 р. прийнято першу радянську конституцію Узбекистану, яку заступила конституція 1937 р. Нарешті, 1978 р. введено останню радянську конституцію, віднесену до так званих «конституцій розвинутого соціалізму».

Самостійна узбецька держава виникла у зв'язку з розпадом СРСР. Певний час її функціонування забезпечувалось конституцією 1978 р. зі змінами і доповненнями. Проте 8 грудня 1992 р. Верховною Радою Республіки Узбекистан було прийнято нову, чинну Конституцію.

За Конституцією, прийняту в Узбекистані форму державного правління можна визначити як президентську республіку.

Згідно зі ст. 76 Конституції, «Вищим державним представницьким органом є Олій Мажліс Республіки Узбекистан, який здійснює законодавчу владу». До складу однопалатного Олій Мажлісу входить 150 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права відповідно 18 і 25 років.

Головною функцією Олій Мажлісу є законотворчість. Право законодавчої ініціативи належить Президенту, Республіці Каракалпакстан в особі її ви-

щого органу державної влади, депутатам Олій Мажлісу, Кабінету Міністрів, Конституційному Суду, Верховному Суду, Вищому господарському суду і генеральному прокурору. Президент наділений правом вето на закони, прийняті Олій Мажлісом: він може повернути будь-який закон зі своїми запереченнями до Олій Мажлісу для повторного обговорення та голосування. Якщо парламент більшістю у дві третини голосів підтвердить рішення, прийняте раніше, Президент зобов'язаний підписати закон.

Серед інших повноважень Олій Мажлісу треба відмітити право визначення основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави та прийняття стратегічних державних програм, визначення повноважень органів законодавчої, виконавчої та судової влади, прийняття за поданням Кабінету Міністрів державного бюджету та контролю за його виконанням, затвердження указів Президента про утворення та ліквідацію міністерств, державних комітетів та інших органів державного управління тощо. Важливими є повноваження Олій Мажлісу щодо призначення і звільнення ряду посадових осіб, а також щодо обрання вищих судів загальної і спеціальної юрисдикції. Окремої згадки заслуговує право парламенту ратифікувати та денонсувати міжнародні договори і угоди.

За Конституцією, «Президент Республіки Узбекистан є главою держави та виконавчої влади в Республіці Узбекистан» (ст. 89). Президент є водночас і головою Кабінету Міністрів. Конституцією передбачена посада прем'єр-міністра, яка, однак, має суто адміністративний характер.

Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна й та сама особа не може бути обрана більше двох строків підряд. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 35 років. До того ж вони мають постійно проживати на території Узбекистану не менше десяти років безпосередньо перед виборами. Президент, строк повноважень якого закінчився, обіймає довічно посаду судді Конституційного Суду.

За Конституцією, Президент виступає гарантом додержання прав і свобод громадян, Конституції та законів. Він вживає необхідних заходів щодо охорони суверенітету, безпеки та територіальної цілісності Республіки Узбекистан, реалізації рішень з питань національно-державного устрою.

Президент формує апарат виконавчої влади та керує ним, забезпечує взаємодію «вищих органів влади та управління». Він призначає та звільняє прем'єр-міністра та інших членів Кабінету Міністрів, припиняє або скасо-

вує акти органів державного управління. Президент є головнокомандувачем збройних сил, призначає і звільняє вище командування, присвоює вищі військові звання. Серед його повноважень слід також виділити право вести переговори та підписувати міжнародні договори, забезпечувати додержання укладених державою договорів, а також призначати і звільняти дипломатичних та інших представників Узбекистану в іноземних країнах. Президент щорічно надає Олій Мажлісу інформацію про внутрішнє і міжнародне становище.

Президент наділений правом за певних умов розпустити парламент. У ст. 95 Конституції записано: «При виникненні у складі Олій Мажлісу Республіки Узбекистан непереборних розходжень, які ставлять під загрозу його нормальне функціонування, чи неодноразового прийняття ним рішень, що суперечать Конституції, Олій Мажліс може бути розпущений рішенням Президента, прийнятим за погодженням із Конституційним Судом».

Як зазначалося, склад Кабінету Міністрів формується Президентом і затверджується Олій Мажлісом. До складу Кабінету Міністрів за посадою входить глава уряду Республіки Каракалпакстан. За Конституцією, «Кабінет Міністрів забезпечує керівництво ефективним функціонуванням економіки, соціальної та духовної сфери, виконання законів, інших рішень Олій Мажлісу, указів, постанов і розпоряджень Президента Республіки Узбекистан» (ст. 98). І хоча Кабінет Міністрів складає свої повноваження перед новообраним Олій Мажлісом, у Конституції не передбачена політична відповідальність уряду перед парламентом.

Судді вищих судів, включаючи Конституційний Суд, обираються Олій Мажлісом за поданням Президента строком на п'ять років. Судді загальних судів, за винятком Верховного Суду, призначаються Президентом на такий же строк.

За формою державного устрою Узбекистан є унітарною державою, до складу якої входить автономне територіальне утворення — Республіка Каракалпакстан. У Конституції статус автономії пов'язується з формальною наявністю у неї суверенітету, хоча, водночас, зазначено, що цей суверенітет охороняється Республікою Узбекистан.

З метою урядування державна територія поділена на області, райони і міста. Представницькими органами влади в областях, районах і містах (крім міст районного підпорядкування, а також районів, що входять до складу

міст) є ради народних депутатів, очолювані хокимами. Строк повноважень рад і хокимів — п'ять років. За Конституцією, хокими очолюють не тільки представницьку, а й виконавчу владу на відповідній території. Хокими областей і столиці призначаються та звільняються Президентом і затверджуються відповідними радами народних депутатів. Хокими районів і міст призначаються та звільняються хокимом відповідної області й затверджуються відповідною радою.

Органами самоврядування у селищах, кишлаках, аулах є сходи громадян, які обирають на два з половиною роки голову (аксакала) та його радників.

УКРАЇНА

Країна, розташована у Центральній і Східній Європі. Межує з Молдовою, Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Білоруссю, Росією.

Територія — 603,7 тис. кв. км.

Населення — 52,6 млн.

Попереднім етапом сучасної української державності можна вважати період визвольних змагань 1917–1920 рр. Саме тоді представницькою Українською Центральною Радою було прийнято IV Універсал, за яким проголошена раніше Українська Народна Республіка визнавалась «самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу». Віхою тогочасного українського конституціоналізму було прийняття 1918 р. конституції Української Народної Республіки (статуту про державний устрій, права і вільності УНР). Ряд актів конституційного значення було прийнято за часів існування Української Держави (Гетьманату), а також у період правління Директорії. Слід особливо нагадати про розбудову Західно-Української Народної Республіки і таку видатну подію, як Злука українських земель.

Сьогоднішньому періоду розвитку сучасної української державності передувало існування радянської республіки (з 1922 р. — у складі СРСР). Протягом відповідного періоду було прийнято чотири радянські конституції України: 1919 р., 1929 р., 1937 р. і 1978 р. Кожна з цих конституцій була типовою для того або іншого етапу еволюції радянської держави. Зокрема, остання конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки практично нічим не відрізнялась від інших республіканських конституцій періоду «розвинутого соціалізму».

Вирішальним моментом у становленні інститутів сучасної української держави став розпад Радянського Союзу. Досить тривалий час її функціонування забезпечувалось конституцією 1978 р. зі змінами і доповненнями, що зумовлювалось низкою об'єктивних і суб'єктивних причин. І лише 28 червня 1996 р. Верховна Рада України прийняла нову, чинну Конституцію.

За змістом Конституції прийнятою формою державного правління є змішана республіканська.

Згідно зі ст. 75 Конституції «єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України». Характерно, що Україна є єдиною з усіх держав, утворених на теренах колишнього СРСР, де за парламентом збереглася назва, що була прийнята за радянських часів для «найвищого органу державної влади».

До складу Верховної Ради входить 450 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 18 і 21 рік. До того ж встановлено ценз осілості: кандидати в депутати мають проживати в Україні протягом останніх п'яти років.

Депутати (народні депутати України) не можуть мати іншого представницького мандата чи бути на державній службі. Повноваження члена парламенту починаються з моменту складання перед Верховною Радою присяги. Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата.

Кожен депутат має право на сесії Верховної Ради звернутися із запитом до органів парламенту, до уряду, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності. Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані повідомити депутата про результати розгляду його запиту.

Верховна Рада за пропозицією не менш, як однієї третини депутатів від її конституційного складу, може розглянути питання про відповідальність уряду та прийняти резолюцію недовіри уряду більшістю від конституційного складу.

Президент може достроково припинити повноваження Верховної Ради, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися. Повноваження Верховної Ради, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом повноважень Верховної Ради попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року від дня її обрання.

Повноваження Верховної Ради не можуть бути достроково припинені в останні шість місяців строку повноважень Президента.

Головними сферами компетенції Верховної Ради об'єктивно є прийняття законів, затвердження державного бюджету та внесення змін до нього, контроль за його виконанням; здійснення контролю за діяльністю уряду.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді належить Президенту, депутатам, уряду — Кабінету Міністрів — і Національному банку. Законопроекти, визначені Президентом як невідкладні, розглядаються Верховною Радою позачергово.

Президент наділений правом вето на закони, прийняті Верховною Радою: протягом п'ятнадцяти днів після отримання будь-якого закону він може повернути його зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради для повторного розгляду. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою не менш, як двома третинами від її конституційного складу, Президент зобов'язаний промудлувати його протягом десяти днів.

Серед інших сфер компетенції Верховної Ради, визначених Конституцією, можна виділити визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених Конституцією. Верховна Рада приймає рішення щодо надання згоди на обов'язковість і денонсації міжнародних договорів.

На окрему увагу заслуговує повноваження Верховної Ради приймати рішення про направлення запиту до Президента на вимогу окремого депутата, групи депутатів чи комітету Верховної Ради, попередньо підтриману не менше, як однією третьиною від конституційного складу Верховної Ради. Відповідне положення не має, по суті, аналогів у сучасному парламентаризмі.

Згідно зі ст. 102 Конституції, «Президент України є главою держави і виступає від її імені». І далі: «Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина».

Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. При цьому одна й та сама особа не може бути Президентом більше, ніж два строки підряд. Віковий ценз для кандидатів у Президенти визначено у 35 років. До того ж вони мають проживати в країні протягом десяти останніх років перед днем виборів.

Повноваження Президента припиняються достроково, зокрема у разі неможливості виконувати їх за станом здоров'я. Це має бути встановлено на засіданні Верховної Ради і підтверджено рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду — за зверненням Верховної Ради, і медичного висновку.

Президент може бути усунутий з поста Верховною Радою у порядку спеціальної процедури (в Конституції вона визначена як імпичмент) «у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину» (ст. 111). Питання про усунення Президента з поста ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради. Для проведення розслідування Верховна Рада створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради. За наявності підстав Верховна Рада не менш, як двома третинами від її конституційного складу, приймає рішення про звинувачення Президента.

Рішення про усунення Президента з поста приймається Верховною Радою не менш, як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент, мають ознаки державної зради або іншого злочину.

У разі дострокового припинення повноважень Президента за зазначених вище умов (а також за умов його відставки або смерті) виконання обов'язків Президента на період до обрання і вступу на пост нового глави держави в цілому покладаються на Прем'єр-міністра.

За Конституцією, Президент «забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави» (ст. 106). Він уповноважений звертатися з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України.

Президент призначає за згодою Верховної Ради Прем'єр-міністра України, припиняє повноваження глави уряду та приймає рішення про його відставку. За поданням Прем'єр-міністра Президент призначає членів Кабінету Міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах. Також за поданням глави уряду Президент утворює, реорганізує та ліквідує міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Глава держави може скасовувати акти Кабінету Міністрів та акти уряду Автономної Республіки Крим.

За Конституцією, Президент здійснює цілий ряд призначень на посади і звільнень з посад. Він є верховним головнокомандувачем і здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони. Президент очолює Раду національної безпеки і оборони України, яка є «координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України» (ст. 107 Конституції). До складу Ради входять, зокрема, так звані міністри-«силовики», а її рішення вводяться в дію указами Президента.

У сфері зовнішньої політики Президент також наділений суттєвими повноваженнями. Він представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори, приймає рішення про визнання іноземних держав.

Разом з тим слід пам'ятати, що в Конституції запроваджено інститут контрасигнування актів глави держави: акти Президента, видані в межах частини його конституційних повноважень, скріплюються підписом Прем'єр-міністра і міністра, відповідального за акт та його виконання. Це, зокрема, стосується повноважень Президента у сфері зовнішньої політики та ряду інших.

За Конституцією, «Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади» (ст. 113). Кабінет Міністрів відповідальний перед Президентом та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді. Уряд у своїй діяльності керується Конституцією і законами, а також актами Президента. Роботою Кабінету Міністрів керує Прем'єр-міністр, який «спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України» (ст. 114). Відставка Прем'єр-міністра має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів.

Кабінет Міністрів складає повноваження перед новообраним Президентом. З іншого боку, прийняття Верховною Радою резолюції недовіри Кабінету Міністрів має наслідком відставку останнього.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Як зазначалось, голови місцевих адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом за поданням Прем'єр-міністра. Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом і Кабінетом Міністрів, підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

За Конституцією, «система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації» (ст. 125). Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні суди. Перше призначення на посаду судді строком на п'ять років здійснюється Президентом. Після цього суддя може бути обраний Верховною Радою безстроково. Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі досягнення суддею 65 років.

Внесення подання про призначення суддів загальних судів на посади або про їх звільнення належить до відання Вищої ради юстиції — спеціального органу, що водночас уповноважений приймати рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності, а також вчиняти деякі інші дії.

Згідно зі ст. 147 Конституції, «Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні». До складу Конституційного Суду входить вісімнадцять суддів, призначених на строк дев'ять років. Суддів Конституційного Суду у рівній кількості призначають Президент, Верховна Рада та з'їзд суддів України. Голова Конституційного Суду обирається самим судом із власного складу лише на один трирічний термін.

За формою державного устрою Україна є унітарною державою, до складу якої входить автономне територіальне утворення — Автономна Республіка Крим. Організація влади в Автономній Республіці Крим визначається Конституцією і законами України, а також нормативно-правовим актом, який має назву Конституції Автономної Республіки Крим. Останню приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менше, як половиною від її конституційного складу. Практика ухвалення подібних нормативно-правових актів, як правило, відомих під назвою статутів, характеризує державний лад деяких інших унітарних держав, до складу яких входять автономні територіальні утворення.

Представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Її повноваження можуть бути достроково припинені Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду про порушення нею Конституції України або законів України.

Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Голова Ради міністрів призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом. В Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України, статус якого визначається законом України.

Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України.

Систему адміністративно-територіального устрою України складають, окрім Автономної Республіки Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Міста Київ і Севастополь мають спеціальний статус, що визначається законами України.

Місцеве самоврядування, яке, за Конституцією, є «правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» (ст. 140), здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради. Питан-

ня організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад.

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції.

УРУГВАЙ

(Східна Республіка Уругвай)

Країна, що розташована у південній частині Південної Америки. Межує з Аргентиною і Бразилією.

Територія — 177,4 тис кв. км.

Населення — 3,3 млн. чол.

Уругвайська держава була створена за результатами визвольної війни іспанських колоній Південної Америки, що розпочалася 1811 р. 25 серпня 1825 р. була проголошена незалежна Східна Республіка Уругвай. 1830 р. була прийнята конституція новоутвореної держави. Ця конституція діяла протягом майже століття, попри різні політичні події, які супроводжували розвиток уругвайського суспільства. Конституція 1830 р. встановлювала широкі повноваження глави держави — президента, що задовольняло далеко не усі внутрішньополітичні сили. Однак у 1917 р. була прийнята нова конституція, за якою були суттєво звужені повноваження глави держави. Водночас, передбачалось утворення спеціального колегіального органу — національної урядової ради, яка мала разом з президентом вирішувати найважливіші питання державного життя. Після військового заколоту і встановлення диктатури у 1934 р. була прийнята ще одна конституція, яка передбачала ліквідацію національної урядової ради. Проте нею було визначено, що третина місць в уряді і половина у верхній палаті парламенту мала належати найбільш впливовій політичній партії, незалежно від кількості поданих за її кандидатів на парламентських виборах голосів. Однак і цей порядок було скасовано у 1942 р., коли була прийнята чергова конституція.

Наступна конституція Уругваю була прийнята у 1951 р. Її зміст засвідчував той факт, що дискусія щодо ліквідації поста президента і запровадження колегіальної форми здійснення влади глави держави, котра почалася в уругвайському суспільстві ще на початку ХХ ст., зберігала значущість. За цією конституцією було запроваджено інститут національної урядової ради, до якої мали входити обрані строком на чотири роки і без права на переобрання дев'ять осіб. При цьому не передбачалось поста президента, функції якого повинна була виконувати національна урядова рада. Водночас, у кон-

ституції було встановлено, що третина посад в уряді належатиме представникам політичної партії, яка отримала найбільше після правлячої депутатських мандатів за результатами парламентських виборів, тобто найвпливовішої опозиційної партії. Такі особливості конституційного ладу є унікальними у світовій практиці.

Чинна Конституція Уругваю була прийнята у 1967 р. У період 1973–1985 рр., коли в країні існував військовий режим, вона, по суті, не діяла. У 90-і роки в Конституцію тричі вносилися зміни, які не зачіпали засад державного ладу.

За змістом Конституції, прийнятою формою державного правління є президентська республіка, яка характеризується певними особливостями.

Законодавчу владу здійснює парламент — Генеральна Асамблея. До складу нижньої палати — Палати Представників — входять 99 депутатів (представників), обраних за результатами загальних виборів, проведених за пропорційною системою, строком на п'ять років. При цьому, від кожного департаменту (адміністративно-територіальної одиниці) має бути обрано не менше двох депутатів. Віковий ценз на виборах встановлено у 18 і 25 років для активного і пасивного виборчого права відповідно. До складу верхньої палати — Сенату — входять 30 членів, також обраних строком на п'ять років, проте, із застосуванням іншого різновиду пропорційної системи. Віковий ценз для кандидатів у сенатори визначено в 30 років.

Конституцією встановлено принцип несумісності мандата депутата або сенатора і посади на державній службі. Кожна з палат може рішенням, прийнятим кваліфікованою більшістю у дві третини голосів, припинити повноваження окремих своїх членів за «вчинки, що не відповідають високій ролі мандата» (ст. 115). За таких умов вакантні місця заповнюють так звані резервні члени, визначені за результатами загальних виборів. Резервні члени також можуть тимчасово виконувати обов'язки членів парламенту у випадку тимчасової відсутності (хвороба, відпустка тощо) депутатів або сенаторів.

Правом законодавчої ініціативи наділені депутати, сенатори і члени уряду. Законопроект спочатку розглядається однією з палат, а потім — іншою. Розбіжності між палатами за змістом прийнятих ними законопроектів долаються шляхом ухвалення відповідного рішення більшістю у дві третини від присутніх на спільному засіданні палат Генеральної Асамблеї. Тим самим перевагу має більш чисельна нижня палата.

На спільному засіданні палат може бути висловлена недовіра уряду в цілому або окремим його членам. Якщо таке рішення буде прийняте менш, ніж трьома п'ятими від складу кожної з палат, Президент може розпустити палати, зберігши увесь склад уряду або залишивши на посадах його окремих членів. Новообрана Генеральна Асамблея повинна або скасувати, або підтвердити рішення попередниці щодо недовіри уряду. У випадку його підтвердження уряд зобов'язаний піти у відставку.

Конституція не передбачає традиційних механізмів парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади. Однак певним замінником таких механізмів можна вважати право кожної палати за ініціативою третини її складу «запрошувати на засідання міністрів з метою одержати від них інформацію, потрібну для виконання законодавчих повноважень» (ст. 119). Особливістю організації парламенту є наявність постійної комісії у складі семи депутатів і чотирьох сенаторів, котрих щорічно призначають самі палати з урахуванням пропорцій партійно-політичного представництва. Головною функцією постійної комісії є контроль за дотриманням Конституції і законів, за наслідками якого вона може «робити зауваження» органам виконавчої влади, і у разі, якщо ці зауваження не будуть прийняті, скликати Генеральну Асамблею на спільне засідання.

Згідно зі ст. 149 Конституції, «виконавча влада здійснюється Президентом Республіки, який реалізує свої повноваження разом з відповідним міністром чи міністрами, або з Радою Міністрів в цілому». Президент обирається шляхом загальних виборів строком на п'ять років. Одна і та сама особа може бути переобрана повторно лише через п'ять років після закінчення першого строку. Віковий ценз для кандидатів у Президенти визначено у 35 років. Кандидати на пост Президента (по одному) висувуються виключно політичними партіями. За одним списком з Президентом і на той же самий строк обирається віце-президент, який виконує функції і повноваження Президента у випадках тимчасової або постійної вакансії відповідного поста. Якщо вакансія є постійною, то він займає цей пост до кінця закінчення строку, на який було обрано Президента. Віце-президент за посадою є головою Сенату, він же головує на спільних засіданнях палат Генеральної Асамблеї.

Президент і віце-президент можуть бути достроково усунути у випадку вчинення порушення Конституції або інших тяжких злочинів. Звинувачення формулюється Палатою Представників, а остаточне рішення приймається Сенатом. У такий же спосіб можуть бути позбавлені мандата депу-

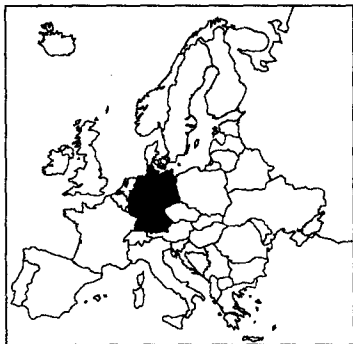
тати і сенатори й усунені з посади члени уряду, судді Верховного Суду, судді Арбітражного суду та деякі інші вищі посадові особи.

Повноваження Президента у сфері виконавчої влади визначені в ст. 168 Конституції разом з повноваженнями уряду. При цьому зазначено, що Президент «підписує рішення Виконавчої влади разом з компетентними міністром чи міністрами». Тим самим передбачено процедуру, подібну до контрастигнування актів глави держави. Проте більшість з відповідних повноважень Президент, по суті, здійснює самостійно. Важливим є також його право вето на закони, прийняті Генеральною Асамблеєю. Вето долається шляхом повторного прийняття закону на спільному засіданні палат за умови його підтримки більшістю у три п'ятих голосів членів кожної.

Суттєву роль відіграє уряд — Рада Міністрів, що діє під керівництвом Президента. Президент уповноважений брати участь в урядових засіданнях з правом голосу, який вважається вирішальним у разі голосування членів Ради Міністрів нарівно (так званий розкол голосів). Однак рішення, прийняті Президентом разом з відповідними міністром чи міністрами, можуть бути скасовані урядом в цілому. Рада Міністрів скликається на засідання Президентом на його розсуд або на прохання окремого члена чи кількох членів уряду. Найважливішими повноваженнями Ради Міністрів є підготовка проекту державного бюджету та ініціювання його розгляду в парламенті, а також, за наявності відповідного рішення Генеральної Асамблеї, оголошувати війну.

За Конституцією «судова влада здійснюється Верховним Судом, судами і суддями у спосіб, визначений законом» (ст. 233). Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд, до складу якого входять п'ять суддів, призначених Генеральною Асамблеєю строком на десять років. Судді Верховного Суду можуть бути повторно призначені через п'ять років після закінчення першого строку перебування на посаді. Верховний Суд призначає суддів інших судів загальної юрисдикції. Утворено також Арбітражний суд, який є судом адміністративної юрисдикції і, зокрема, розглядає компетенційні спори в системі органів виконавчої влади.

З метою урядування територія держави поділена на департаменти, які є основною одиницею адміністративно-територіального поділу. Населення кожного департаменту обирає строком на п'ять років представницький орган — департаментську хунту. На цей же строк обирають інтенданта, який виконує функції виконавчого органу місцевого (регіонального) самоврядування.

ФЕДЕРАТИВНА РЕС- ПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА

Країна, розташована в Центральній і Західній Європі. Межує з Францією, Люксембургом, Бельгією, Нідерландами, Данією, Польщею, Чехією, Австрією, Швейцарією.

Територія — 355,8 тис. кв. км.

Населення — 83,2 млн. чол.

Передісторією сучасної німецької державності можна вважати проголошення 1871 р. Германської імперії. За так званою імперською конституцією новоутворена держава («рейх») об'єднала досить химерний конгломерат окремих напівфеодальних і феодальних володінь з їх монархами, котрі мали неоднакові права і різний вплив на вирішення загальних справ. Імперський представницький орган — рейхстаг — мав характер суто дорадчого органу при імператорі, якому були надані досить широкі права. Реальність цих прав усе більше підтверджувалася у процесі подальшого державно-правового розвитку. Відповідний державний лад проіснував аж до Першої світової війни, хоч на той час Германська імперія була вже консолідована в централізовану державу.

Поразка у Першій світовій війні призвела до краху Германської імперії. У країні було встановлено республіканську форму державного правління, яка знайшла своє закріплення в основному законі, прийнятому 1919 р. і відомому в політичній історії, як Веймарська конституція. Ця конституція вважалася взірцем демократичності для інших нових конституцій, тобто для тих, які були введені між двома світовими війнами. Веймарська конституція запровадила в Німеччині федеративну форму державного устрою.

Після приходу до влади націонал-соціалістів Веймарську конституцію формально не було скасовано. Однак, починаючи з 1933 р., шляхом прийняття ряду законів державний лад Німеччини було докорінно змінено: офіційно зайшла мова про так званий «третій рейх». Усе це відбувалося в умовах встановленого націонал-соціалістами жорсткого тоталітарного режиму, який визначають як фашистський.

Після краху тоталітарного режиму і поразки Німеччини в Другій світовій війні на теренах цієї країни відбувалися складні державно-політичні процеси. Наслідком стало утворення двох німецьких держав — Федеративної Республіки Німеччини і Німецької Демократичної Республіки.

Конституцію ФРН, що має назву Основного Закону, введено 1949 р. Характерно, що її було визнано тимчасовою конституцією, хоч і тепер із цілим рядом змін і доповнень вона зберігає чинність. Введенню Основного Закону ФРН передувало кілька попередніх етапів конституційної нормотворчості. Робота над відповідним проектом була, по суті, ініційована західними державами-союзниками. Утворили конституційну комісію, до складу якої ввійшли фахівці-юристи. Підготовлений цією комісією проект Основного Закону було обговорено і ухвалено спеціально сформованим представницьким органом — парламентською радою. До її складу входили, насамперед, представники, обрані ландтагами земель. Після санкціонування проекту союзниками його було передано для затвердження у ландтаги земель. 23 травня 1949 р. Основний Закон ФРН вступив у силу.

У НДР 1949 р. також прийняли конституцію, яка констатувала утворення так званої держави народної демократії. Їй на зміну прийшла конституція, прийнята 1968 р. за результатами всенародного голосування. В ст. 1 цієї конституції було записано, що «Німецька Демократична Республіка є соціалістичною державою німецької нації. Вона являє собою політичну організацію трудящих міста і села, які спільно будують соціалізм під керівництвом робочого класу і його марксистсько-ленінської партії». 1974 р. було прийнято закон про зміни і доповнення до конституції 1968 р. Він змінив її преамбулу і значну кількість статей. У новій преамбулі зазначалося, що перемога соціалізму в НДР є «остаточною і незворотною». Проте 1990 р. НДР шезла з політичної карти світу, і її територія стала складовою частиною державної території Федеративної Республіки Німеччини.

За змістом Основного Закону прийнята в ФРН форма державного правління є парламентарно-республіканською.

Органом законодавчої влади ФРН є фактично двопалатний парламент. Нижня палата — Бундестаг (союзні збори) — обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. При цьому застосовується змішана виборча система. До складу Бундестагу входять 672 депутати. Верхньою палатою прийнято вважати Бундесрат (союзну раду), хоча існує думка, за якою останній є своєрідною урядовою колегією, наділеною певними законотворчими функціями.

Певною мірою це засвідчує зміст ст. 50 Основного Закону: «За допомогою Бундесрату землі беруть участь у законодавстві та управлінні Федерацією». Особливість статусу Бундесрату пов'язана і з порядком його формування. Бундесрат складається з членів урядів земель, які їх призначають і можуть у будь-який момент відкликати. Кількість членів Бундесрату від кожної землі (від трьох до шести) залежить від кількості її населення. Проте під час голосування в Бундесраті всі голоси від окремої землі подаються узгоджено. У Бундесраті 68 членів.

Особливістю організації парламенту ФРН є існування так званого спільного (загального) комітету. Він не має постійного характеру і може бути сформований лише у надзвичайній ситуації, коли скликання повного складу Бундестагу або наявність у ньому кворуму неможливі. До такої надзвичайної ситуації віднесена констатація урядом того, що територія держави зазнала збройної агресії або знаходиться під безпосередньою загрозою такої агресії. У цьому випадку Бундестаг, а коли він неспроможний — спільний комітет, проголошує стан оборони, що тягне за собою відповідну перебудову організації державного управління. Спільний комітет складається на дві третини з депутатів Бундестагу і на одну третину — з членів Бундесрату. Відповідні призначення здійснюються палатами.

Головною функцією парламенту ФРН є законотворчість. Правом законодавчої ініціативи наділені Федеральний Уряд, члени Бундестагу і Бундесрат. Законопроекти, пропоновані Бундесратом, представляються в Бундестазі через Федеральний Уряд.

У законодавчому процесі палати парламенту є нерівноправними. Закони приймаються Бундестагом, після чого передаються Бундесрату. За певних умов Бундесрат може заявити так званий протест проти прийнятого Бундестагом закону. Якщо протест був ухвалений більшістю голосів членів Бундесрату, він може бути відмінений рішенням більшості членів Бундестагу. Якщо Бундесрат ухвалив протест більшістю не менше двох третин, то для відхилення його Бундестагом потрібна більшість у дві третини або щонайменше більшість від його складу.

У ст. 80 Основного Закону передбачено можливість делегування парламентом своїх законодавчих повноважень: «Закон може уповноважити Федеральний Уряд, федерального міністра чи уряди земель видавати постанови».

Главою держави є Президент, який обирається спеціальною колегією — Федеральними Зборами. Строк повноважень Президента — п'ять років, при

цьому він може бути обраний знову на наступних виборах тільки один раз. Віковий ценз для кандидатів у Президенти визначений у 40 років. Самі ж Федеральні Збори складаються з усіх членів Бундестагу і такої ж кількості інших членів, які обираються ландтагами земель на засадах пропорційного представництва від різних парламентських фракцій.

Бундестаг або Бундесрат можуть пред'явити Президенту обвинувачення в умисному порушенні Основного Закону чи будь-якого федерального закону. Пропозиція щодо обвинувачення має бути від імені не менше, ніж чверті голосів членів Бундесрату. Для прийняття відповідного рішення потрібна більшість у дві третини голосів членів Бундестагу або така ж більшість голосів членів Бундесрату. Якщо Федеральний Конституційний Суд встановить, що Президент винний в умисному порушенні Основного Закону чи федерального закону, він може оголосити про позбавлення його поста. До того ж після пред'явлення обвинувачення Федеральний Конституційний Суд може постановити, що Президент не повинен виконувати свої функції аж до вирішення відповідної справи.

Повноваження Президента можна вважати типовими для глави держави за умов парламентарних форм правління. Водночас слід зауважити, що він навіть формально не визнаний головнокомандувачем збройних сил. Такий підхід, наявний і за Конституцією Японії, відобразив реакцію авторів Основного Закону ФРН на характер попереднього етапу державно-правового розвитку країни. До сказаного треба додати, що практично всі акти Президента мають бути контрасигновані главою уряду або відповідальним міністром.

Вищим органом виконавчої влади є Федеральний Уряд, очолюваний Федеральним Канцлером. Президент пропонує кандидатуру на посаду глави уряду Бундестагу. Обрана нижньою палатою парламенту особа формально затверджується знову ж таки Президентом. Якщо досить складна процедура обрання Федерального Канцлера у Бундестазі виявиться нерезультативною, глава держави може розпустити цю палату. Міністри призначаються і звільняються Президентом за поданням Федерального Канцлера. Міністр оборони наділений правом командування збройними силами і віддання відповідних наказів.

Повноваження уряду є широкими, що є звичайним для парламентарних форм державного правління. Фактично він здійснює головні функції щодо управління державними справами. Надзвичайно важливою є роль Федераль-

ного Канцлера, який згідно зі ст. 65 Основного Закону, «...визначає основні положення політики і несе за них відповідальність». Слід також зважити на те, що Федеральний Канцлер очолює партію більшості (правлячу партію) в Бундестазі або коаліцію партій, яка складає більшість. У разі відставки Федерального Канцлера, у відставку має йти весь уряд. Бундестаг може висловити недовіру не всьому уряду або його окремим членам, а лише Федеральному Канцлеру. Основний Закон ФРН встановив процедуру так званого конструктивного вотуму недовіри: Федеральний Канцлер вважається усунути з посади лише за умов одночасного обрання нового канцлера.

Основний Закон ФРН визначає п'ять основних сфер судової юрисдикції: загальну, трудову, соціальну, фінансову й адміністративну. Судді федеральних судів офіційно призначаються на посади Президентом за попереднім рішенням відповідного міністра (при призначенні до Верховного Федерального Суду — міністра юстиції, при призначенні до Федерального Суду з трудових справ — міністра праці тощо). Особливе місце серед судів і у державному механізмі в цілому займає Федеральний Конституційний Суд, який складається з двох сенатів. У кожному сенаті Федерального Конституційного Суду засідає вісім суддів. Судді Федерального Конституційного Суду обираються у рівній кількості Бундестагом і Бундесратом строком на дванадцять років.

За формою державного устрою ФРН є федерацією, у складі якої шістнадцять земель-суб'єктів федерації. У кожній землі прийнято свій основний закон, за яким визначено засади побудови державного ладу на відповідному рівні. Ці засади практично збігаються з прийнятими на федеральному рівні: утворено законодавчий орган — ландтаг (звичайно однопалатний), уряд на чолі з прем'єр-міністром, конституційний суд тощо.

Федеральний Основний Закон встановив принципи розмежування владної компетенції між федерацією і землями, за якими визнано три відповідні сфери. У сфері виключної компетенції федерації землі наділені правом законотворчості тільки тоді і остільки, коли і оскільки вони уповноважені на це федеральним законом. У сфері конкуруючої компетенції землі наділені правом законотворчості лише за умов, якщо федерація не використовує своїх прав законодавства. Третьою є сфера залишкових повноважень, віднесена до земель та їх органів.

Питання адміністративно-територіального поділу і організації місцевої влади у ФРН регламентуються основними законами земель, тому тут мож-

на побачити досить значні відмінності в різних суб'єктах федерації. Проте можна говорити про існування практично повсюди таких одиниць цього поділу, як райони, міста в ранзі районів і общини. Представницькі органи місцевого самоврядування в районах — ради — обираються населенням відповідної одиниці, як правило, строком на чотири роки. Виконавчим органом у районі є ландрат або районний директор. У різних землях його або обирає районна рада, або призначає земельний уряд. В общинах представницький орган місцевого самоврядування (також рада) обирається населенням строком на п'ять років. Порядок формування виконавчого органу на рівні общин у різних землях суттєво відмітний.

ФІНЛЯНДІЯ

(Республіка Фінляндія)

Країна, розташована на півночі Європи.

Межує з Швецією, Норвегією і Росією.

Територія — 338,1 тис. кв. км.

Населення — 5,1 млн. чол.

Виникнення Фінляндії як держави було, насамперед, пов'язане з тими соціально-економічними потрясіннями, які мали місце на теренах колишньої Російської імперії, починаючи з останньої чверті 1917 р. Одним із результатів цих потрясінь і стало проголошення 1919 р. суверенної Республіки Фінляндії (Суомі). Суверенітет Фінляндії був закріплений в одному з актів, що складають у сукупності Конституцію цієї держави — Формі правління. Останній був прийнятий парламентом Фінляндії 17 липня 1919 р. Ця дата вважається днем ухвалення Конституції в цілому.

Особливістю Конституції Фінляндії 1919 р. є те, що вона, як і конституції деяких інших держав, складається з кількох актів. У Фінляндії їх чотири: окрім згадуваної Форми правління, це Акт про Парламент 1928 р., Акт про право Парламенту контролювати діяльність Державної Ради і канцлера юстиції 1922 р. і Акт про Державний Суд 1922 р. За час, що минув з моменту їх прийняття, усі чотири конституційні акти зазнали певних змін. Однак за своєю юридичною природою вони були і залишаються конституційними законами. На відміну від звичайних законів, прийняття яких потребує простої більшості, усі чотири конституційні акти Фінляндії були прийняті парламентом цієї держави на основі кваліфікованої більшості голосів у дві третини від його складу.

За змістом Конституції у Фінляндії прийнято змішану республіканську форму державного правління.

Згідно з §2 Форми правління, «законодавча влада здійснюється Парламентом спільно з Президентом». Як зазначалось, подібні конституційні формулювання означають лише те, що глава держави наділений певними

повноваженнями щодо участі у законотворчості, здійснюваної органом законодавчої влади.

Реально ж органом законодавчої влади є однопалатний Парламент (фінською — «Едускунта»), до складу якого входить 200 депутатів, обраних строком на чотири роки за результатами загальних і прямих виборів із застосуванням пропорційної системи. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права при цьому є однаковим і становить 18 років.

Особливістю організації Парламенту є наявність у його структурі головної, або великої комісії. Така комісія має бути утворена протягом п'яти днів після початку роботи Парламенту нового скликання. До її складу обираються депутати від різних представлених у Парламенті партійно-політичних сил, пропорційно їх представництву тут. Як правило, це керівництво парламентських фракцій. Можна стверджувати, що за своєю організацією і функціями головна комісія є своєрідним мініпарламентом. Саме вона відіграє вирішальну роль у визначенні долі ініційованих у Парламенті законопроектів. Крім цього, головна комісія розглядає міжнародні договори, які передбачають додаткове законодавче регулювання у внутрішній сфері, і вирішує питання депутатської винагороди.

Основною функцією Парламенту є законотворчість. Правом законодавчої ініціативи наділені депутати і Президент. Як зазначено у Формі правління, законопроекти, ініційовані Президентом, розробляються урядом. Президент наділений правом повернути на повторний розгляд закони, прийняті Парламентом. Якщо протягом трьох місяців прийнятий Парламентом закон не буде промульгований Президентом, він може вступити в силу лише за умов його повторного прийняття Парламентом наступного скликання на основі рішення, прийнятого абсолютною більшістю голосів, тобто більшістю від складу Парламенту.

Главою держави є Президент, який обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на шість років.

Президент формально наділений досить широкими владними повноваженнями, хоча більшу частину з них реально здійснює уряд. За Формою правління, «вища виконавча влада належить Президенту» (§2). При цьому зазначено, що при Президенті «з метою загального управління державою» формується уряд. Глава держави на власний розсуд і без контрастигування відповідних актів здійснює нагляд за «державною адміністрацією» і може призначити ревізії. У разі присутності на засіданнях уряду, він головує там.

Якщо уряд має сумніви щодо своєї компетентності приймати рішення з будь-якого питання, ці сумніви розв'язує Президент.

До важливих повноважень глави держави слід віднести його право розпустити Парламент, видавати підзаконні акти «про подробиці застосування законів», направляти зовнішньополітичну діяльність тощо. Реалізація цих та інших повноважень Президента потребує контрасигнування з боку уряду.

До складу уряду, що має назву Державна Рада, повинно входити не більше сімнадцяти членів на чолі з Прем'єр-міністром. Згідно з §40 Форми правління, «Державна Рада втілює в життя рішення Президента». Реально уряд здійснює загальне керівництво державними справами. Членів Державної Ради призначає Президент, після чого уряд має отримати інвеституру у Парламенті. Це означає, що у своєму виборі глава держави не вільний і має орієнтуватися на розстановку партійно-політичних сил у Парламенті. Уряд несе колективну та індивідуальну відповідальність перед Парламентом.

До складу уряду, по суті, входить посадова особа, що має юридичний титул канцлера юстиції. Канцлера довічно призначає Президент. До його функцій, зокрема, віднесено контроль за законністю в діях органів виконавчої влади. Канцлер очолює систему органів, що здійснюють державне обвинувачення у суді. Водночас він діє як юридичний радник глави держави.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд, до складу якого входить голова (президент) і 21 суддя. Голову і суддів Верховного Суду призначає Президент безстроково. Існує також система адміністративної юстиції на чолі з Верховним адміністративним судом. Особливий статус має Державний Суд, більшість у якому складають члени Парламенту, а також судді Верховного Суду і Верховного адміністративного суду. Цей суд розглядає кримінальні справи, порушені за рішенням Парламенту проти членів уряду, а також проти суддів вищих судів загальної та адміністративної юрисдикції. Аналогічні справи, порушені проти Президента, розглядає Верховний Суд.

За формою державного устрою Фінляндія є унітарною державою, в складі якої є автономне територіальне утворення. Одиницями адміністративно-територіального поділу є губернії і комуни (повіти). На рівні губерній немає інституцій місцевого самоврядування. У кожній губернії функціонує призначуваний Президентом губернатор, який несе безпосередню відповідальність перед міністром внутрішніх справ. Одна з губерній, що розташована на Аландських островах, має статус територіальної автономії. Тут, окрім гу-

бернатора, наявний обраний населенням представницький орган — ланд-стінг, — який уповноважений приймати так звані законодавчі акти з місцевих справ.

Місцеве самоврядування організоване на рівні комун. Населення кожної комуни обирає представницький орган — раду — строком на чотири роки. Рада зі свого складу строком на рік обирає голову та його заступників.

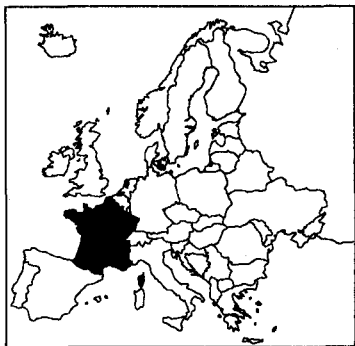
ФРАНЦІЯ

(Французька Республіка)

Країна, розташована в Західній Європі. Межує з Бельгією, Люксембургом, ФРН, Швейцарією, Італією, Монако, Іспанією, Андоррою.

Територія — 551,5 тис. кв. км.

Населення — понад 58,4 млн. чол.

Конституційна історія Франції є чи не найяскравішою і найбагатшою на події у порівнянні з іншими країнами: за період з кінця XVIII ст. тут було прийнято, за деякими оцінками, шістнадцять конституцій і актів, що виконували роль основних законів. Видатне місце в теорії і практиці світового конституціоналізму посідає Декларація прав людини і громадянина, прийнята 1789 р. Вона і нині виконує роль відповідного регулятора суспільних відносин: у преамбулі чинної Конституції Франції сказано, що «французький народ урочисто проголошує свою відданість правам людини і принципам національного суверенітету, як вони були визначені Декларацією 1789 року...»

Після початку 1789 р. революції у Франції майже калейдоскопічно змінювалися політичні режими, що супроводжувалося, як правило, введенням нових конституцій. Водночас останні нерідко фіксували зміну форми державного правління. Так, на початку XIX ст. на зміну республіканській формі в різних її тодішніх версіях («директорія», «консульство» тощо) прийшла монархічна («перша імперія» Наполеона Бонапарта). Відбувалися зміни і в рамках тієї чи іншої прийнятої форми державного правління: «першу імперію» наслідувала «реставрована» монархія на чолі з династією, що правила до революції (однак це вже була не абсолютна, а обмежена, конституційна монархія).

Значні зміни з формою французької державності відбувалися і протягом усього минулого століття, а також у подальші роки. Після революції 1848 р. почався період «другої республіки», яку через три роки заступила «друга імперія» Наполеона III. У короткий період між «другою імперією» і «третьою республікою» у Франції мав місце досвід так званої диктатури пролетаріату у формі «паризької комуни». Найбільш довговічною виявилася «тре-

та республіка» та її конституція, введена 1875 р. і яка діяла, по суті, до поразки під час Другої світової війни. Після звільнення Франції від окупації почався період «четвертої республіки», ознаменований прийняттям конституції 1946 р.

Конституція «четвертої республіки» запровадила парламентарно-республіканську форму державного правління, що в умовах наявності у парламенті значної кількості представників від невеликих політичних партій майже постійно дестабілізувало уряд, підконтрольний колегіальному представницькому органу державної влади. Перманентна урядова криза супроводжувалася значними складнощами у внутрішній та зовнішній сферах. Зокрема, у другій половині 50-х років у Франції, яка вела колоніальну війну в Алжирі, мало місце крайнє загострення внутріполітичної ситуації, що знайшло відображення у спробі воєнного заклоту. У цих умовах за рішенням парламенту широкі владні повноваження було сконцентровано в руках видатної особистості — Ш. де Голля. За його ініціативою спеціальна комісія розробила проект нової конституції, згодом винесений на референдум.

Чинна Конституція Французької Республіки була прийнята на референдумі 28 вересня 1958 р., що стало початком періоду «п'ятої республіки». За змістом Конституції прийнята форма державного правління є змішаною республіканською.

Главою держави є Президент, конституційний статус якого визначено в розділі основного закону, який передує розділу, присвяченому парламенту. В ст. 5 Конституції містяться положення, що були певною мірою новачками для сучасного конституціоналізму. В ній, зокрема, записано: «Президент Республіки пильнує за додержанням Конституції. Він забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування державних органів, а також спадковість держави». І далі в тій же статті сказано, що Президент є «гарантом національної незалежності, територіальної цілісності, виконання міжнародних договорів та угод». До того ж у ст. 64 зафіксовано, що він є також «гарантом незалежності судової влади». Ключовим у вищевикладеному можна вважати положення про президентський арбітраж.

Концепція президента-арбітра вже давно знайшла своє місце в теорії і практиці французького конституціоналізму. Про арбітраж глави держави говорили ще за часів формування згадуваної «третьої республіки», тобто у 70-ті роки минулого століття. Традиційно зміст цієї концепції пов'язувався з неприпустимістю привласнення президентом ролі лідера парламентської

більшості і керівника уряду. Роль президента-арбітра вподоблювалася функціям спортивного судді: він не повинен був втручатися у діяльність державного механізму і окремих його ланок і мав діяти у виняткових випадках, коли виникала кризова ситуація. З цією метою президенту надавались повноваження вирішувати конфлікти, що можуть виникнути між державними органами, використовуючи, зокрема, такий спосіб, як референдум.

Такий підхід до визначення президентського арбітражу був у цілому сприйнятий і після прийняття чинної Конституції. Але з часом він почав змінюватися, і стала домінувати концепція арбітражу, за якою припускається активне втручання президента в державно-політичне життя. Глава держави вже розглядається не просто як символ національної єдності, а, по суті, як вождь нації, як «національний гід». До того ж відразу після прийняття Конституції деякі її положення були інтерпретовані таким чином, що це призвело до ще більшого розширення компетенції глави держави. Зокрема, за буквою основного закону керівництво обороною і зовнішньою політикою належить до функцій прем'єр-міністра і уряду в цілому, але на практиці його взяв на себе глава держави.

Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на сім років. При цьому і Конституція, і законодавство не містять жодних обмежень щодо переобрання однієї і тієї ж особи. Віковий ценз для кандидатів у Президенти є таким же як і для кандидатів у члени нижньої палати парламенту і становить 23 роки.

Конституція не тільки надала Президенту зовнішньої значущості, а й наділила його суттєвими владними повноваженнями, частину з яких він здійснює самостійно і без контрасигнування з боку уряду. Зокрема, Президент на власний розсуд призначає Прем'єр-міністра. Він припиняє повноваження глави уряду після вручення останнім заяви про відставку уряду. За пропозицією Прем'єр-міністра і за його контрасигнуванням Президент призначає інших членів уряду. Уряд, коли в ньому головує Президент, має офіційну назву Ради Міністрів. Президент підписує нормативно-правові акти (ордонанси і декрети), які були обговорені в Раді Міністрів. Він здійснює призначення на цивільні і військові посади на державній службі. Президент є головнокомандувачем збройними силами. Він головує у спеціальних державних органах — радах і вищих комітетах національної оборони. У всіх названих випадках акти і рішення глави держави потребують формального контрасигнування з боку глави уряду і в разі необхідності — відповідального міністра.

За пропозицією уряду у період сесії парламенту або за спільною пропозицією палат парламенту Президент може винести на референдум законопроекти з ряду питань. Він же може після консультацій з Прем'єр-міністром і головами палат парламенту розпустити його нижню палату. В обох випадках відповідні акти глави держави не потребують контрасигнування. Президент на власний розсуд може також зноситися з обома палатами шляхом спеціальних послань. Такі послання просто зачитують у палатах і не обговорюються.

Важливим повноваженням Президента є його право «вживати заходів, яких вимагають обставини» за умов, коли, згідно зі ст. 16 Конституції, «інститути Республіки, незалежність нації (держави), цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань є під серйозною і безпосередньою загрозою, а нормальне функціонування органів державної влади, що утворені у відповідності до Конституції, порушене». Для прийняття відповідного рішення Президенту достатньо провести офіційні консультації з Прем'єр-міністром, головами палат парламенту, а також з Конституційною Радою. Це рішення він доводить спеціальним посланням до нації.

До складу двопалатного парламенту входять Національні Збори і Сенат. Усі 577 депутатів нижньої палати — Національних Зборів — обираються шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою строком на п'ять років. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 18 і 23 роки. До складу верхньої палати — Сенату — входить 304 члени, які обираються шляхом непрямих, багатоступневих виборів. Сенатори обираються спеціальними колегіями, що утворюються в департаментах — одиницях адміністративно-територіального поділу.

До складу кожної такої колегії входять депутати Національних Зборів від даного департаменту, генеральні радники (члени представницького органу самоврядування, обраного в департаменті) і делегати від представницьких органів місцевого самоврядування, обраних у комунах — найнижчих ланках адміністративно-територіального поділу. Тим самим вибори сенаторів мають дво- і триступневий характер. Строк повноважень Сенату — дев'ять років. При цьому кожних три роки склад Сенату оновлюється на третину.

Головною функцією парламенту є законотворчість. Президент наділений правом вимагати нового обговорення у парламенті прийнятого закону або окремих його статей, і парламент не може відмовити у проведенні такого обговорення. Не менш важливою парламентською функцією є контроль за

діяльністю уряду. Основною формою такого контролю є інтерпеляція. Процедура інтерпеляції вперше запроваджено саме у Франції в кінці XVIII ст. Зміст її в даному випадку полягає в тому, що глава уряду або окремих міністр повинні дати відповідь на внесений до нижньої палати і підтриманий певною кількістю депутатів письмовий запит. Відповідь обговорюється і може спричинити постановку у палаті питання про недовіру уряду.

За Конституцією, «уряд визначає і здійснює політику нації» (ст. 20). Діяльністю уряду керує Прем'єр-міністр. У разі необхідності він головує замість Президента на засіданнях рад і комітетів національної оборони. Це ж саме він може робити і на засіданнях Ради Міністрів, однак тільки у «виняткових випадках» за дорученням Президента і за «визначеним порядком денним» (ст. 21). Функції члена уряду визнані несумісними не тільки з депутатським мандатом, але і з будь-якою посадою на державній службі. Уряд в цілому несе політичну відповідальність перед парламентом: Національні Збори можуть висловити йому недовіру шляхом прийняття резолюції осуду уряду.

Систему загальних судів Франції очолює Касаційний Суд. Окрім нього, до цієї системи входять апеляційні суди і суди, що розглядають різні категорії справ у першій інстанції. Усі судді судів загальної юрисдикції призначаються на посади Президентом за рекомендацією Вищої ради магістратури (зокрема, судді Касаційного Суду) або за поданням міністра юстиції із висновком згадуваної ради (більшість інших суддів). Вища рада магістратури займається не тільки підбором відповідних кадрів, а й питаннями дисциплінарної відповідальності суддів, їх службової кар'єри тощо. Очолює Вищу раду магістратури Президент, а його заступником за посадою є міністр юстиції. Зазвичай саме він заміщує в цій ролі главу держави.

Існує і система органів адміністративної юстиції (юрисдикції), очолювана Державною радою.

Своє місце у державному механізмі займає й Конституційна Рада, яка є органом конституційного контролю. До її складу входять дев'ять призначуваних членів. Їх у рівній кількості призначають строком на дев'ять років глава держави і голови обох палат парламенту. Голову Конституційної Ради з її складу призначає Президент. Окрім того, до складу Конституційної ради входять довічно усі колишні президенти.

За формою державного устрою Франція є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на регіони, департаменти (серед яких слід виділити так звані заморські департаменти) кантони і комуни. Населення регіонів, департаментів і комун строком на шість років обирає представницькі органи місцевого (регіонального) самоврядування. У відповідних адміністративно-територіальних одиницях діють представники центральної влади. У регіонах і комунах вони обираються відповідними представницькими органами — радами, а в департаментах — призначаються урядом.

ХОРВАТІЯ

(Республіка Хорватія)

Країна, розташована на південному сході Європи на узбережжі Адріатичного моря.

Межує з Словенією, Угорщиною, Югославією, Боснією і Герцеговиною.

Територія — 56,5 тис. кв. км.

Населення — понад 4,9 млн. чол.

Передісторією сучасної хорватської державності можна вважати утворення 1918 р. Королівства Сербів, Хорватів і Словенців (про ці та подальші події див. докладніше у нарисі «Югославія»). Політична історія новоутвореної монархії була доволі бурхлива і складна. Серед подій, що безпосередньо стосувалися правосуб'єктності Хорватії, слід виділити заснування 1939 р. так званої Хорватської бановини (державного утворення у складі королівства). Після дезінтеграції єдиної югославської держави з початком Другої світової війни у 1941 р. було утворено Незалежну Хорватську Державу, яка певний час існувала.

У подальшому політична історія Хорватії розвивалася у рідчій спочатку «народно-демократичної», а згодом «соціалістичної» державності і на засадах федеративних зв'язків з іншими югославськими республіками.

Сучасна хорватська державність виникла в результаті процесу розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, котрий, як відомо, набув найгостріших форм. Чинну Конституцію Республіки Хорватія було прийнято парламентом ще на самому початку цього процесу — 22 грудня 1990 р.

За змістом Конституції, у Хорватії прийнято змішану республіканську форму державного правління.

За Конституцією, Державний Парламент (Сабор) — є «органом обраних народом представників, що наділений у Республіці Хорватія законодавчою владою» (ст. 70). Парламент складається з Палати Представників і Палати Провінцій (Жупаній). До нижньої палати — Палати Представників — вхо-

дить не менше 100 і не більше 160 представників, обраних шляхом загальних і прямих виборів. У такий же спосіб обираються представники до верхньої палати — Палати Провінцій. При цьому від кожної провінції обирається по три представники до верхньої палати. Строк повноважень обох палат — чотири роки.

У Конституції також визначено, що Президент Республіки після закінчення строку своїх повноважень стає довічним членом Палати Провінцій, якщо він не заявив про відмову від цього обов'язку. До того ж Президент може призначити до п'яти представників у Палату Провінцій з-поміж громадян, які «мають особливі заслуги перед Республікою» (ст. 71).

Обидві палати Парламенту можуть саморозпуститися за рішенням більшості їх членів. До того ж, за пропозицією Уряду і після попередньої консультації з головою палати Президент може розпустити Палату Представників, якщо вона висловила недовіру Урядові, або якщо не затвердила державний бюджет протягом місяця після того, як його було внесено у палату.

Палати Державного Парламенту не є рівноправними. Виключно до компетенції Палати Представників віднесене ухвалення рішень щодо прийняття законів, прийняття державного бюджету, оголошення війни і укладання миру, оголошення референдумів, контролю за Урядом тощо. Палата Провінцій, скажімо, може лише пропонувати нижній палаті законопроекти і порушувати перед нею питання про проведення референдумів. Верхня палата може обговорювати питання, які належать до компетенції Палати Представників, і висловлює щодо них свою думку.

Правом законодавчої ініціативи наділені члени Палати Представників, керівний орган цієї палати, Палата Провінцій та Уряд. Застереження верхньої палати щодо конкретного законопроекту «долаються» при повторному розгляді його у нижній палаті, котра може прийняти відповідний закон абсолютною більшістю голосів. Президент не має права вето або права повернути прийнятий Парламентом закон на повторний розгляд. Водночас Палата Представників може уповноважити Уряд строком на один рік видавати постанови стосовно ряду питань, які належать до її компетенції (так зване делеговане законодавство). При цьому в Конституції не передбачено способів контролю за змістом таких постанов з боку відповідної палати.

Главою держави є Президент, який виступає «гарантом додержання Конституції, забезпечення територіальної цілісності та єдності Республіки і на-

лежного функціонування державної влади» (ст. 94 Конституції). Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів строком на п'ять років. Одна й та сама особа не може бути обрана більш, ніж на два строки. Президент може бути усунутий з поста достроково в разі порушення Конституції, вчиненого ним під час виконання своїх обов'язків. Відповідна процедура розпочинається за рішенням Палати Представників, прийнятим двома третинами від її складу. Остаточне ж рішення щодо усунення Президента приймає Конституційний Суд також двома третинами голосів свого складу.

Повноваження Президента є досить широкими, причому їх реалізація не передбачає контрасигнування відповідних актів з боку Уряду. Президент призначає на посаду та звільняє з посади Прем'єр-міністра, за поданням останнього призначає і звільняє інших членів уряду. Президент може скликати засідання Уряду та виносити до їх порядку денного питання на розгляд. Він головує на тих урядових засіданнях, у яких бере участь. Президент є головнокомандувачем збройних сил, він призначає членів спеціального органу — Національної ради оборони, призначає та звільняє з посад військове командування.

Важливим є право Президента видавати укази, які мають силу закону, та вживати надзвичайних заходів у випадку стану війни або за наявності «безпосередньої загрози незалежності та єдності Республіки, або коли інші органи державної влади позбавлені стійкої здатності виконувати свої конституційні обов'язки» (ст. 101 Конституції). Такі укази Президент має подавати на затвердження до Палати Представників одразу, як тільки Парламент зможе зібратися.

Згідно зі ст. 107 Конституції, «Уряд Республіки Хорватія здійснює виконавчу владу відповідно до Конституції та законів». Уряд є підзвітним Президентові та Палаті Представників. Водночас Прем'єр-міністр та інші члени Уряду несуть колективну та індивідуальну політичну відповідальність перед нижньою палатою, яка може висловити їм недовіру і відправити у відставку.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Судді Верховного Суду та інших загальних судів призначаються на посади та звільняються з посад Вищою судовою радою, яка вирішує також питання щодо їх дисциплінарної відповідальності.

Конституційний Суд складається з одинадцяти суддів, що обираються Палатою Представників за пропозицією Палати Провінцій строком на вісім років. Голову із власного складу обирає сам Конституційний Суд строком на чотири роки.

За формою державного устрою Хорватія є унітарною державою. З метою урядування територія держави поділена на провінції (жупанії), райони, міста і громади. Місцеве самоврядування організоване на рівні районів, міст і громад. Провінції вважаються «одиницями місцевого управління та місцевого самоврядування».

ЧЕХІЯ

(Чеська Республіка)

Країна, розташована в Центральній Європі. Межує із ФРН, Польщею, Словаччиною і Австрією.

Територія — 78,9 тис. кв. км.

Населення — 10,7 млн. чол.

Витоками сучасної чеської державності є події, пов'язані з наслідками Першої світової війни. 1918 р. у результаті поразки у війні і розпаду Австро-Угорської імперії було утворено унітарну державу — Чехословацьку Республіку. Цій події передувала угода між чеськими і словацькими партіями щодо платформи для утворення єдиної держави. 1920 р. прийнято конституцію Чехословаччини, яка на той час була в Європі чи не найдемократичнішою за змістом. Ця конституція, зокрема, передбачала автономію Підкарпатської Русі (Закарпаття), що складала тоді частину території новоутвореної держави. Проте ця автономія залишалася тільки на папері.

Подальша історія молодой чехословацької держави виявилася трагічною. За наслідками відомої Мюнхенської угоди, укладеної 1938 р., країну було розчленовано. Наступного року вся територія Чехословаччини перейшла під контроль Німеччини, і на чеських землях було утворено так званий протекторат Богемії і Моравії.

Після закінчення Другої світової війни були спроби поновити державний лад, що існував за конституцією 1920 р. Певний час діяла саме ця конституція. Проте 1948 р. введено нову конституцію, де Чехословаччину визначено як «народно-демократичну республіку». У подальшому конституція 1948 р. багато разів змінювалася і доповнювалася, в тому числі і щодо організації державного механізму. Ці зміни відбувалися шляхом прийняття конституційних законів, які не інтегрувалися з текстом самої конституції, а існували у вигляді своєрідних додатків до неї.

У такий же спосіб змінювалася і наступна конституція Чехословаччини, прийнята 1960 р. Цій події передувало так зване всенародне обговорення

проекту основного закону. За новою конституцією, держава офіційно стала називатись Чехословацькою Соціалістичною Республікою. У конституції, зокрема, було проголошено керівну роль у суспільстві комуністичної партії. У жовтні 1968 р. було прийнято конституційний закон, за яким передбачалася федералізація держави. Цій же меті слугувало кілька інших конституційних законів, прийнятих у подальшому.

Процес утворення сучасної чеської держави розпочався 1990 р. і був, насамперед, пов'язаний з крахом комуністичних режимів у ряді європейських країн. Уже в тому ж році ухвалено конституційний акт про державні символи Чеської Республіки. Прийняттям цього акта розпочалось так зване «розлучення» між Чехією і Словаччиною, котрі до цього були суб'єктами федеративної держави.

Згадуваний процес завершився прийняттям 16 грудня 1992 р. представницьким органом — Чеською національною радою — Конституції. Ця Конституція набула чинності 1 січня 1993 р.

За змістом Конституції, прийнята в Чехії форма державного правління є парламентарною республікою.

Законодавча влада належить парламенту, що складається з двох палат. До складу нижньої — Палати Представників — входить 200 депутатів, які обираються строком на чотири роки. До складу верхньої — Сенату — 81 сенатор, які обираються строком на шість років. Одна третина складу Сенату оновлюється кожні два роки. Вибори членів обох палат парламенту є загальними і прямими. При цьому до Палати Представників вони проводяться за пропорційною системою, а до Сенату — за мажоритарною. Віковий ценз для активного виборчого права визначено у 18 років, а для пасивного — 21 і 40 років на виборах до Палати Представників і Сенату відповідно. Обрані депутати і сенатори повинні скласти спеціальну присягу. У разі відмови скласти таку присягу вони втрачають мандат.

У законодавчому процесі палати парламенту не є рівноправними. Усі законопроекти спочатку подаються на розгляд до нижньої палати. Якщо Сенат відхиляє законопроект, ухвалений Палатою Представників, нижня палата розглядає його знову. Закон приймається, якщо його схвалює абсолютна більшість членів нижньої палати. Глава держави наділений правом повернути на повторний розгляд прийнятий парламентом закон. Такий закон повторно голосується тільки у Палаті Представників. Якщо нижня палата ще

раз приймає повернений закон абсолютною більшістю голосів усіх депутатів, такий закон промульгується главою держави.

Особливістю законодавчого процесу є те, що за умов, коли Палату Представників розпущено, Сенат приймає законодавчі акти щодо невідкладних питань, які в іншому випадку потребують прийняття закону. Пропонувати такі законодавчі акти Сенату може тільки Уряд. Законодавчий акт Сенату має бути схвалений Палатою Представників на її першій же сесії, без чого він надалі втрачає чинність.

Главою держави є Президент. Характерно, що статус Президента визначено в третьому розділі Конституції, поіменованому «Виконавча влада». Президент обирається парламентом на спільному засіданні обох палат. Сток повноважень Президента — п'ять років. Нікого не може бути обрано більше, ніж на два строки підряд. Віковий ценз для кандидатів у Президенти — 40 років.

Повноваження Президента є ширшими, ніж у глав більшості інших держав з відповідною формою правління. Лише частина його актів потребує контрасигнування з боку Прем'єр-міністра або уповноваженого ним члена уряду. Водночас Президент на власний розсуд призначає і звільняє Прем'єр-міністра та інших членів уряду, звільняє Уряд і приймає його відставку, у визначених у Конституції випадках розпускає Палату Представників, призначає суддів Конституційного Суду, призначає з числа суддів голову та заступників голови Верховного Суду та здійснює деякі інші повноваження.

Президент може бути усунутий з поста за державну зраду на підставі обвинувального акта Сенату і за рішенням, прийнятим Конституційним Судом.

За Конституцією, Уряд є «найвищим органом виконавчої влади» (ст. 67). Президент призначає Прем'єр-міністра і за поданням останнього інших членів уряду. Уряд має бути представлений Палаті Представників протягом тридцяти днів з часу його призначення з метою одержання вотуму довіри (процедура інвеститури). Уряд звітує і несе колективну відповідальність перед Палатою Представників. Водночас члени уряду складають присягу перед Президентом.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд. Конституційний Суд є «судовим органом захисту конституційності» (ст. 83 Конституції). До

його складу входить п'ятнадцять суддів, що призначаються Президентом за згодою Сенату строком на десять років. Усі судді загальних судів призначаються Президентом безстроково.

За формою державного устрою Чехія є унітарною державою. З метою урядування її територія поділена на області і муніципалітети. Населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць строком на чотири роки обирає представницькі органи — асамблеї. Останні, в свою чергу, на той же строк формують виконавчі органи — ради — на чолі з мером.

ШВЕЙЦАРІЯ

(Швейцарська Конфедерація)
 Країна, розташована у Центральній Європі. Межує з ФРН, Францією, Італією, Австрією, Ліхтенштейном.
 Територія — 41,3 тис. кв. км.
 Населення — 6,8 млн. чол.

Швейцарська державність бере свій початок ще у XIV–XV ст. Однак протягом тривалого часу в основу цієї державності були покладені конфедеративні засади, що сприяло її сприйняттю як своєрідного союзу відповідних дрібних держав. У середині XVII ст. союз кантонів був визнаний на міжнародному рівні.

Під впливом французької революції XVIII ст. у країні відбулися суттєві соціально-політичні зміни, зокрема 1798 р. було проголошено єдину Гельветичну республіку. Проте 1815 р. відбулася своєрідна реставрація попередньої державної форми, і був укладений договір про утворення союзу кантонів-держав. У подальшому в складі цього союзу відбувся розкол з питання про його долю, який призвів, по суті, до громадянської війни. Перемога в цій війні прибічників більш тісних зв'язків між кантонами призвела до прийняття конституції 1848 р. Але ця конституція значно обмежувала центральну владу в її відносинах з кантонами, і Швейцарія залишалася конфедерацією.

Подальший економічний і суспільно-політичний розвиток країни засвідчив посилення доцентрової еволюції державного ладу. Результатом стало прийняття 29 травня 1874 р. нової Конституції Швейцарії, яка залишається чинною і нині. При цьому слід зазначити, що хоча ця Конституція за відповідні роки зазнала кілька десятків змін і навіть ревізій, основні її положення щодо організації державного механізму залишилися незмінними.

Форму державного правління, встановлену за Конституцією, слід визнати чи не унікальною в наші дні для розвинутих країн. І хоча вона за багатьма

ознаками подібна до парламентарно-республіканської, цю форму правління іноді визначають як директоріальну республіку.

Органом законодавчої влади є двопалатні Федеральні Збори. Нижня палата парламенту — Національна Рада — формується у складі 200 депутатів шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. Вибори проводяться за пропорційною системою. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права збігається і становить 20 років. До складу верхньої палати — Ради Кантонів — входить 46 депутатів: від кожного кантону обирається по два депутати. При цьому у двадцяти двох кантонах для відповідних цілей проводяться прямі вибори, а в одному вибори членів верхньої палати Федеральних Зборів відбуваються у стінах кантональних законодавчих зборів, тобто мають непрямий характер. У Конституції визначено принцип несумісності мандата члена парламенту і посади в уряді.

Згідно з Конституцією, законодавча ініціатива належить кожній із палат і кожному з їх членів. Припускається також внесення законопроектів на вимогу восьми кантонів і народна законодавча ініціатива. В останньому випадку законопроект може бути поданий до парламенту від імені 50 тис. громадян, що мають право голосу, і орган законодавчої влади зобов'язаний його розглянути.

У законодавчому процесі обидві палати Федеральних Зборів у принципі рівноправні. Проте в разі розбіжностей між ними остаточне слово може належати нижній палаті. Методом подолання відповідних розбіжностей визнано так званий «човник»: законопроект у процесі узгодження передається з палати до палати. Якщо стає зрозумілим, що узгоджене рішення щодо законопроекту не відбудеться і вичерпано встановлений для цього час, законопроект передається до спеціальної узгоджувальної комісії, утвореної на паритетних засадах обома палатами Федеральних Зборів. Коли ж і ця комісія не зможе дійти згоди, уряд вправі поставити вимогу, щоб нижня палата сама прийняла закон.

За Конституцією, «вища розпорядча і виконавча влада здійснюється Федеральною Радою, до складу якої входить сім членів (ст. 95)». Члени Федеральної Ради (уряду) призначаються на строк повноважень нижньої палати парламенту на спільному засіданні обох палат. Зрозуміло, що у вирішенні цього питання першорядну роль відіграє саме нижня палата, враховуючи її чисельну перевагу перед верхньою. Склад уряду оновлюється повністю після закінчення строку повноважень Національної Ради. Всі вакансії, що відкри-

ваються в складі уряду протягом відповідних чотирьох років, заміщуються парламентом лише на той строк, який закінчився до кінця строку повноважень даного уряду.

Характерно, що від одного і того ж кантону може бути призначений тільки один член Федеральної Ради. Члени Федеральної Ради, кожен з яких водночас очолює окремий урядовий департамент, наділені правом дорадчого голосу в обох палатах парламенту, а також мають право подавати їм пропозиції з питань, що обговорюються.

Відповідно до Конституції, у Федеральній Раді головує Президент Конфедерації (офіційна назва держави є лише даниною історії). Президент Конфедерації і його замісник — Віце-президент Федеральної Ради — призначаються Федеральними Зборами зі складу Федеральної Ради строком на один рік. Особа, призначена на посаду Президента Конфедерації, не може бути повторно призначена або призначена Віце-президентом наступного року. Президент Конфедерації не є «класичним» главою держави: зміст його компетенції насамперед зумовлений членством у Федеральній Раді.

Особливістю державного ладу Швейцарії є також те, що в Конституції не визнано необхідності політичної відповідальності уряду перед парламентом в її традиційному вигляді. І парламент не має формального права відправити уряд у відставку, хоча останній і підконтрольний йому. Про наявність форм парламентського контролю за урядом свідчить зміст ст. 102 Конституції, де записано, що уряд «подає звіт Федеральним Зборам під час кожної чергової сесії, подає доповідь про внутрішній і зовнішній стан Конфедерації». Відповідна доповідь розглядається у палатах, які на підставі цього приймають рішення, обов'язкові для уряду.

Тим самим уряд, по суті, виступає в ролі прямого провідника політичної лінії парламентської більшості, органу із здійснення парламентських рішень. Така форма взаємовідносин уряду і парламенту підносить значення останнього і його роль у державному механізмі. Відсутність же традиційних процедур політичної відповідальності уряду перед парламентом у даному випадку не перешкоджає їх взаємодії. Питання такої взаємодії вирішуються в межах парламентської демократії шляхом узгодження позицій головних партійно-політичних сил і практичної реалізації їх в урядовій діяльності.

До системи судів Швейцарії входять федеральні суди і суди кантонів. Вищим судом є Федеральний Суд, судді якого обираються строком на шість

років з правом повторного переобрання Федеральними Зборами. До компетенції Федерального Суду, який є судом загальної юрисдикції, входить також розгляд конституційних спорів між органами федерації та кантонів, між самими кантонами, а також скарг громадян щодо порушення їх конституційних прав. Іншими словами, Федеральний Суд наділений і повноваженнями у сфері конституційного контролю.

За формою державного устрою Швейцарія є федерацією, до складу якої входить 23 кантони. Три кантони поділяються на напівкантони. У кожному кантоні діє власна конституція, якою визначено організацію державного механізму на відповідному рівні. У цілому ця організація аналогічна тій, що існує на рівні федерації. У найменших за розмірами території і кількістю населення кантонах владні функції реалізуються через механізми прямої демократії: відповідні питання вирішують на зборах усіх виборців, що проводяться в головному місті кантону.

З метою урядування територія кантонів поділена на округи і общини, а в найменших кантонах — тільки на общини. Організація місцевого самоврядування визначається в кантонах по-різному. Проте на рівні общин питання місцевого характеру, як правило, вирішуються на зборах виборців.

ШВЕЦІЯ

(Королівство Швеція)

Країна, розташована на півночі Європи у східній частині Скандинавського півострова. Межує з Норвегією і Фінляндією.

Територія — 450 тис. кв. км.

Населення — 8,6 млн. чол.

Історія сучасної шведської державності почалася з прийняття 1809 р. першого конституційного акта — так званої форми правління. Цей акт іноді називали конституцією, хоча відповідну значущість за змістом і юридичною формою мали й деякі інші акти, введені в минулому столітті. Це акти про престолонаслідування (1810 р.), про свободу друку (1812 р.) і про парламент (1810 р.). Усі вони були прийняті парламентом на основі кваліфікованої більшості голосів. Саме сукупність згаданих чотирьох актів, на думку офіційних кіл, утворювала те, що було первісною конституцією Швеції.

З часом більшість із цих актів кілька разів змінювалася і доповнювалася, однак складові конституції Швеції номінально залишалися тими ж. На сьогодні чинну Конституцію цієї держави складають прийняті парламентом у лютому 1974 р. Форма правління, Акт про парламент і Акт про свободу друку. Саме цей рік вважається роком прийняття Конституції Швеції, четвертою складовою якої є Акт про престолонаслідування 1810 р. зі змінами і доповненнями.

За змістом Конституції прийнятою формою державного правління у Швеції є парламентарна монархія. При цьому конституційні повноваження монарха є вужчими у порівнянні з повноваженнями глав держав інших європейських монархій.

Органом законодавчої влади є однопалатний парламент — Рікстаг, до складу якого входить 349 депутатів. Члени парламенту обираються шляхом загальних і прямих виборів строком на чотири роки. На парламентських виборах застосовується пропорційна система. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права однаковий і становить 18 років.

Головною функцією Рікстагу є законотворчість. Право законодавчої ініціативи належить, насамперед, членам парламенту і уряду. Характерним є те, що глава держави не наділений навіть номінально правом вето на закони, прийняті Рікстагом. До цього слід додати, що промульгацію (санкціонування) законів здійснює не монарх, а глава уряду: закони набувають сили після підписання Прем'єр-міністром. Конституція передбачає існування так званої альтернативної законотворчої сфери, яка охоплює коло питань, з яких повноваження Рікстагу можуть бути передані (делеговані) уряду. Сам уряд може передати (субделегувати) відповідні повноваження адміністративним органам.

Окрім бюджетних повноважень, важливими є повноваження Рікстагу у сфері контролю за діяльністю уряду і органів виконавчої влади в цілому. Досить традиційними формами парламентського контролю можна вважати інтерпеляцію і обговорення на сесії урядової політики. Контроль за урядом здійснює також одна із постійних комісій Рікстагу, що має назву конституційної.

На увагу заслуговує діяльність так званих омбудсманів — уповноважених парламенту з питань захисту прав людини. Її слід також віднести до форм парламентського контролю за органами виконавчої влади. Більше того, — здійснюваний омбудсманом контроль є досить широким за характером і поширений на суди і органи місцевого самоврядування. Знаменно, що саме Швеція є «батьківщиною» інституту омбудсмана: він уперше виник тут ще на початку XVIII ст. На сьогодні Рікстаг строком на чотири роки обирає чотирьох омбудсманів, кожен з яких займається контролем в окремій сфері публічної діяльності (один із них контролює так звану військову адміністрацію). Усі омбудсмани наділені правом законодавчої ініціативи в Рікстазі, що в цілому є нехарактерним для інших країн, де функціонує відповідний державний інститут.

Главою держави є монарх — Король. Як зазначалося, його повноваження у владній сфері, по суті, зведені нанівець. Зокрема, Король повністю відсторонений від участі у формуванні уряду. В главі п'ятій (§1) форми правління лише записано, що «глава держави має бути поінформований Прем'єр-міністром про державні справи».

Виконавчу владу здійснює уряд — Кабінет Міністрів. У главі першій (§6) форми правління сказано: «Уряд керує державою. Він несе відповідальність перед Рікстагом». Процедура формування уряду починається з того, що на

сесії Рікстагу обирають главу уряду за пропозицією голови самого парламенту. При цьому голова Рікстагу виходить з реальної розстановки партійно-політичних сил, що склалася у парламенті. Прем'єр-міністр визначає склад уряду, члени якого мають бути затверджені Рікстагом. Рікстаг може відправити уряд у відставку, висловивши йому вотум недовіри. З іншого боку, за певних умов уряд може прийняти рішення про розпуск парламенту.

За змістом своєї реальної компетенції Кабінет Міністрів вирішує основні питання соціально-економічного і політичного життя країни.

Вищим судом загальної юрисдикції є Верховний Суд, до складу якого входять не менше 22 членів (радників юстиції). Усіх членів Верховного Суду, так само як і всіх інших загальних судів, призначає уряд. До системи загальних судів також включені апеляційні і окружні суди. Існує також розвинута система адміністративної юстиції на чолі з Верховним адміністративним судом.

Особливе місце в державному механізмі належить канцлеру юстиції. Останній не входить до складу уряду, хоча пов'язаний з ним організаційно. Канцлер порушує кримінальні справи за обвинуваченням у вчиненні посадових злочинів членів Верховного Суду і Верховного адміністративного суду, здійснює контроль за виконанням законодавства про свободу засобів масової інформації, а також реалізує деякі наглядові функції, зокрема стосовно адвокатури.

За формою державного устрою Швеція є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на округи (лени) і муніципалітети. На обох цих рівнях адміністративно-територіального поділу існують представницькі органи самоврядування — ради. Ради обирає населення відповідних одиниць строком на три роки. При цьому на відповідних виборах активним і пасивним виборчим правом наділені іноземці, якщо вони постійно мешкають у Швеції. Кожна рада із власного складу обирає комітет, який є виконавчим органом. На рівні округів функціонують також представники центральної влади (губернатори), яких призначає уряд. Ці представники наділені певними контрольними повноваженнями щодо представницьких органів місцевого самоврядування.

ЮГОСЛАВІЯ

(Союзна Республіка Югославія)

Країна, розташована у Південно-Східній Європі. Межує з Хорватією, Боснією і Герцеговиною, Угорщиною, Румунією, Болгарією, Македонією, Албанією.

Територія — 102,2 тис. кв. км.

Населення — 10,4 млн. чол.

Передісторія сучасної Югославії розпочалася з утворенням 1918 р. Королівства Сербів, Хорватів і Словенців — унітарної держави, поява якої значною мірою була пов'язана з наслідками Першої світової війни. У 1921 р. прийнято першу конституцію новоутвореної держави, відому в політичній історії як Відованська конституція. Встановивши обмежену монархію з елементами парламентаризму, ця конституція не забезпечила наявності дієвих чинників, які сприяли б консолідації багатонаціонального населення. Країна, по суті, постійно перебувала в глибокій політичній кризі. В умовах її загострення 1929 р. король, посилаючись на необхідність зберегти централізовану державу, розпустив парламент і скасував конституцію. Державі було надано нову офіційну назву — Югославське королівство. У країні встановився воєнно-диктаторський режим на чолі з самим монархом. 1931 р. указом короля було введено нову конституцію, що запроваджувала елементи так званої корпоративної держави. Остання, як відомо, існувала на той час в Італії.

Подальша міжвоєнна історія Югославії також характеризувалася перманентною політичною кризою, яку супроводжували різні і, нерідко, трагічні події: військові заколоти, зміни режиму, замах на главу держави тощо. Такий внутрішній стан Югославії призвів до того, що з початком Другої світової країна виявилася політично дезінтегрованою.

Новий етап передісторії сучасної Югославії почався ще під час війни, коли 1942 р. було сформоване антифашистське віче народного визволення та його органи. 1945 р. ухвалено декларацію про проголошення нової держави — Федеративної Народної Республіки Югославії, а наступного року прийнято її конституцію. З часом, 1953 р. було прийнято конституційний

закон про основи суспільного і політичного устрою і про союзні органи влади, що, по суті, ревізував конституційний текст.

Наступну конституцію федеративної держави прийнято 1963 р. У ній було зафіксовано нову її офіційну назву — Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ). Водночас комуністична партія (союз комуністів Югославії) визначалася як «основна рушійна сила політичної активності у захисті і подальшому розвитку здобутків соціалізму». Тоді ж основні закони прийнято в усіх суб'єктах федерації — Боснії і Герцеговині, Македонії, Сербії, Словенії, Хорватії і Чорногорії.

Проте проблема федерального державного устрою СФРЮ мала складний характер. Тому не дивно, що значна частина змін і доповнень до конституції 1963 р. була спрямована на вирішення саме цієї проблеми. В основному таке ж призначення мало прийняття 1974 р. нової конституції. На значущість згадуваної проблеми вказує і визнання у другій половині 80-х років «на найвищому партійному і державному рівні» необхідності проведення конституційної реформи, яка б, зокрема, призвела до посилення позицій федерації в її відносинах з республіками-суб'єктами.

Реально історія сучасної Югославії розпочалася у першій половині 90-х років у зв'язку з розпадом СФРЮ. Як відомо, цей процес проходив складно, набував найгостріших форм. Проте 27 квітня 1992 р. верхня палата парламенту СФРЮ — Союзне Віче Скупщини — у складі депутатів від двох колишніх суб'єктів федерації (Сербії і Чорногорії) прийняла чинну Конституцію Союзної Республіки Югославії.

За Конституцією державний механізм побудовано за моделлю парламентарної республіки.

Органом законодавчої влади є двопалатний парламент — Союзна Скупщина. Нижня палата — Віче громадян — формується шляхом загальних і прямих виборів. У Конституції визначено, що один член нижньої палати має представляти 65 тис. виборців, при цьому від республіки-члена федерації повинно бути обрано не менше тридцяти членів цієї палати. Остання вимога певною мірою пояснюється тим, що одна з республік (Сербія) за кількістю населення більше, ніж у п'ятнадцять разів переважає іншу (Чорногорію).

Верхня палата парламенту федерації — Віче Республік — формується за принципом «двадцять членів палати — від кожної республіки». Іншими сло-

вами, до її складу входить 40 представників. Члени верхньої палати також обираються шляхом загальних і прямих виборів. При цьому, як і на виборах до нижньої палати, віковий ценз для активного і пасивного виборчого права є однаковим і становить 18 років. Строк повноважень обох палат Союзної Скупщини однаковий і становить чотири роки.

Правом законодавчої ініціативи в палатах Союзної Скупщини наділені їх члени і уряд. Також передбачено народну законодавчу ініціативу від імені 30 тис. виборців. У законодавчому процесі палати парламенту є рівноправними: розбіжності між ними щодо конкретних законопроектів долаються за допомогою узгоджувальної комісії, створюваної палатами на паритетних засадах. Водночас частина законів, зокрема віднесених до регламентації основ державного ладу (склад федерації, її територія і державні символи), також до розмежування компетенції органів федерації і суб'єктів потребують для їх ухвалення підтримки у верхній палаті Союзної Скупщини кваліфікованої більшості у дві третини від її складу.

Главою держави є Президент, якого обирає Союзна Скупщина строком на чотири роки. Одна і та ж сама особа не може бути обрана Президентом повторно. У Конституції застережено, що Президент і глава уряду не можуть, як правило, бути з однієї і тієї ж республіки-суб'єкта федерації. Президент може бути відкликаний парламентом у разі порушення ним Конституції. Повноваження Президента Югославії зовні є досить типовими для глав держав з парламентарно-республіканською формою державного правління.

Вищим органом виконавчої влади є Союзний Уряд, який формується строком на чотири роки. Члени уряду наділені таким же імунітетом (недоторканністю), як і члени парламенту. Позбавити їх цього імунітету може сам уряд.

Формування уряду починається з того, що Президент пропонує Союзній Скупщині кандидатуру на посаду глави уряду, заслухавши попередньо думку з цього приводу представників депутатських груп (фракцій) в Союзній Скупщині. Кандидат на посаду глави уряду доповідає Союзній Скупщині свою програму і повідомляє про склад майбутнього уряду з метою одержати інвеституру. Уряд вважається утвореним, коли Союзна Скупщина обере його главу голосами більшості членів обох палат.

Серед повноважень уряду слід виділити право проголошувати надзвичайний або воєнний стан. Це право він реалізує за умов, коли Союзна Скуп-

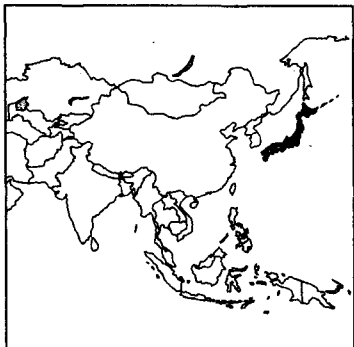
щина не має змоги зібратися. При цьому уряд повинен заслухати думку Президента і голів обох палат парламенту.

Вищим судом загальної юрисдикції є Союзний Суд. Суддів цього суду обирає Союзна Скупщина строком на дев'ять років. Голову Союзного Суду обирають зі свого складу самі судді цього суду. Органом конституційного контролю є Союзний Конституційний Суд, до складу якого входить сім суддів. Суддів Союзного Конституційного Суду строком на дев'ять років обирає Союзна Скупщина за поданням Президента.

За формою державного устрою Югославія є федерацією. До її складу входить дві союзні республіки-суб'єкти. У кожній республіці введено конституцію і створено конституційний суд. Організація державного механізму в республіках побудована на засадах змішаної республіканської форми, тобто на інших засадах, ніж у самій федерації.

За змістом Конституції Югославію можна вважати децентралізованою федерацією з елементами конфедералізму. У ст. 6 Конституції СРЮ республіки, що входять до її складу, визначені як «держави». До того ж тут записано, що вони є «суверенними» у вирішенні питань, які не віднесено до компетенції федеральних органів. А в ст. 7 зазначено, що суб'єкти федерації в межах повноважень, визначених Конституцією, «можуть підтримувати зовнішні відносини, утворювати власні представництва в інших державах і ставати членами міжнародних організацій».

У Конституції визначено сферу виключних повноважень федеральних органів. Усі інші питання віднесено до так званих залишкових повноважень. Ці повноваження, які аж ніяк не можна назвати вузькими, реалізуються органами суб'єктів федерації.

ЯПОНІЯ

Країна, розташована у Східній Азії на островах Хоккайдо, Хонсю, Кюсю і Сікоку, а також на прилеглих до них невеликих островах.

Територія — 377,8 тис. кв. км.

Населення — 128,1 млн. чол.

Конституційний розвиток Японії розпочався наприкінці XIX ст.: 1889 р. було прийнято її першу конституцію, відому в політичній історії як конституція Мейдзі. За цією конституцією імператору надавалися досить широкі повноваження, зміст яких відіграв з часом значну роль у становленні японського милітаризму. Після поразки у Другій світовій війні країна стала на рейки демократичної еволюції, про що засвідчила нова, прийнята парламентом у жовтні 1946 р. Конституція, яка і тепер лишається чинною. Ця Конституція вступила в силу 3 травня 1947 р.

Однією з характерних ознак Конституції Японії є те, що вона містить спеціальну главу, поіменовану «Відмова від війни». У цій главі, до якої входить лише одна стаття, сказано, що «...японський народ на всі часи відмовляється від війни як свого суверенного права, від загрози або застосування сили як засобу вирішення міжнародних спорів». З метою реалізації таких цілей, зазначається далі в Конституції, не створюватимуться збройні сили та інші засоби ведення війни. До того ж за державою не визнається «право ведення війни».

За змістом Конституції, в Японії прийнято парламентарно-монархічну форму державного правління. При цьому імператор, по суті, позбавлений скільки-небудь реальних владних повноважень.

За Конституцією, «парламент — вищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган держави» (ст. 41). Його побудова є двопалатною. Члени нижньої палати — Палати Представників — обираються шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою. На сьогодні їх 512, а строк по-

вноважень самої палати — чотири роки. Віковий ценз для активного і пасивного виборчого права визначено відповідно у 20 і 25 років. Верхня палата — Палата Радників — також формується за результатами загальних і прямих виборів, які, однак, проводяться за змішаною системою. До її складу входить 252 члени. Строк повноважень Палати Радників — шість років, проте половина її складу переобирається кожних три роки. Віковий ценз для кандидатів у члени верхньої палати — 30 років.

Палата Представників може бути розпущена Імператором, який приймає відповідне рішення «з поради і ухвали» уряду. У разі розпуску нижньої палати Палата Радників припиняє своє функціонування до початку роботи новообраної Палати Представників. Проте уряд за умов «надзвичайної необхідності» може вимагати скликання верхньої палати на спеціальну сесію. У такому випадку Палата Радників уповноважена сама здійснювати основні парламентські функції. Рішення, прийняті верхньою палатою на її спеціальній сесії, вважаються тимчасовими і мають бути ухвалені новообраною Палатою Представників протягом десяти днів її першої сесії.

Головною функцією парламенту є законотворчість. Законопроект, ухвалений Палатою Представників, однак відхилений Палатою Радників, стає законом після повторного ухвалення нижньою палатою за рішенням двох третин присутніх її членів. Проект державного бюджету спочатку розглядається Палатою Представників. У разі, коли Палата Радників ухвалила інше рішення щодо проекту бюджету, останнє слово належить нижній палаті, яка може прийняти державний бюджет власним рішенням, ухваленим протягом тридцяти днів. Для ухвалення такого рішення Палати Представників достатньо простої більшості голосів її членів.

Главою держави є Імператор, який, згідно зі ст. 1 Конституції, є «символом японської держави і єдності японського народу». Усі акти Імператора, пов'язані з реалізацією ним конституційних повноважень, потребують «поради і ухвали» уряду — Кабінету Міністрів. У Конституції прямо записано, що Кабінет Міністрів несе відповідальність за ці акти. Не менш красномовним є припис, за яким Імператор не може «здійснювати владу над урядом» (ст. 4). Знаменним слід визнати зміст положення, відповідно до якого імператорській сім'ї не може бути надана будь-яка власність, якщо це не ухвалено парламентом.

У Конституції дано вичерпний перелік повноважень Імператора. Це оприлюднення поправок до Конституції, законів, урядових указів і міжнарод-

них договорів; скликання парламенту; розпуск Палати Представників; проголошення парламентських виборів; затвердження призначень і звільнень міністрів та інших урядовців; затвердження повноважень та вірчих грамот послів і посланників; затвердження рішень щодо амністій, пом'якшень або скасування покарань, а також поновлення у правах; присвоєння нагород і затвердження різного роду дипломатичних документів.

За Конституцією, «виконавча влада належить Кабінету Міністрів» (ст. 65). Глава уряду — Прем'єр-міністр — призначається парламентом з числа членів парламенту. Якщо позиції палат щодо такого призначення не збігаються (в тому числі і при проведенні з відповідною метою їх спільного засідання), рішенням парламенту вважається рішення, прийняте Палатою Представників. Призначений у такий спосіб Прем'єр-міністр сам призначає інших членів уряду (державних міністрів). При цьому він повинен враховувати конституційний припис, за яким більшість членів уряду повинна призначатись з числа членів парламенту. Прем'єр-міністр може звільнити членів уряду з посад на власний розсуд.

Як зазначалось, рішення глави уряду щодо призначень і звільнень інших його членів формально затверджуються Імператором. Однак варто пам'ятати, що відповідні акти глави держави не мають юридичної сили без контра-сигнування з боку Прем'єр-міністра. Члени уряду протягом строку їх повноважень не можуть бути переслідуювані за законом, якщо на це не буде згоди Прем'єр-міністра.

Кабінет Міністрів несе колективну політичну відповідальність перед парламентом. При цьому Прем'єр-міністр та інші члени уряду можуть у будь-який час бути присутніми в тій чи іншій палаті і висловлюватися з приводу питань, що там розглядаються, незалежно від того, чи є вони членами парламенту, чи ні. Палата представників може висловити недовіру уряду, що тягне за собою відставку останнього.

Судова влада здійснюється судами загальної юрисдикції, які утворюють досить струнку систему, очолювану Верховним Судом. Голова Верховного Суду (верховний суддя) призначається Імператором, інші судді — Кабінетом Міністрів. Однак на цьому відповідні процедури не закінчуються. Питання щодо призначення суддів Верховного Суду повинно бути винесене на так званий «перегляд народом» при проведенні чергових виборів членів Палати Представників. Якщо більшість виборців висловиться при цьому за усунення будь-якого судді Верховного Суду, він втрачає посаду. Така процедура повторюється кожних десять років.

Судді інших судів призначаються Кабінетом Міністрів за списком, укладеним Верховним Судом, строком на десять років з можливістю повторного призначення. Судді усіх судів можуть бути достроково усунені з посад за результатами спеціальної парламентської процедури.

Функцію конституційного контролю може здійснювати як Верховний Суд, так і деякі інші суди.

За формою державного устрою Японія є унітарною державою. З метою урядування державна територія поділена на префектури, повіти і общини. На всіх зазначених трьох рівнях адміністративно-територіального поділу здійснюється місцеве самоврядування. Так, на рівні префектур населення обирає представницький орган — префектуральні збори. Виконавчим органом у префектурах є губернатор, який виконує певні функції представника центральної влади.

Форма держави в кількох «іпостасях»

Однією з найголовніших характеристик державного ладу будь-якої країни є форма держави. Її елементами є форма державного правління і форма державного устрою. Перша — це спосіб організації влади, зумовлений принципами взаємовідносин вищих органів держави. Зовні форма правління зумовлена насамперед тією юридичною і фактичною роллю, яку відіграє глава держави, а також порядком формування цього інституту. Однак, по суті, визначальними тут є взаємовідносини між органами законодавчої і виконавчої влади.

Характер взаємовідносин між вищими органами держави є визначальним і з точки зору теорії поділу влад. Ідея поділу влад у найбільш чіткому і послідовному викладі була запропонована французьким просвітителем XVIII ст. Шарлем Монтеск'є, який розрізняв три влади — законодавчу, виконавчу і судову. Кожна з них мала здійснюватися відповідними органами (органом). Усі три влади визначалися як рівнозначущі і взаємно врівноважені. Концепція Ш. Монтеск'є справила великий вплив на розвиток конституційної теорії і практики і, зокрема, знайшла пряме відображення в конституційних актах періоду французької революції XVIII ст. Одне з положень Декларації прав людини і громадянина 1789 р. визначало, що «суспільство, в якому не забезпечене користування правами і не здійснено поділ влад, не має конституції».

Що ж до сучасного розуміння принципу поділу влад, то його зміст, по суті, має два тлумачення, які знаходять втілення в різних формах правління і водночас відбивають власне факт існування цих форм. Перше тлумачення передбачає формальну ізолюваність кожної з влад, відсутність між ними тісних функціональних відносин. Таке тлумачення поділу влад асоціюється з президентською республікою. Класичним є варіант поділу за чинною Конституцією США 1787 р. Президентсько-республіканська форма правління тут ґрунтується на жорсткому поділі влад, який, проте, реально означає лише загальне розмежування функціональної компетенції між галузями влади, а точніше — між трьома вищими органами держави (конгресом, президентом і верховним судом). Особливістю практичної реалізації принципу поділу влад є її звичайне доповнення у вигляді так званої системи стримувань і противаг. Ще Ш. Монтеск'є писав, що поділені влади повинні взаємно врівноважуватись. Пізніше ідея стримувань і противаг набула широкого визнання в конституційній теорії багатьох країн. Ця ідея пов'язувалась з не-

обхідністю не тільки запобігти надмірній концентрації влади, а й забезпечити стабільність і сталість у діяльності державних інститутів.

Сама ж система стримувань і противаг, покладена в основу організації і функціонування вищих органів держави, втілена в багатьох положеннях Конституції США. Зокрема, остання визначає різні способи формування органів усіх трьох влад: конгрес обирається виборчим корпусом, президент — непрямыми виборами, колегією вибірників, які, в свою чергу, обираються народом; верховний суд формується спільно президентом і верхньою палатою конгресу — сенатом. Ідея стримувань і противаг у її конституційному оформленні пов'язується також з різними строками повноважень вищих органів. Усе це покликане забезпечити самостійність відповідних галузей влади.

Найголовнішим є те, що в межах системи стримувань і противаг, відповідно до конституційних норм, створено структуру взаємодій і взаємообмежень вищих органів держави, а звідси — трьох поділених влад. Так, у США конгрес може притягати президента до відповідальності, використовуючи процедуру імпичменту, а сенат — відхиляти кандидатури на зайняття урядових або інших федеральних посад, запропонованих президентом. У свою чергу, президент може перешкодити введенню в дію прийнятого конгресом закону, застосувавши вето. Члени верховного суду призначаються президентом з «поради і згоди» сенату, тобто спільно законодавчою і виконавчою владою. З іншого боку, верховний суд здійснює функцію конституційного контролю законодавчої діяльності конгресу і правотворчості президента.

Згідно з іншим тлумаченням відповідного принципу, незважаючи на їх формальний поділ, влади повинні тісно співпрацювати і взаємодіяти. Подібне тлумачення поділу влад найбільшою мірою відповідає природі парламентарних форм державного правління. У країнах з такими формами принцип поділу влад нерідко зазнає суттєвих коректив або навіть взагалі заперечується. Багато теоретиків, виходячи з особливостей організації та діяльності державного механізму, не бачать тут необхідності в чіткому поділі влад. Вони посилаються при цьому на нібито властиве парламентарним за формою правління країнам явище — часткову збіжність, або частковий розподіл функцій органів законодавчої і виконавчої влади, що інколи призводить до «змішування влад». Подекуди в межах цих і подібних концепцій поділ влад визначається тільки як незалежність суду.

Широкого визнання в країнах з парламентарними формами правління набули концепції дифузії, дисперсії влади. Їхні автори фактично заперечують

жорсткий поділ влад. На їхню думку, владні повноваження здійснюються різними державними органами та посадовими особами. Між цими органами далеко не завжди можна провести чітку грань за інституціональним і функціональним принципом, що не виключає ієрархії між ними. Як вважають ці автори, чим більше органів здійснюють владні повноваження, тим менше можливостей для свавільного і деспотичного правління, яке обмежує свободу особи.

Поняття поділу влад відоме і конституційній теорії країн з так званою змішаною республіканською формою правління, зокрема Франції. Французькі конституціоналісти нерідко висловлюються на користь жорсткого поділу влад. Проте, намагаючись пристосувати цей принцип до існуючих державно-політичних реалій, деякі з них пропонують уточнити поняття законодавчої і виконавчої влади. Вони вважають, що термін «виконавча влада» є вузьким і в цілому невдалим. Функції уряду не зводяться тільки до виконання законів. Урядова, або управлінська функція, на їхню думку, вбирає в себе інші, зокрема частково і законодавчу функцію.

Подібні теоретичні концепції певною мірою пов'язані із змістом Конституції Франції 1958 р., яка ґрунтується на одному з варіантів поділу влад. Він сполучає елементи жорсткого поділу з класичними інститутами парламентаризму. Так, Конституція Франції закріпила принцип несумісності функцій члена уряду з депутатським мандатом, що властиве президентським республікам. Водночас у ній зафіксовано принцип політичної відповідальності уряду перед парламентом, який характеризує парламентарні форми державного правління.

Сама ж форма державного правління має кілька сучасних різновидів. Кожен із них в умовах конкретної країни має свої особливості, що не заважає визначенню загальних характеристик.

Однією з сучасних форм у розвинутих країнах є президентська республіка. Класичною вважають США. Президентсько-республіканська форма правління прийнята в цілому ряді країн Латинської Америки, а також у деяких інших країнах.

Головними ознаками президентської республіки є: 1) дотримання формальних вимог жорсткого поділу влад і запровадження збалансованої системи стримувань і противаг; 2) обрання президента на загальних виборах; 3) поєднання повноважень глави держави і глави уряду в особі президента; 4) формування уряду президентом лише за обмеженої участі парламенту;

5) відсутність політичної відповідальності уряду (кабінету) перед парламентом; 6) відсутність права глави держави на розпуск парламенту; 7) відсутність інституту контрасигнування, тобто скріплення актів президента підписами членів уряду, які б і несли за них відповідальність.

Характеризуючи президентську республіку, слід зазначити, що її класичному варіанту притаманна наявність двох центрів влади — президента і парламенту. У США це найбільш наочно виявляється у періоди так званого розділеного правління, коли президент і парламентська більшість репрезентують різні партійно-політичні сили. Одним із наслідків практичної реалізації принципу поділу влад у класичній президентській республіці є і те, що виконавча влада має порівняно невеликі можливості для втручання у сферу компетенції законодавчої влади, а остання зберігає певні засоби контролю за діяльністю першої. При цьому обидві влади залишаються незалежними одна від одної, що, будучи поєднаним із взаємними стримуваннями і протипагами, забезпечує демократичне управління державними справами.

Певні відмінності характеризують президентсько-республіканську форму державного правління, що існує в країнах Латинської Америки. Тут, за умови формального проголошення жорсткого поділу влад, вирішальну роль у державному механізмі відіграють не органи виконавчої влади, а саме президент. Останній наділений такими повноваженнями, які дозволяють йому активно втручатись у сферу законодавчої влади і впливати на функціонування судової. До того ж свої повноваження президент здійснює нерідко в умовах, коли відсутні розвинута партійна система і відповідні політичні засоби контролю за діяльністю державного механізму. Характерно, що прийнята в латиноамериканських країнах форма державного правління іноді визнається як «суперпрезидентська» республіка.

Запроваджений у названих країнах варіант президентської республіки за деякими ознаками навіть формально відрізняється від свого прототипу, яким є президентська республіка в США. На відміну від США, де президент обирається непрямыми виборами, тут відповідні вибори мають, як правило, прямий характер. Конституції багатьох держав Латинської Америки не припускають переобрання президента на наступний строк, хоч у практиці таке обмеження далеко не завжди має реальне значення. Нарешті, у деяких з них відсутній пост віце-президента, що, без сумніву, сприяє посиленню особистої влади самого фактичного глави виконавчої влади.

Різновидами сучасних форм правління є парламентарні республіка і монархія. Головна відмінність між ними полягає у тому, що в монархії глава

держави визначається в порядку престолонаслідування, а в республіці — шляхом виборів.

Парламентарні форми правління досить поширені в розвинутих країнах. Їхніми ознаками є: 1) здійснення повноважень глави держави (президента, монарха) і глави уряду різними особами; 2) обмеженість владних повноважень глави держави і водночас віднесеність реальної компетенції у сфері виконавчої влади до уряду та його глави; 3) формування уряду парламентом за участю глави держави, яка в багатьох випадках є майже номінальною; 4) формальна політична відповідальність уряду (колективна та індивідуальна) перед парламентом; 5) право глави держави розпустити парламент, здійснення якого, як правило, ефективно контролює уряд; 6) контрастигування актів глави держави главою уряду та (або) відповідним міністром. Ознакою парламентарно-республіканської форми є також те, що глава держави — президент — обирається не на загальних виборах, а парламентом або спеціальною колегією, яка в основному складається з депутатів того ж парламенту.

Фактичним центром здійснення державної влади в парламентарних за формами правління країнах завжди виступає не колегіальний представницький орган, а уряд. Усі важелі реальної влади знаходяться у керівників політичних партій, яким належить більшість місць у парламенті. Сам же парламент виступає в ролі своєрідного механізму, з допомогою якого політика правлячої партії або партій офіційно оформляється. Суто партійний характер має тут, звичайно, і уряд, глава якого очолює партію парламентської більшості або у випадках утворення коаліційного уряду є лідером чи входить до складу керівництва однієї з партій правлячої коаліції.

Тому не дивно, що в політологічній літературі парламентарні форми правління нерідко визначаються як «правління партій». У будь-якому випадку ефективне функціонування державного механізму за умови сприйняття парламентарних форм правління здійснюється лише тоді, коли суспільство має досить високий рівень політичної організації і, зокрема, характеризується наявністю розвинутої партійно-політичної структури.

Історично першою парламентарною формою правління була парламентарна монархія. Парламентарна республіка є, по суті, її пізнішим варіантом. Сама ж парламентарно-монархічна форма сформувалася шляхом еволюції феодальної монархії, яка відбувалася протягом кількох століть під впливом загальних соціально-економічних і політичних факторів. У процесі цієї ево-

люції абсолютна монархія поступилася місцем конституційній та її різновидам — послідовно дуалістичній і парламентарній.

Парламентарно-монархічна форма правління прийнята в багатьох розвинутих країнах, серед яких насамперед слід назвати Бельгію, Великобританію, Данію, Іспанію, Люксембург, Нідерланди, Норвегію, Швецію та Японію. Наявність у більшості з цих країн саме такої форми державного правління пояснюється еволюційним характером суспільно-політичного розвитку, гнучкістю відповідних державних інститутів. Не останню роль у збереженні тут монархічної форми відіграє й те, що сам монарх сприймається не тільки як державний інститут, а й як символ єдності народу.

Своєрідністю відзначається парламентарно-монархічна форма правління, прийнята в ряді країн — колишніх колоніальних володіннях Великобританії. Ці країни за традицією іноді називають домініонами. Серед них перш за все слід назвати Австралію, Канаду і Нову Зеландію. В останні десятиліття внаслідок проведення конституційних реформ кількість «домініонів» серед країн, що розвиваються, помітно зменшилася. «Домініони» не тільки сприйняли головні засади британської конституційної моделі, а й зберегли певні, що існували ще за колоніальних часів, державно-правові зв'язки з колишньою метрополією. Зокрема, всі вони вважаються парламентарними монархіями, але власних монархів не мають. Британський монарх є номінальним главою держави, а його функції в кожному з «домініонів» здійснює генерал-губернатор. Він формально призначається британським монархом за поданням уряду «домініону», хоч такий порядок узвичаївся не відразу. Наприклад, у Канаді лише в другій половині 20-х років ХХ ст. відповідні призначення стали робити за попередньою згодою місцевого уряду, а з 50-х років — тільки за поданням останнього. Вирішальну роль у процедурі призначення генерал-губернатора відіграє прем'єр-міністр, який фактично і визначає її результати. Строк повноважень генерал-губернаторів — 5–6 років.

Не менш поширеною є парламентарно-республіканська форма державного правління. На європейському континенті до неї без будь-яких застережень можна віднести Албанію, Грецію, Естонію, Італію, Латвію, Словаччину (до лютого 1999 р.), Угорщину, Чехію, ФРН та Югославію, хоч і названі країни мають помітні відмінності. Проте майже винятком є форма парламентарної республіки для конституційної практики країн, що розвиваються (наприклад, Індія).

Що ж до порядку заміщення поста президента в парламентарних республіках, то він також має відмінності. У Греції, Ізраїлі, Латвії, Мальті, Ту-

реччині, Угорщині, Чехії та Югославії президентів обирають самі парламенти. В Естонії президента обирає парламент, а в разі його невдачі — колегія вибірників. До складу цієї колегії входять депутати парламенту і представники рад місцевого самоврядування.

У ФРН президента обирає спеціальна колегія (федеральні збори), до складу якої входять у рівній кількості члени нижньої палати парламенту і делегати, обрані законодавчими органами суб'єктів федерації — земель. В Італії президент обирається на спільному засіданні палат парламенту. У виборах також беруть участь делегати від кожної з областей, які, в свою чергу, обираються обласними радами. Існують й інші варіанти заміщення поста президента в парламентарних республіках, але у будь-якому випадку відповідні вибори проводяться за участю парламенту.

Однією з сучасних форм державного правління в розвинутих країнах є так звана змішана республіканська, або, враховуючи різноманітність конкретних форм, змішані республіканські форми правління, які нерідко називають парламентарно-президентськими (президентсько-парламентарними) чи, що не зовсім вдало, напівпрезидентськими республіками.

Типовою ознакою змішаних форм правління є сполучення рис президентської і парламентарної республік. Як і в президентській республіці, тут главу держави обирають на загальних виборах. Іноді він наділений значними повноваженнями в сфері виконавчої влади або навіть фактично очолює її. З іншого боку, як і в парламентарній республіці, суб'єктами виконавчої влади є прем'єр-міністр і уряд в цілому, які несуть політичну відповідальність перед колегіальним представницьким органом. У наші дні змішані республіканські форми правління є досить поширеними: тільки в Європі їх мають Австрія, Болгарія, Ірландія, Ісландія, Македонія, Польща, Румунія, Словенія, Фінляндія, Франція і Хорватія. До змішаної форми тяжіє і більшість країн, що утворилися на теренах колишнього СРСР.

Сутність тієї чи іншої змішаної форми правління визначається не арифметичними підрахунками якостей, що відрізняють її від інших сучасних форм. Насамперед слід зазначити, що змішану республіканську форму державного правління характеризує дуалізм виконавчої влади. Він позначає взаємовідносини між президентом, урядом і його главою, як реальними носіями виконавчої влади. При цьому головні повноваження відповідного характеру можуть бути сконцентровані у президента або в уряді та його глави.

Конституції більшості відповідних держав припускають можливість своєрідного дрейфу форми правління в межах змін співвідношення владних повноважень між президентом і прем'єр-міністром. Це пов'язано з невизначеністю і надмірною узагальненістю окремих конституційних положень щодо виконавчої влади. Подібна якість основних законів не може сприйматися однозначно. Як результат, статус президента і прем'єр-міністра може змінюватися залежно від суспільно-політичних обставин, що склалися на даний момент, і навіть від авторитету політиків, які займають відповідні пости і посади. Розглянуті форми державного правління не є характерними для переважної більшості країн, що розвиваються. Пояснення полягає в тому, що форма правління, як і будь-яка інша загальна ознака державного ладу, має відповідати реаліям суспільно-політичного життя кожної конкретної країни, потребам її розвитку, традиціям тощо.

На сьогодні в країнах, що розвиваються, існують як монархічні, так і республіканські форми правління, хоч домінують останні. Найбільш поширеною в молодих незалежних країнах є форма так званої монархичної республіки. Президентський пост тут заміщується (за окремими винятками) шляхом загальних виборів. При цьому президент сам звичайно призначає віце-президента. Як правило, президент концентрує в своїх руках усю виконавчу владу, а уряд вважається допоміжним органом. У ряді країн запроваджено посаду адміністративного прем'єр-міністра, який виступає в ролі не глави уряду, а помічника президента. Адміністративний прем'єр-міністр здійснює функції з координації діяльності міністерств і діє лише в межах повноважень, делегованих йому президентом. У більшості країн, що розвиваються, уряд формується президентом і несе перед ним політичну відповідальність. У переважній більшості країн президент має право розпуску парламенту.

Монархична республіка практично відкидає принцип поділу влад. Тут відсутні чіткий функціональний розподіл між вищими органами держави та більш-менш збалансована система стримувань і противаг. Водночас для монархичної республіки характерною є також відмова від багатьох засад парламентаризму, зокрема від участі парламенту у формуванні уряду та від інституту політичної відповідальності уряду перед колегіальним представницьким органом. Президент концентрує в своїх руках усі основні владні повноваження. Його конституційний статус посилюється тим, що він, як правило, очолює правлячу партію, яка є єдиною в країні. В умовах юридично або фактично встановленого однопартійного режиму нерідко відбувається зрощення партійного апарату з державним механізмом. Це також від-

бивається на позиціях президента і може сприйматись як характерна ознака значної частини монархічних республік.

У так званих мусульманських країнах збереглась і така реліктова форма правління, як абсолютна монархія (Бруней, Саудівська Аравія, Оман). Для деяких з цих країн характерна історично перехідна форма — дуалістична монархія (Йорданія, Кувейт, Марокко тощо). Загальною ознакою дуалістичних монархій є те, що тут реальні владні повноваження розподілені між монархом і парламентом, хоч монарх звичайно зберігає домінуючі позиції.

Крім монархій, у мусульманських країнах прийняті і республіканські форми правління. Найбільш цікавою серед них є теократична (ісламська) республіка, прикладом якої може бути Іран.

Отже, характер форми правління в тій чи іншій країні відображає особливості державного ладу, зафіксовані в основному законі. Йдеться, як зазначалось, про конституційно визначені взаємовідносини між вищими органами держави, насамперед між органами законодавчої і виконавчої влади. Іноді в конституціях прямо називається форма правління. Однак у переважній більшості випадків про характер і особливості форми правління можна говорити, лише проаналізувавши ті розділи конституцій, в яких ідеться про повноваження вищих органів держави. Багато дає і вивчення відповідної державно-політичної практики.

Не менш важливе значення для характеристики державного ладу тієї чи іншої країни має форма державного устрою. Форма державного устрою — це спосіб організації державної влади, який визначається характером взаємовідносин держави як цілого і її складових частин. Свій вияв форма знаходить в особливостях політико-територіальної організації держави та її адміністративно-територіального поділу. У теорії і практиці сучасного конституціоналізму відомо дві форми саме державного устрою — федеративна та унітарна.

Федерація — це держава, територія якої складається з територій її членів — суб'єктів (державних утворень). Федеративні держави, звичайно, кваліфікують як складні. Нині їх налічується приблизно двадцять. Протягом останніх десятиліть від федеративної форми з різних причин відмовилися Індонезія, Камерун, Лівія та деякі інші країни, що розвиваються. В Європі на початку 90-х років ХХ ст. самоліквідувалася така федерація, як Чехо-Словаччина. Водночас на засадах федералізму відбувалося реформування

державного устрою такої країни, як Бельгія.

Існуючі федерації різняться за багатьма характеристиками, що не заважає виявленню загальних ознак цієї форми державного устрою. Як зазначалося, територія федеративної держави розглядається як сукупність територій суб'єктів федерації — штатів (Австралія, Бразилія, Венесуела, Індія, Малайзія, Мексика, Нігерія, США), провінцій (Аргентина, Пакистан, ПАР, Канада), земель (Австрія, ФРН), республік (Росія, Югославія), кантонів (Швейцарія) тощо.

Проте всі суб'єкти федерацій мають однаковий юридичний титул: з позицій визначення їх політико-правового статусу вони є державними утвореннями. Державні утворення не є державами, хоч нерідко наділені багатьма відповідними ознаками, крім державного суверенітету. Іншими словами, державні утворення не можуть здійснювати самостійну внутрішню (з багатьох питань) і зовнішню політику. З цим пов'язане і те, що за суб'єктами федерацій не визначається право виходу — так зване право сецесії.

Зміст політико-правового статусу державних утворень виявляється також у тому, що суб'єкти багатьох федерацій здійснюють установчу владу, тобто можуть приймати власні конституції, які повинні відповідати федеральним основним законам. Водночас загальною рисою є наявність у кожного суб'єкта власної системи органів влади. Прийнято навіть виділяти вищі органи суб'єктів федерації.

Проте у багатьох федераціях територія держави не є сумою територій відповідних утворень, оскільки, крім державних утворень — повноправних суб'єктів федерацій, — є одиниці, що не мають такого статусу. Наприклад, у США виділений федеральний округ, де розташована столиця цієї держави. У Канаді, крім десяти провінцій, до складу федерації включено дві спеціальні територіальні одиниці. Є подібні одиниці в Австралії, Бразилії, Індії та деяких інших федераціях.

За своєю політико-правовою природою подібні територіальні одиниці не є державними утвореннями. Функції державного управління тут здійснюють на засадах, близьких до засад автономії або місцевого самоврядування, що позначається на обсязі повноважень відповідних органів. Відрізняється також організація влади: якщо в державних утвореннях вона в цілому відображає принципи, прийняті на федеральному рівні, то для територіальних

одиниць, які не мають такого статусу, характерна більш жорстка субординація щодо федеральних органів.

Іншою формою державного устрою є унітарна форма. Держава, звичайно, вважається унітарною (простою), якщо жодна з частин її території не наділена статусом державного утворення. В унітарній державі існує лише одна конституція, одна система права і одна система органів влади. Територія унітарної держави навіть формально є єдиною. Її складові частини найчастіше мають статус адміністративно-територіальних одиниць.

Адміністративно-територіальні одиниці — це частини території держави, організаційно виокремлені для виконання загальних завдань державного управління. Вони є територіальною базою для здійснення функцій такого управління. Однак у межах адміністративно-територіальних одиниць здійснюються не тільки функції державного управління у вузькому значенні цього поняття (тобто суто адміністративні функції), а й певні політичні функції.

Адміністративно-територіальні одиниці не є суто географічним явищем. Це матеріальна основа організації публічної влади, що склалася на окремій частині державної території. Існує кілька систем адміністративно-територіального поділу. Для розвинутих країн звичайними є дво- і триланкові системи. Зустрічаються й чотириланкові (Франція).

Існуючі системи адміністративно-територіального поділу в основному склалися ще в XIX ст., хоч вони постійно еволюціонують. У 60–80-ті роки XX ст. у багатьох розвинутих країнах були проведені реформи адміністративно-територіального поділу. Ці реформи характеризувалися двома підходами: скороченням кількості наявних територіальних одиниць шляхом збільшення їх розмірів або створенням нової, збільшеної ланки адміністративно-територіального поділу — регіону.

Проблема регіоналізації пов'язувалася з необхідністю практичного розв'язання питань реалізації загальних соціально-економічних програм на національному і місцевому рівнях, узгодження інтересів підвищення ефективності в роботі державного механізму тощо. У теоретичному плані регіоналізація нерідко розглядається як складова більш широкого процесу децентралізації влади. Існують різні погляди на юридичну природу регіону.

Усе це ускладнює визначення такого явища, як територіальна автономія. Звичайно, автономія супроводжує унітарну форму державного устрою і за

таких умов розглядається як засіб децентралізації. За своєю юридичною природою автономія є самоврядуванням населення на частині території держави, що характеризується наданням органам автономії правотворчих повноважень з питань місцевого значення. Статус автономних одиниць відмінний від правового положення звичайних адміністративно-територіальних одиниць. Найчастіше цей статус надається не всім, а лише окремим частинам держави.

Автономії утворюються за адміністративним і національним принципами з урахуванням історичних та географічних факторів. Прикладами чисто адміністративних автономій є більшість областей в Італії, а також автономні області в Португалії. До національних автономій слід віднести Гренландію і Фарерські острови в Данії, Аландські острови в Фінляндії, Країну Басків і Каталонію в Іспанії, а також області Трентіно-Альто Адідже, Фріулі-Венеція Джулія і Валь д'Аоста в Італії. Існують національні автономії і в деяких інших країнах (Молдова, Узбекистан).

У Росії автономії мають особливий статус. Входячи до складу країв і областей, які є суб'єктами федерації, автономна область (Єврейська) і автономні округи самі включені до федерації як рівноправні суб'єкти.

Характеризуючи особливості організації автономій, слід зазначити, що у кожній відповідній одиниці утворюються представницькі органи, які виконують правотворчу функцію в межах своєї компетенції. Представницький орган автономії формує виконавчі органи, які несуть перед ним політичну відповідальність. Водночас діяльність цього органу досить ефективно контролюється центральною владою, зокрема зазвичай глава держави має право розпустити його.

В усіх країнах, де є автономії, діють призначувані центральною владою її представники (губернатори, спеціальні міністри, урядові комісари тощо). До їхньої компетенції віднесено здійснення від імені держави управління в автономній одиниці і координація діяльності всіх існуючих тут владних структур.

Розглянуті характеристики державного ладу не є вичерпаними щодо кожної конкретної країни, хоча аналіз саме форми держави у двох її відповідних «іпостасях» дозволяє скласти доволі повне уявлення про цей лад.

У пропонованому виданні розглянуто засади державного ладу 74 країн, що складають приблизно третину від їх кількості в світі. Чому обрано саме

ці країни? Вибір предмета відповідного аналізу не був випадковим. По-перше, охарактеризовано державний лад практично всіх розвинутих країн і тих, які з різних причин викликають інтерес у громадян України. Оскільки Україна — європейська держава, то це, по суті, всі європейські країни; практично всі країни, що утворилися на теренах колишнього Радянського Союзу і найпоказовіші за об'єктивними критеріями країни Азії, Африки і Америки.

У довіднику подано нариси, присвячені країнам з усіма можливими формами державного правління і державного устрою. Нариси розміщено за алфавітом, — найбільш прийнятними назвами країн. У дужках зазначена (якщо вона відмінна) офіційна назва відповідної держави. Дані про територію і населення взято з американського видання «The World Book Encyclopedia» (1994), де, зокрема, спрогнозовано чисельність населення країн світу на 1999 рік. Числа в довіднику округлено до останньої цифри.

Пояснення деяких термінів і понять

Вища рада юстиції (Вища рада магістратури, Вища судова рада тощо) — в цілому ряді країн спеціальний (особливий) орган державної влади, до завдань якого, насамперед, входить добір кандидатур на посади суддів загальних судів, а також здійснення дисциплінарних функцій щодо суддів. Звичайно, головують у цих органах глави держав або міністри юстиції. Порядок формування рад є досить різним: їх склад визначається главою держави, парламентом, самим суддівським корпусом або в інший спосіб.

В Україні загальний статус Вищої ради юстиції визначено в ст. 131 Конституції. До її відання належить внесення подань про призначення суддів на посади або про звільнення їх з посад, прийняття рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності, здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів та розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

Вища рада юстиції складається з двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзди суддів, адвокатів, представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури — двох членів Вищої ради юстиції.

До складу Вищої ради юстиції входять за посадами Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України.

Глава держави — один із найважливіших елементів державного механізму. Це особа, яка посідає формально або реально найвище місце в системі державних інститутів. З іншого боку, глава держави розглядається як один із її вищих органів. При цьому він здійснює функцію представництва самої держави в цілому.

Інститут глави держави виник і сформувався у період становлення сучасної державності. Але його генеза пов'язана з феодальною державою і навіть з більш ранніми часами, коли монархи (правителі) не тільки виступали в ролі верховних носіїв влади, а й, по суті, отожднювались із самою держа-

вою. Сучасна роль глави держави далека від такої, — його статус залежить від форми державного правління, прийнятої в тій чи іншій країні. Реальна роль глави держави у здійсненні влади багато в чому зумовлена й існуючим у країні політичним режимом.

У країнах з монархічними формами державного правління главою держави є монарх, з республіканськими — президент.

Конституційний статус монарха характеризується насамперед тим, що він владарює за власним правом. Його влада є непохідною від волевиявлення якогось іншого державного органу або виборчого корпусу, що притаманне республікам.

Особливістю конституційного статусу монарха є наслідування його влади представниками правлячої династії. Порядок престолонаслідування, як правило, визначається конституціями. У розвинутих країнах з парламентарно-монархічною формою правління прийнято три системи престолонаслідування: салічна (Бельгія і Норвегія), кастильська (Великобританія, Данія і Іспанія) та австрійська (Нідерланди і Швеція).

За салічною системою наслідування престолу здійснюється тільки чоловіками у порядку первородства. Кастильська система віддає перевагу чоловікам, хоча визнає право наслідування престолу і за жінками. Австрійська ж система зумовлює наявність такого права у жінок лише в тому випадку, коли відсутні законні претенденти на престол чоловічої статі.

До особливостей конституційного статусу монарха слід також віднести наявність у нього особливих прав, пільг і привілеїв. Серед них слід виділити право на титул. У розвинутих країнах прийняті такі титули монархів, як імператор, король, великий герцог і князь. Існують й інші титули: султан, емір тощо. У наш час значення монаршого титулу в розвинутих країнах суто формальне.

На відміну від монарха, глава держави в республіці — президент — обирається. Порядок обрання президента залежить від прийнятої форми державного правління.

У президентських республіках і країнах із змішаною республіканською формою правління президент обирається шляхом загальних виборів. Вони, як правило, мають прямий характер, хоча зустрічаються винятки (США). У ряді країн за умов, коли загальні вибори президента не дали результату,

відповідне питання вирішується у парламенті. Так, у США, якщо жодний з кандидатів у президенти не одержав абсолютної більшості голосів так званих вибірників (осіб, які безпосередньо обирають президента, і яких з цією метою обрали виборці), палата представників сама обирає президента з числа трьох кандидатів, які балотувались і одержали найбільшу підтримку за результатами голосування вибірників.

Парламент виконує роль своєрідного «резервного засобу» обрання президента в деяких інших президентських республіках. Наприклад, у Чилі президент обирається шляхом загальних прямих виборів. Якщо ж жодний із кандидатів не набере на цих виборах більшості поданих голосів, президент обирається парламентом із числа двох кандидатів, які одержали найбільшу кількість голосів за результатами голосування виборців. Подібний порядок виборів глави держави існує в деяких інших країнах. У парламентарних республіках глави держав обираються шляхом непрямих виборів, які, як правило, мають двоступеневий характер. Воля виборців опосередковується парламентом або створеною на його основі колегією.

Імпічмент — процедура, яка здійснювалась у двопалатному парламенті щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, котрі не є депутатами. Ця процедура була вперше запроваджена наприкінці XV ст. в Англії і застосовувалася щодо урядовців, включаючи радників короля. При цьому сам парламент проводив слідство (палата громад) і виносив присуд (палата лордів), тобто виступав як судовий орган. Звичайно, у такий спосіб вирішувалися справи, пов'язані із зловживанням урядовцями своїм службовим становищем.

У сучасній юридичній науці поняття імпічменту визначається по-різному. У найбільш авторитетному американському юридичному словнику записано: «Імпічмент — це розгляд кримінальної справи у квазіполітичному суді, порушеної проти державного службовця». Згідно з Конституцією США, нижня палата конгресу (парламенту) виступає у ролі слідчого й обвинувача. Для цього вона створює комітет із розслідування і на основі його доповіді приймає рішення про обвинувачення. Порушену у такий спосіб справу розглядає верхня палата, рішення якої має бути прийняте двома третинами складу. Наслідком імпічменту може бути усунення з посади (поста) і позбавлення прав займати «почесну, відповідальну або оплачувану посаду на службі Сполучених Штатів» для будь-якої федеральної посадової особи, якщо вона буде звинувачена у «зраді, хабарництві або інших тяжких злочинах» (ст. 2, розділ четвертий Конституції США). Однак на цьому юридичні наслідки вчиненого не закінчуються. У подальшому можуть бути проведені

розслідування загального характеру, справа відповідної особи може бути передана до звичайного суду, і вона за певних умов понесе кримінальне покарання.

Визначену за Конституцією США процедуру імпічменту можна вважати класичною. Вона може бути застосована до всіх осіб, котрі зайняті на цивільній державній службі, хоча поняття імпічменту, звичайно, асоціюється з відповідальністю президентів. Найчастіше ця процедура здійснювалася щодо федеральних суддів. В інших країнах з республіканськими формами державного правління імпічмент кореспондований виключно главі держави — президенту (Ірландія, Росія тощо).

Іноді імпічмент визначають як спеціальну парламентську процедуру, пов'язану з позбавленням президента недоторканності у зв'язку із вчиненням ним певних злочинів. До таких злочинів віднесені державна зрада і порушення конституції. При цьому, на думку прибічників такого підходу до визначення імпічменту, позбавлення президента недоторканності (іммунітету від переслідування за вчинення злочину) поєднане з усуненням його з поста. Процедuru відсторонення президента і називають імпічментом.

Імпічмент можна визначити і як одну із форм конституційної відповідальності. Відповідальність у порядку імпічменту нерідко не точно визначають як судову відповідальність. Тут дійсно має місце певна взаємодія між парламентом і судом. Процесуально імпічмент певною мірою подібний до судочинства. Але головним змістом відповідальності у порядку імпічменту є політична оцінка дій відповідної особи, а наслідком — можливе усунення її з посади (поста). До того ж реалізація процедури імпічменту завжди відбувається в стінах парламенту.

Класична процедура імпічменту, як зазначалося, здійснюється в умовах двопалатної побудови парламенту. Подібними, але не тотожними є процедури відсторонення президентів однопалатними парламентами, котрі приймають відповідні рішення на основі висновків конституційних судів (Латвія, Литва, Туреччина та деякі інші країни). У такий же спосіб можна охарактеризувати конституційно визначені процедури усунення президентів з поста за рішенням конституційних судів, яким передували звинувачення, сформульовані і висунуті парламентом або однією з його палат (Австрія, Болгарія, Італія, ФРН тощо).

Від процедури імпічменту та інших розглянутих процедур, пов'язаних з конституційною відповідальністю, необхідно відрізнити спеціальний порядок притягнення до кримінальної відповідальності президентів і членів урядів. У таких випадках засудження відповідних осіб тягне усунення їх з посади (поста), а не навпаки. Тим самим послідовність сполучення конституційної і кримінальної відповідальності тут є зворотною: друга передує першій і водночас зумовлює її.

Інвеститура уряду — процедура, пов'язана з парламентським способом формування уряду. Такий спосіб визначений конституціями ряду держав з парламентарно-монархічною, парламентарно-республіканською і змішаною республіканською формами державного правління. Він заснований на спільних діях парламенту і глави держави, хоча характер і послідовність їх дій відмітні.

У багатьох країнах з відповідними формами правління відповідна особа після її висунення главою держави кандидатом на посаду глави уряду повинна у встановлений конституцією строк представити парламенту або нижній палаті двопалатного парламенту склад уряду і, нерідко, урядову програму з тим, щоб отримати довіру, тобто санкцію на саме його існування. Відповідне рішення парламенту приймається абсолютною більшістю голосів. Уся ця процедура і зветься інвеститурою.

В Італії інвеституру уряду має надати кожна з палат парламенту; у Румунії таке рішення приймається на спільному засіданні палат абсолютною більшістю від складу кожної.

Однак перебільшувати значення інвеститури уряду, як і інших процедур щодо парламентського способу його формування, не слід. Незалежно від співвідношення дій глави держави і парламенту, вирішення питання про формування уряду насамперед зумовлене не юридичними чинниками, а розстановкою партійно-політичних сил та їх представництвом у парламенті. Практична робота з висунення і узгодження кандидатур на посади в уряді за умов відповідних форм державного правління у багатьох випадках є політичною прерогативою партій та їх парламентських фракцій. Цілком зрозуміло, що до застосування конституційно визначених процедур формування урядів головні питання щодо цього будуть уже вирішені на партійно-політичному рівні. Проте це не заперечує значущість відповідних процедур, найбільш поширеною серед яких є саме інвеститура уряду.

Індемнітет та імунітет (недоторканність) депутата — один із ключових елементів конституційно-правового статусу члена парламенту. Його призначення — забезпечити ефективність діяльності депутата задля реалізації ним свого мандата. Індемнітет та імунітет депутата мають історичну традицію. Ще у феодальні часи у період існування станово-представницьких установ їх члени користувалися певним імунітетом щодо дій королівської влади.

Поняття депутатського індемнітету, звичайно, означає, що член парламенту не несе юридичної відповідальності за свої висловлювання і голосування у процесі виконання обов'язків у відповідності до функцій самого парламенту. У теорії і практиці англосовітських країн термін «індемнітет» замінений поняттям «привілею свободи слова», а поняття «індемнітет» використовується для позначення депутатської винагороди.

Депутатський індемнітет визнано в усіх розвинутих країнах. Проте іноді йому надають дещо звуженого значення. Зокрема, в Латвії та ФРН депутати на загальних підставах несуть відповідальність за наклеп, а в Білорусі, Литві і Україні — за наклеп і образи. Подібні звинувачення є підставою для судового переслідування і за конституцією Греції. Однак тут умовою можливості такого переслідування є згода самого парламенту.

Відповідно до поняття депутатського імунітету члени парламенту користуються захистом з боку колегіального представницького органу від арешту та деяких інших процесуальних дій, пов'язаних з обмеженням особистих прав і свобод, а також від судового переслідування на підставі порушення кримінальної справи. Зміст і обсяг депутатського імунітету в різних країнах відмінний. Але ніде він не має абсолютного характеру.

У цілому ряді країн депутати користуються імунітетом лише під час парламентських сесій. Практично в усіх країнах депутати не мають імунітету у випадку затримання на місці злочину. В англосовітських країнах статус депутатів у цьому плані мало чим відрізняється від юридичного становища звичайних громадян. Так, у Великобританії для арешту члена нижньої палати парламенту достатньо формальної згоди спікера — голови палати. У США конституційні приписи щодо депутатського імунітету сформульовані у такий спосіб, що члени парламенту можуть бути заарештовані без дозволу представницького органу у будь-якому випадку протиправної поведінки.

Існують і дещо інші підходи до обсягу депутатського імунітету. Наприклад, у Фінляндії депутат може бути заарештований, і проти нього порушена кримінальна справа без санкції парламенту, коли його дії кваліфікують

як злочин, за вчинення якого передбачено позбавлення волі на строк не менше, ніж шість місяців. У Швеції дозвіл парламенту на арешт і переслідування депутата не потрібні, якщо відповідна кримінальна санкція дорівнює двом рокам, а в Македонії, Словенії, Хорватії та Югославії — п'яти рокам.

Усе ж більш загальним правилом є таке, що дозвіл (згоду) на арешт депутата дає парламент, а в період між сесіями — його керівний орган. Навіть у тих випадках, коли депутат був затриманий на місці злочину, про це у найкоротший строк має бути повідомлено парламенту. Останній приймає рішення про подальше застосування відповідного запобіжного заходу.

Інтерпеляція — одна з форм парламентського контролю за діяльністю уряду, прийнята в країнах із змішаною республіканською і парламентарними формами державного правління. За своєю суттю інтерпеляція — це сформульована групою депутатів і подана у письмовій формі вимога до окремого міністра чи глави уряду (іноді — до уряду в цілому) дати пояснення з приводу конкретних дій або з питань загальної політики. Якщо депутатські запитання й відповіді на них мають інформативний характер, то інтерпеляція фактично спричиняє звіт відповідного члена уряду.

На відміну від звичайних депутатських запитань, які можуть бути поставлені в процесі роботи обох палат, інтерпеляції, за деякими винятками, вносяться тільки в нижні палати, перед якими уряди та їх окремі члени несуть політичну відповідальність. За процедурою інтерпеляції завжди проводиться обговорення питання, яке є її предметом. Після цього відбувається голосування і приймається резолюція. Наслідком інтерпеляції може бути застосування санкцій до уряду: за її результатами почасти в парламенті ставиться питання про недовіру урядові. У Франції, де процедура інтерпеляції була запроваджена ще наприкінці XVIII ст., вона практично ототожнюється з порядком внесення і розгляду резолюції осуду уряду.

Зміст процедури інтерпеляції в різних країнах має свої відмінності. При цьому, звичайно, встановлюються різного роду застереження, щоб зменшити можливість використання цієї процедури для дестабілізації парламентської та урядової діяльності.

В ряді країн конституції передбачають здійснення процедур, подібних до інтерпеляції, які звичайно визначаються як запит (Австрія, Болгарія, ФРН).

Визначена у статті 86 Конституції України процедура не є інтерпеляцією ні за колом адресатів відповідного запиту, ні за її наслідками.

Кабінет — одна з основних моделей структури уряду, які відомі конституційним теорії та практиці сучасних країн. Генеза цієї моделі пов'язана з британським політико-правовим досвідом, тому її іноді називають британською моделлю кабінету (кабінету міністрів).

В англomовних та багатьох інших країнах до складу кабінету входять не всі політичні керівники міністерств та відомств, а лише ті, які очолюють найважливіші з них. Уряду, як колегії усіх відповідних керівників, тут просто не існує. Тому поняття уряду і кабінету, по суті, збігаються. Члени кабінету мають інший статус, ніж ті міністри, які не входять до його складу. Різняться вони також змістом і обсягом повноважень.

Модель кабінету прийнятна як за умов існування парламентарних форм державного правління (парламентарні монархія і республіка), так і в президентській республіці. Наявна вона і в республіках зі змішаною формою правління (парламентарно-президентських або президентсько-парламентарних). Однак місце у державному механізмі відповідних органів влади тут неоднакове.

Зокрема, якщо у Великобританії та інших країнах з парламентарними формами правління кабінет (кабінет міністрів) є, по суті, вищим органом виконавчої влади, очолюваним прем'єр-міністром, то в США він виконує допоміжні функції при президенті. Члени кабінету вважаються помічниками президента у здійсненні ним своєї компетенції. Роль кабінету в республіках зі змішаною формою правління зумовлена принципом дуалізму виконавчої влади: його владні повноваження порівняно з компетенцією президента можуть бути різними, але завжди, як і в останнього, наявні у реальному обсязі. Очолює тут кабінет прем'єр-міністр, інституційне значення якого також залежить від того, як у конкретному випадку розмежовані за конституцією повноваження у сфері виконавчої влади між урядом (кабінетом) і президентом.

Поняття «кабінет міністрів» у багатьох випадках є офіційною назвою урядів, хоча відомі й інші їх назви (рада міністрів, власне уряд, державна рада тощо). Використання саме цієї назви уряду засвідчує, як правило, прийняття відповідної моделі його структури. Водночас нерідко термін «кабінет» набуває іншого значення. Найчастіше говорять про «тіньовий кабінет» —

напівформальне або неформальне утворення парламентської опозиції, що складається з депутатських персоналій, котрі мають протистояти своїм візаві-міністрам від партії парламентської більшості і у перспективі за результатами можливої перемоги на виборах посісти їх місця. Існують й інші варіанти застосування терміна «кабінет» в інструментарії політологічної науки.

Кворум — найменша кількість членів будь-яких зборів або зібрання, зокрема парламенту, за наявністю якої вони можуть приймати рішення, які офіційно є рішеннями цих зборів або зібрання. Для прийняття різних за характером рішень одними й тими ж зборами або зібранням можуть бути визначені різні кворуми. Для прийняття процедурних рішень може бути встановлений нижчий кворум, ніж для прийняття рішень за змістом повноважень відповідних зборів або зібрання.

У розвинутих країнах парламентський кворум, звичайно, визначений у половину складу представницького органу, встановленого в конституції. У деяких країнах він складає третину цього складу і навіть є меншим. Саме такого кворуму достатньо для прийняття парламентами законів. Кворум у Верховній Раді України для прийняття відповідних та деяких інших рішень встановлено в ст. 91 Конституції України: «Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією».

Конституційний контроль — поняття, що має кілька тлумачень. Іноді конституційний контроль визначають широко: як діяльність парламенту, глави держави, судів або інших органів, пов'язану з вирішенням питання відповідності конституції різних нормативно-правових або тільки законодавчих актів. У деяких випадках навіть ідеться про здійснення конституційного контролю самим народом шляхом референдуму.

Найбільш прийнятним є вузьке трактування конституційного контролю, за яким він сприймається насамперед як оцінка судами загальної або спеціальної (конституційної) юрисдикції нормативно-правових актів на предмет їх відповідності конституції. Такий конституційний контроль зветься судовим конституційним контролем.

У багатьох країнах поняття конституційного контролю позначає не тільки функцію загального або спеціального (конституційного) суду, а й окремий інститут, який ототожнюється з відповідними органами і сукупністю право-

вих норм, що регламентують їхню організацію та діяльність. У цьому розумінні іноді вживається поняття конституційної юстиції для позначення відповідних органів та здійснюваних ними функцій.

Конституційна юстиція — досить умовне поняття, що застосовується для позначення судів спеціальної (конституційної) юрисдикції або судів загальної і спеціальної юрисдикції та здійснюваних ними функцій щодо вирішення питання, насамперед, відповідності різних нормативно-правових актів або лише законодавчих актів конституції. Найчастіше ідеться саме про відповідні суди спеціальної юрисдикції та їх зазначені функції. В узагальненому плані ці функції зводяться до судового конституційного контролю.

Характер і зміст судового конституційного контролю багато в чому визначаються природою органів, які його здійснюють. Існують дві основні моделі організації такого контролю. Одна з них має назву американської. За її умов відповідними повноваженнями наділені всі суди загальної юрисдикції. Крім США, ця модель прийнята в Аргентині, Норвегії, Японії та деяких інших країнах.

Різновидом американської моделі організації судового конституційного контролю є така, за якою відповідна функція належить не всім загальним судам, а тільки вищому суду загальної юрисдикції. Ця модель реалізована в Австралії, Індії, Ірландії, Мальті, Швейцарії та деяких інших країнах. Іноді функція конституційного контролю надана не всьому верховному суду (може бути й інша назва) в цілому, а його спеціальній палаті. Існують країни, де для розгляду відповідних питань передбачене створення спеціального складу верховного суду.

Іншою моделлю організації судового конституційного контролю є європейська або австрійська модель. Її характеризує наявність у державному механізмі спеціалізованого судового органу, відокремленого від судів загальної юрисдикції. Головним завданням цього органу (звичайно конституційного суду) є оцінка конституційності законодавчих актів, хоча він наділений і рядом інших повноважень.

У Франції, також Казахстані та деяких країнах, що розвиваються, повноваження з конституційного контролю належать органам квазісудового характеру — конституційним радам.

У Конституції України міститься спеціальний розділ (XII) «Конституційний Суд України». В ст. 147 Конституції Конституційний Суд України визначено єдиним органом конституційної юрисдикції.

Контрасигнування актів глави держави — скріплення підписом глави уряду або (та) окремого члена уряду акта глави держави. Без такого підпису цей акт недійсний.

У різних країнах сфера застосування інституту контрасигнування є різною. У країнах з парламентарними формами державного правління контрасигнуються всі або майже всі акти президента або монарха, включаючи рішення про призначення глави і членів уряду, розпуск парламенту, повернення прийнятого парламентом закону, але не промудлого главою держави, на повторний розгляд у парламенті тощо. Інститут контрасигнування, що застосовується в такому обсязі, не позбавлений протиріч. Найбільше питань виникає з приводу вимоги скріплення підписом глави уряду рішення глави держави про його ж таки призначення. Особливо це стосується ситуації, коли глава уряду контрасигнує акт про своє призначення ще до прийняття присяги або до інших дій, які б засвідчували офіційне зайняття ним посади. Підпис відповідної особи під актом про її призначення є, по суті, підтвердженням прийняття цього призначення.

Не менші протиріччя можуть виникнути і з приводу контрасигнування актів глави держави про розпуск парламенту. Досить реальною є ситуація, коли члени уряду, котрі скріплюють своїм підписом відповідний акт, не користуються довірою парламенту. Тому в деяких країнах глава держави не чекає ініціативи з боку уряду і сам пропонує йому визначитися з приводу розпуску парламенту. Це підносить роль глави держави у використанні його повноважень на більш високий рівень.

У президентських республіках президент, як правило, видає акти на власний розсуд і без будь-якого контрасигнування.

У республіках зі змішаною формою правління, зокрема в країнах, де глава держави наділений за конституцією більш-менш широкими і реальними владними повноваженнями, сфера застосування інституту контрасигнування так чи інакше обмежена. В ст. 106 Конституції України визначено коло актів Президента України, котрі мають бути скріплені підписами прем'єр-міністра і міністра, відповідального за акт та його виконання. Усі інші акти він видає на власний розсуд і без контрасигнування з боку глави і членів уряду.

Сам же інститут контрасигнування не можна сприймати однозначно і пов'язувати з відсутністю у глави держави відповідних владних повноважень. Як свідчить світова державно-правова практика, такий зв'язок далеко не завжди наявний. Призначення контрасигнування, яке має давню історичну традицію, започатковану ще у феодалні часи, виявляється насамперед у тому, щоб зняти політичну відповідальність за прийняті ним рішення з глави держави і покласти її на уряд та його окремих членів.

Існує й інше трактування цього інституту, за яким контрасигнування забезпечує гарантії проти зловживань повноваженнями з боку обох сторін, що ставлять свої підписи. У конституційній теорії також прийнято, що відповідний підпис компетентного члена уряду може лише засвідчувати законність видання акта глави держави, його відповідність вимогам основного закону. Як би там не було, інститут контрасигнування актів глави держави є важливою складовою державно-правової практики країн з парламентарними і змішаною республіканською формами державного правління.

Поняття контрасигнування іноді використовується і для позначення практики скріплення актів глав урядів окремими міністрами, що має місце в ряді країн. Така практика засвідчує наявність колективної відповідальності всіх членів уряду, що ґрунтується на їх солідарності за вчинені дії.

Мандат депутатський — функція члена колегіального представницького органу державної влади (парламенту), яка, звичайно, пов'язана з його обранням і наділенням певними повноваженнями (правами й обов'язками) у сфері владарювання, визначеними конституцією та законами. З іншого боку, мандат — це зміст відповідних повноважень. Нарешті, мандатом іноді називають спеціальний документ, що може видаватися депутату і засвідчувати наявність у нього згаданих повноважень.

Термін «мандат» прийшов з римського права, за яким мандатум (доручення) — це цивільно-правовий договір, коли одна особа (манданс, довіритель) доручає, а інша особа (мандатарій, повірений) приймає на себе виконання якихось дій. Знаменно, що в станово-представницьких установах часів феодалізму, які були своєрідним предтечею сучасних парламентів, представництво мало, по суті, цивільно-правовий характер. Сучасне представництво, здійснюване членами парламенту, за своєю природою має політичний, а за змістом — конституційно-правовий характер. По цьому депутатство — це не посада на державній службі, за яку отримують заробітну плату, а почесна політична служба на основі мандата (відповідних повноважень), здійсненню

якої матеріально має сприяти спеціальна депутатська винагорода. Реалізації мандата депутата повинен також сприяти депутатський індемнітет та імунітет, про що вже йшлося.

Практично в усіх розвинутих країнах визнано і визначено загальнонаціональний, або вільний мандат депутата парламенту. Це означає, що кожний депутат вважається представником усього народу (виборчого корпусу), а не виборців конкретного округу. У своїй діяльності він не пов'язаний ніяким наказом і не може бути достроково відкликаний виборцями. З огляду на викладене, антиподом загальнонаціонального мандата виступає імперативний мандат. Останній характеризував теорію і практику радянської системи організації державної влади.

Загальнонаціональний характер мандата депутата парламенту майже завжди фіксується в конституціях. Наприклад, у ст. 67 Конституції Італії зазначено: «Кожний член парламенту представляє націю і виконує свої функції без зобов'язуючого мандата». Ще більш категоричним є положення ст. 27 Конституції Франції: «Усякий імперативний мандат є недійсним». Близькі за змістом і формулюваннями положення можна знайти в інших основних законах. Разом з тим іноді в конституційних текстах характер мандата депутата прямо не визначається. Як приклад, зокрема, можна навести Конституцію України.

У конституційній теорії загальнонаціональний мандат, звичайно, розглядається як такий, що найбільш повно забезпечує для депутата можливість займатися справами, віднесеними до компетенції парламенту. Він надає діяльності представника політичного характеру і не зводить її до рівня уповноваженого з місцевих справ. З іншого боку, в умовах прийняття імперативного мандата встановлюється більш тісний зв'язок між депутатом і виборцями. Однак відсутність імперативного мандата у депутата не означає, що між ним і його безпосередніми виборцями не існує прямого зв'язку. Цей зв'язок має різноманітні форми і тривкий характер, і робота у відповідному окрузі займає багато часу у депутата та його помічників. Врешті-решт від активності депутата у своєму виборчому окрузі багато в чому залежатиме його подальша парламентська кар'єра.

Іноді мандат депутата пов'язується зі складанням представником спеціальної присяги у парламенті або перед самим парламентом. Відмова скласти таку присягу тягне позбавлення мандата. Відповідний припис містить і ст. 79 Конституції України, де, зокрема, викладено текст присяги народних депутатів України.

Палати парламенту — складові побудови парламенту. Парламент може бути однопалатним (монокамералізм) або двопалатним (бікамералізм). Іноді термін «палата», або «палата парламенту», використовується для позначення однопалатного парламенту.

Двопалатність тривалий час була типовою рисою парламентаризму. Історично створення або збереження (як своєрідний рудимент побудови станovo-представницьких установ) верхніх палат відображало компроміси, що були досягнуті за результатами європейських революцій XVII—XVIII ст. між буржуазією і феодалами в їх боротьбі за політичну владу. Нині двопалатність уже не має значення типової риси явища парламентаризму. Якщо до Другої світової війни однопалатні парламенти в Західній Європі в умовах демократичного правління існували лише в Люксембурзі і Фінляндії, то в наш час відповідна побудова парламентів стала такою ж прийнятною, як і бікамералізм. Характерно, що після Другої світової війни однопалатні вищі представницькі органи в умовах так званої держави народної демократії були утворені в усіх країнах Центральної та Східної Європи. Проте на початку 90х років у Польщі, Румунії, Словенії, Чехії та Хорватії звернулися до двопалатної побудови парламентів.

У наш час існування верхніх палат парламентів перш за все пояснюється потребами оптимізації організації самих парламентів. Акцент ставиться на необхідності забезпечити врівноважений підхід у парламентській роботі, надати їй високого професійного рівня. Нерідко стверджують, що верхні палати мають стримувати нижні, створювати такі умови, за яких буде забезпечено зважений законодавчий процес і виключено прийняття непродуманих і покvapливих рішень. Іноді навіть говорять, що верхні палати ставлять необхідні перешкоди нічим не обмеженим нижнім палатам, і тим самим забезпечується рівновага у державному механізмі між законодавчою і виконавчою владами. До того ж у федеративних державах двопалатна побудова вважається чи не обов'язковою і пояснюється необхідністю представництва у парламенті інтересів суб'єктів федерацій та їх населення. Прийнято формулу, за якою члени нижніх палат парламентів представляють увесь народ (виборчий корпус), а члени верхніх — тільки відповідний суб'єкт федерації (штат, землю, кантон, провінцію тощо).

У двопалатних парламентах палати мають різні назви. Однією з найбільш поширених назв нижніх палат є палата представників (депутатів). Часто замість слова «палата» вживаються слова «конгрес» або «асамблея». До верхніх палат найчастіше вживається назва «сенат». Тому такі назви нижніх палат, як національні збори (Франція), палата громад (Великобританія і Ка-

нада), сейм (Польща), а також такі назви верхніх палат, як палата лордів (Великобританія), палата провінцій (Хорватія) або палата радників (Японія) є скоріше винятками із загального правила. В окремих федеративних державах назви палат парламентів не тільки відображають відповідну форму державного устрою, а й несуть на собі відбиток різного характеру представництва. Так, в Австрії нижня палата зветься національною радою, а верхня — союзною радою. У Швейцарії — відповідно національною радою і радою кантонів, у Росії — державною думою і радою федерації, в Югославії — віче громадян і віче республік, в Індії — народною палатою і палатою штатів. Назви палат парламенту ФРН — бундестаг і бундесрат (союзні збори і союзна рада) — засвідчують лише федеративний устрій цієї держави.

Найбільш істотне значення в характеристиці побудови парламентів має порядок формування палат. Нижні палати двопалатних парламентів, так само як і однопалатні парламенти в цілому, практично повсюди формуються на основі загальних і прямих виборів. Такий порядок формування нижніх палат іноді забезпечує представницький характер парламентів у цілому.

Порядок формування верхніх палат суттєво різниться і, як правило, відмінний від прийнятого для нижніх. У ряді країн застосовуються прямі вибори. Вони нерідко проводяться не лише на основі дещо відмітного виборчого права, а й з використанням інших, порівняно з виборами до нижніх палат, виборчих систем (Італія, Польща, Румунія, Чехія, Японія). Свої особливості мають прямі вибори до верхніх палат парламентів деяких федеративних держав. Представництво в таких палатах має не загальнотериторіальний характер, а, насамперед, враховує наявність суб'єктів федерацій. При цьому від кожного суб'єкта обирається рівна кількість депутатів (Австралія, Бразилія, Мексика, США, Швейцарія тощо). В окремих країнах склад верхніх палат формується шляхом непрямих виборів (Австрія, Нідерланди, Франція). Формуються верхні палати парламентів і на невиборній основі, зокрема на основі призначення їх членів (Канада, ФРН). Самі ж процедури призначення можуть бути різними. Відомий також змішаний спосіб формування верхніх палат, який сполучає згадані та деякі інші відповідні способи.

Парламент — загальнонаціональний, постійнодіючий колегіальний представницький вищий орган державної влади, зміст компетенції якого насамперед полягає в реалізації функції законотворчості. І хоча у цьому беруть участь інші вищі органи держави, зокрема президент, уряд, реалізуючи право законодавчої ініціативи, або глава держави, накладаючи вето на прийнятий парламентом закон, саме парламент є єдиним органом законодавчої влади, саме йому притаманні повноваження із законотворчості. До основ-

них сфер парламентської компетенції, зокрема, контролю за діяльністю уряду та контролю за виконанням державного бюджету і контроль за діяльністю

Сучасна конституційна теорія і практика розрізняє дві форми органів влади, тобто такі форми, що існують у різних державах. Це суперечило б ідеї установчої влади. Стосовно установчої влади є вторинна форма влади. Парламент, як зазначалося, є лише формою установчої влади.

На відміну від місцевих представителів, акти парламенту діють у просторі національній державі. Парламент є загальнонаціональним колегіальним органом влади. Він з іншим загальнонаціональним органом влади, зокрема з іншими зборами (конститувантою), — парламент, — представляє природу парламенту. Парламент частково обирається народом (вибори), частково обирається президентом (вибори). Подібного за порядком формування є президент, — парламент. Разом із главою держави (монархом)

іноді вживається у нашій суспільно-політичній і державно-правовій практиці.

Історично явище парламентаризму було пов'язане з європейськими революціями XVII–XVIII ст. Протягом їх та в процесі подальшого суспільного розвитку формувалися парламенти як справжні органи народного представництва. Разом з тим сучасний парламентаризм мав і свою передісторію, початок якої можна вбачати в існуванні державних установ представницького характеру ще у Стародавній Греції. Сам же термін «парламент» прийшов до нас із часів феодалізму. У Франції у XIII ст. королівська курія, до якої входили слуги, помічники і радники монарха, була поділена на дві палати. Одна з них займалася судовими справами і мала назву «парламент». У кінці того ж століття цей термін був запозичений англійцями, які стали так позначати станovo-представницьку установу, утворену на той час. Саме у період станovo-представницької монархії, період розвитку феодального суспільства, склалися підвалини того, що з часом стало основою для формування засад парламентаризму.

Термін «парламент» має насамперед родове значення: ним позначають відповідний феномен, один з вищих органів держави, котрий, як зазначалося, є єдиним органом законодавчої влади. Разом з тим цей термін використовують для офіційного позначення цього органу в цілому ряді країн, зокрема у Великобританії та в країнах, що сприйняли британську конституційну модель. З іншого боку, існує і багато інших конкретних офіційних назв парламентів: «Верховна Рада» (Україна), «Народні збори» (Болгарія), «Державні збори» (Естонія і Угорщина), «Конгрес» або «Національний конгрес» (США та країни Латинської Америки), «Сейм» (Латвія і Литва), «Кнесет» (Ізраїль), «Скупщина» (Югославія), «Меджліс» (деякі країни Азії) тощо. Найбільш поширеною з офіційних назв парламентів слід вважати «національні збори». Однак загальним для всіх цих назв є те, що вони прямо вказують на одну з характерних ознак будь-якого парламенту — його легітимність.

Представництво — принцип організації державної (публічної) влади, за яким відповідні органи формуються народом (виборчим корпусом) або його частиною і діють на основі повноважень, що по суті мають делегований же народом характер. Поняття «представництво» позначає не функціональне призначення органу влади, а спосіб його формування і природу самої влади.

Вживаним є термін «представницький орган державної влади». Однак не існує наукового підґрунтя для використання поняття «вищий представницький орган державної влади», зокрема для позначення парламенту. За умов реального парламентаризму, який за своєю природою є відмінним від радянської представницької системи, не існує будь-якої субординаційної вертикалі між представницькими колегіальними органами публічної влади — парламентом і муніципалітетами.

Промульгація закону — санкціонування прийнятого парламентом закону главою держави шляхом його підписання і оприлюднення (обнародування). Оприлюднення знаходить свій вияв у прийнятті главою держави рішення про офіційне опублікування відповідного закону. Іноді до тексту промульгованого закону додається урочиста формула щодо його проголошення.

Промульгація є фактично завершальною стадією законодавчого процесу, що має позапарламентський характер. Вона забезпечує закону силу: саме з процедурою промульгації пов'язане набуття законом чинності. До того ж певною альтернативою промульгації є можливість глави держави вплинути на результат законодавчого процесу на його парламентських стадіях, вимагаючи повторного розгляду закону, застосовуючи процедуру вето, або реалізуючи право звернення до органу конституційного контролю з метою встановлення відповідності закону до конституції.

За своєю природою промульгація є формальним актом, призначення якого полягає в тому, щоб зробити можливим практичну реалізацію прийнятого парламентом закону в результаті офіційного повідомлення про факт його прийняття і про його зміст. Іншими словами, промульгацію можна вважати повідомленням про закон усім тим, хто повинен його виконувати. З процедурою промульгації пов'язані моменти набуття законом чинності: відразу ж після підписання або з іншого дня, якщо це вказано в самому законі, чи через певний, визначений час після його офіційного опублікування.

В європейських парламентарних монархіях промульгація, котра іноді має назву королівської санкції, є актом схвалення монархом закону, прийнятого обома палатами парламенту. При цьому формально визнано, що монарх у співучасті з палатами здійснює законодавчі повноваження. В деяких країнах монарх вважається складовою частиною триединого парламенту і вживається формула «парламент — це король і палати». Подібні підходи виникли за часів феодалізму, коли монарх був єдиним законодавцем, а представницька установа виконувала лише дорадчі функції.

Тепер королівська санкція щодо законів може лише номінально розглядатися як стадія у законодавчому процесі і, по суті, віднесена до конституційних фікцій, що супроводжують існування відповідної форми державного правління. Водночас слід пам'ятати, що акт санкціонування монархом закону, рівно як і промульгація закону президентом, за умов парламентарних форм правління та, іноді, змішаної республіканської форми правління потребує контрастнування з боку глави уряду.

Уряд — своєрідна верхівка системи виконавчої влади. У свою чергу, виконавча влада — це широка сукупність державних органів, що здійснюють владно-політичні і владно-адміністративні функції. Це своєрідна система, яка ототожнюється з поняттям виконавчої влади. Кількісно в цій системі домінують різного роду органи, що діють у сфері вузько визначеного державного управління. Для їх позначення, як правило, використовують узагальнюючий термін «адміністративний апарат» або «апарат державного управління». Відповідні органи (установи) займаються адміністративною (управлінською) діяльністю, однак за своєю природою вони не є органами, що здійснюють політичні (урядові) функції. Водночас необхідно підкреслити, що адміністративний апарат іноді розглядається як складова частина уряду. У будь-якому випадку між ними існує тісний взаємозв'язок, вони являють собою органічну єдність.

Сам же уряд у країнах з парламентарними і як правило із змішаною республіканською формами державного правління є одним із вищих органів держави, вищим органом виконавчої влади. Компетенція його лише умовно може бути зведена до виконання законів, здійснення завдань у сфері управління. Йому належить виконавча політична влада, яка за своєю суттю є чи не найважливішою в державі. У президентських республіках виконавчу владу очолює президент, який сприймається як її уособлення і безпосередній носій. Так, у США взагалі не виділяють поняття уряду як державного органу, а використовують для відповідних цілей терміни «виконавча влада» або «президентська адміністрація».

Конституції і законодавство встановлюють різноманітні назви урядів як державних органів — власне уряд, кабінет, кабінет міністрів, рада міністрів, державна рада тощо. Але для позначення відповідного колегіального органу як загального явища доцільно послуговуватися терміном «уряд». Організація урядів характеризується суттєвими відмінностями, зумовленими національними особливостями державно-правового розвитку різних країн.

В Україні статус уряду в загальному плані визначено в розділі VI Конституції «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади». У ст. 113 зазначено, що «Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади».

Зміст

Вступне слово	3
Австралія	5
Австрія	8
Азербайджан	11
Албанія	15
Андорра	20
Аргентина	23
Бельгія	26
Білорусь	29
Болгарія	33
Бразилія	36
Ватикан	40
Великобританія	41
В'єтнам	46
Вірменія	50
Греція	54
Грузія	57
Данія	61
Естонія	64
Єгипет	67
Ізраїль	71
Індія	74
Індонезія	77
Іран	81
Ірландія	84

Ісландія	87
Іспанія	90
Італія	94
Казахстан	97
Канада	102
Киргизстан	106
Китай	110
Кіпр	114
Корея (КНДР)	117
Корея (Республіка Корея)	120
Куба	123
Латвія	126
Литва	129
Ліхтенштейн	133
Люксембург	135
Македонія	138
Малайзія	141
Мальта	144
Мексика	147
Молдова	151
Монако	155
Монголія	157
Нігерія	160
Нідерланди	163
Норвегія	166
Об'єднані Арабські Емірати	169

Пакистан	173
Південно-Африканська Республіка	176
Польща	181
Португалія	186
Росія	189
Румунія	194
Сан-Марино	197
Саудівська Аравія	198
Словаччина	200
Словенія	203
США	206
Таджикистан	212
Туреччина	216
Туркменистан	219
Угорщина	223
Узбекистан	227
Україна	231
Уругвай	239
ФРН	243
Фінляндія	249
Франція	253
Хорватія	259
Чехія	263
Швейцарія	267
Швеція	271
Югославія	274

Японія	278
Форма держави в кількох «іпостасях»	282
Пояснення деяких термінів і понять	295

*Українська Правнича Фундація висловлює щирі подяку консорціуму
«Верховенство права, ARD/Сессі» Американської Агенції з Міжнародного
Розвитку за підтримку, надачу для видання цього довідника.*

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КРАЇН СВІТУ
Шаповал Володимир Миколайович

Редактор:

Василь ТЮТЮННИК

Комп'ютерний дизайн і верстка:

Сергій ЗАДВОРНИЙ

Обкладинка:

В'ячеслав ГОРОБЧЕНКО

Український Центр Правничих Студій.
252033, м. Київ, вул. Саксаганського, 41.

Друк ТОВ «Инфомир»
вул. Печерській узвіз, 19, офіс 305

Підписано до друку 11.05.99. Формат 60x100 1/16. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 40,03. Наклад 3 000 прим.